

24 Ocak'ın Beş Yılı (I)

Hukuk, İdeoloji, Siyaset

Toktamış Ateş
Ercan Eren
Mehmet Genceli
Anne O. Krueger
İzzettin Önder
Sungur Savran
Bülent Tanör
Gündüz Vassaf
Nur Vergin
Galip L. Yalman

KATMA DEĞER
VERGİSİ

SİMDİ FRIPPING ZAMANI... KIRIŞIKLIĞIN... SIKLIĞIN ZAMANI!

FRIPPING

KOLEKSİYONUNDAN

DERIMOD
LOS ANGELES

DERIMOD
DÜSSELDORF

DERIMOD
SAHİYOLU

DERIMOD
BAĞDAT CADDESİ

DERIMOD
OSMANBEY

DERIMOD
UMIT ZAIM

I. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayın Organıdır

İÇİNDEKİLER

ÖLÜMÜNÜN BEŞİNCİ YILDÖNÜMÜNDE	
Prof. Dr. CAVİT ORHAN TÜTENGİL (Nuri Karacan)	3
Anne O. Krueger ile GÖRÜŞME	4
24 OCAK KARARLARI-VE İKTİSAT DIŞI SONUÇLARI	
(Toktamış Ateş)	7
24 OCAK'TAN EKONOKRASİ'YE (Sungur Savran)	11
TÜRKİYE'DE YENİ ANAYASAL DÜZEN (Bülent Tanör)	19
GELİŞME PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN IMF'NİN	
TOPLUMSAL BEDELİ (Gündüz Vassaf)	24
KOMUTA EKONOMİSİNDEN LİBERAL EKONOMİYE GEÇİŞ DENEYİMİ	
(Nur Vergin)	33
24 OCAK KARARLARI VE TÜRKİYE'NİN «BATI İLE BÜTÜNLEŞME»Sİ	
(Galip L. Yalman)	40
KATMA DEĞER VERGİSİ (İzzettin Önder)	44
1984 NOBEL İKTİSAT ÖDÜLÜ : SIR RICHARD STONE (Gerd Hansen)	49
YAYIN ELEŞTİRİSİ / YAYIN TANITMA (Ercan Eren)	51
YALAN-KUYRUKLU YALAN-İSTATİSTİK (Mehmet Genceli)	58
İKTİSATRANÇ (Metin Gümrükçü)	60

Sahibi:

I. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Esin Kuylulu

Sorumlu Yayın Yönetmeni :

Nail Satlıgan

Kapak ve Sayfa Düzeni:

Ömer Ülkenciler

YÖNETİM YERİ:

Cumhuriyet Cad. No: 27/6

Taksim - İstanbul

Tel.: 150 50 34 - 150 16 42

Dergideki yazılar kaynak
gösterilerek yayınlanabilir.

ABONE KOŞULLARI

Yıllık 3.000 TL (Öğrenci 2.000 TL)

6 Aylık 1.500 TL (Öğrenci 1.000 TL)

Yurt Dışı :

Yıllık 4.000 TL (Öğrenci 3.000 TL)

6 Aylık 2.000 TL (Öğrenci 1.500 TL)

REKLAM TARİFESİ

Arka Kapak : 150.000 TL

Ön Kapak İçi : 100.000 TL

Arka Kapak İçi : 75.000 TL

İç Sayfalar : 50.000 TL

Basıldığı yer :

YENİLİK BASİMEVİ

Tel.: 143 55 72 — 145 32 48

Eksik sayılarınızı 250 TL'lik posta pulu karşılığı adresimizden sağlayabilirsiniz.

Geçen ay, 7 Aralık 1984 günü, hayatının 26 yılını Fakülte'mizde üstlendiği çeşitli akademik görevlere adanmış Cavit Orhan Tütengil'i, insanlık düşmanı katillerce katledilişinin beşinci yıldönümünde mezarı başında düzenlenen bir törenle andık.

C. O. Tütengil, 1921 yılında Tarsus'ta doğdu. Bir köy öğretmenin oğludur. İlk ve ortakulu Tarsus'ta okudu. Parasız yatılılık sınavını kazandığı İstanbul Haydarpaşa Lisesini 1940 yılında bitirdi. Yüksek Öğretmen Okulu öğrencisi olarak 1944 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü ve 1958 yılında aynı üniversitenin İktisat Fakültesini bitirdi.

1944-1953 yılları arasında Antalya ve Diyarbakır Liselerinde felsefe, Kepeztepe ve Aksu Köy Enstitülerinde de meslek dersi öğretmeni olarak bulundu. 1950-1951 öğretim yılını, Millî Eğitim Bakanlığınca, mesleki incelemelerde bulunmak üzere gönderildiği Fransa'da geçirdi. Askerliğini topçu subayı olarak Erzincan'da yaptı.

1953 yılında İktisat Fakültesi'nde sosyoloji asistanı olarak görev aldı. 1956 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde savunduğu «Montesquieu'nün Siyasi ve İktisadi Fikirleri» adlı doktora teziyle Türk Dil Kurumu Bilim Ödülünü (1957) kazandı. 1960 yılında «İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları» adlı çalışmasıyla doçent oldu.

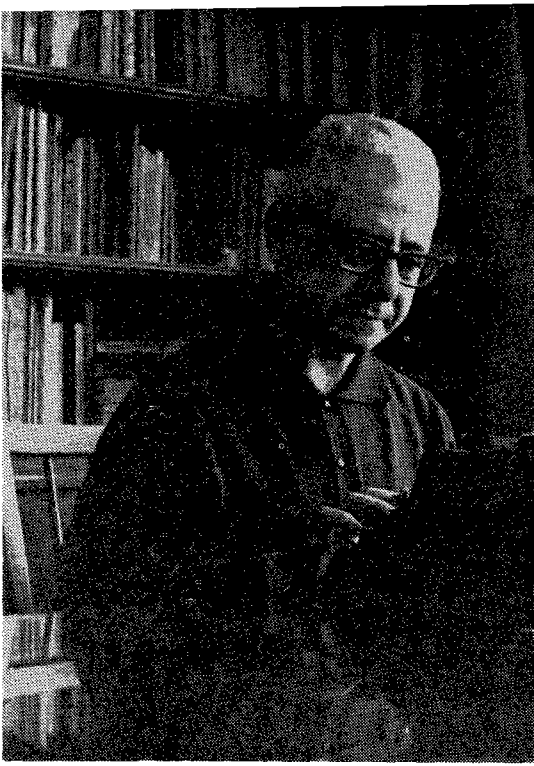
1962-1963 öğretim yılını, kendisine İngiliz yaşayışını tanıma ve British Museum'da çalışma olanağını veren İngiltere'de geçirdi. Rıza Nur'un el yazması kitaplarını ve Ziya Gökalp'in Londra'da yayımlanan «ilk» yazısını bularak kamuoyuna tanıttı. 1941 yılından beri gazete ve dergilerde yurt sorunları üzerine sürekli olarak yazıları çıkan Tütengil, arkadaşlarıyla birlikte 1942'de İstanbul'da **Değirmen** ve 1953'te de Diyarbakır'da **Çizgi** dergilerini çıkardı.

Evli ve iki çocuk babasıydı. Öldürüldüğü sırada İktisat Fakültesi'nde ve fakülteye bağlı Gazetecilik Enstitüsünde öğretim üyesi yapıyordu.

Yayımlanan kitaplarından bazıları şunlardır: **Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler** (1948), **Prens Sabahattin** (1954), **Ziya Gökalp Üzerine Notlar** (1956), **Ağrı Dağı'ndaki Horoz** (1968), «Yeni Osmanlılar»dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1969), **Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod** (1969), **Az Gelişmenin Sosyolojisi** (1970), **100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları** (1975).

Dergimizin şubat sayısında, bu kez «iktisadi politikaların politik iktisadi» üzerinde yoğunlaşarak 24 Ocak konusunu ele almaya devam edeceğiz.

Saygılarımızla.

Ölümünün Beşinci Yıldönümünde Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil

Nuri Karacan

Çok verimli olduğu, Ondan çok şey beklediği, Ona çok fazla alışıldığı bir sırada, yavaşça değil, bir patlama gibi, acısı dalga dalga yayılarak aramızdan ayrıldı. Üzüntüler nasıl sevince dönüşüyorsa, tatlı çocuk gülümsemeleri nasıl gözyaşlarına dönüşüyorsa, yazlar nasıl güze dönüşüyorsa zaman da belki acıyı eskitiyor. Ama yalnız acıyı.

Yalnız görev, dayanışma ve sevgi için yaratılmış gibiydi. Yanından hiç ayırmadığı küçük çantasını ve zamana biraz daha fazla şeyler sıkıştırmak için gözünü ayırmadığı saatini ondan ayrı düşünemezsiniz. Çantasından hep bir şeyler, bir kitap, bir dergi, üzerine üç beş satır yazılmış bir kâğıt parçası çıkarır, heyecanla, eline geçirdiği son bulguyu gösterir, işine yarayabilecek bilgi parçalarını, alıntıları ya da yeni bir kitabı özenle o küçük çantaya yerleştirirdi. Yeni bir yapıt, onun için yıllarca süren dikkatin, algı-lamanın, tartışmanın, okumanın, yaşamın bir bireşimiydi. Hep o dikkatle yapıtlar, yapıtlar verdi.

Yaşamı sözcüklerden oluşmuyordu. Yaşadığı ortamın bir parçası, bir inanç, bir direnç, müdahalenin anını tam zamanında sap-tayan bir gözlemciydi. Ona inanırdınız, çün-kü hiç yalan söylememişti, çünkü namuslu-ydu, çünkü hiç kendisini göstermek için ko-nuşmamıştı, söylemesi gerektiğine inandığı için söylemişti, tavır alması gerektiğine inan-dığı için tavır almıştı, yapması gerektiğine inandığı için yapmıştı. Hepsinin toplum için de, kendisi için de sonuçlar doğuracağını biliyordu. Bütün bu nedenlerle bizim için iyi bir ağabey oldu, sonraları hep «Cavit Orhan Ağabey olsaydı ne yapardı?» diye düşün-e-rek tavır aldık.

Öğrencileri için unutulmaz bir hoca ol-du. Öğrencisiyle ilgisi, ders zillinin çalması-yla kesilmiyordu. Odasında, sokakta, otobüs-te, evinde de öğrencisiyleydi. Onları yaşamın içine daha iyi sokmak, bir gözlemci haline getirmek için elinden geleni yapar, onlara kuramla hemen herkesin gözünden kaçmış bir gazete haberi arasındaki ilişkiyi göste-rir, kırsal kesimin sosyolojisinde onları elle-rinden tutarak yöreleri dolaştırırdı. Ne pa-ra ya da ün kazanmak, ne de aldığı unvanı bir basamak yapmak için öğretmen olmuş-tu. Öğrencileri bunu çabuk ve iyi öğrendi-ler.

Eşi ve çocukları için sevgi doluydu. Gö-rev ciddiyeti, haksızlık karşısındaki isyanı, çocuklarından söz açılınca, eşini düşününce sevgiye dönüşüyordu. Kaya ve Deniz'in yük-seköğretimdeki başarıları, olaylar karşısın-daki tutumları onu ne kadar sevindiriyordu! İyi yetişmişlerdi. Bunu söylemiyordu ama ba-kışlarından anlıyordunuz. Deniz yeni nişan-lanmıştı. Birlikte yemek yerken nişanlısından söz açtı. Onu övmüyordu, ama konuşma tar-zından onu benimsediğini, beğendiğini, ailesi genişlediği için sevindiğini seziyordunuz. Yaşamayı seviyordu. Gözlükleri gözünde denize dalıyor, çıkıyor, gülüyordu.

7 Aralık 1979'da öldürüldü.

Dr. Krueger: "Yaratılan rantların peşinden her yerde koşulur, yalnız Türkiye'de değil..."

Daha önce Minnesota Üniversitesi İktisat Bölümünde profesörlük, National Bureau of Economic Research'te araştırma üyeliği yapan, halen Dünya Bankası ekonomi ve araştırmadan sorumlu ikinci başkanı olan Dr. Anne O. Krueger'in başlıca yayınları arasında *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey* (1974) ile *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalization Attempts and Consequences* (1977) var. Krueger'in *Bulgu* dergisinin Haziran 1978 tarihli 2. sayısında yayımlanan "Türkiye'de Döviz Kuru Ayarlamaları" başlıklı yazısı bunlardan birincisinin bulgularına dayanıyor. Birçok kez ülkemize gelip konferanslar vermiş olan Krueger'in bazı bildirileri Türkçeye de çevrildi: "Kambiyo Sistemi ve Gelişme," *Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1968 ve "Ekonominin Dış Açılmasında Kambiyo Kuru Politikası," *Türk Ekonomisinin Dış Açılma Sorunları*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1979. Dergimizden Nail Satlıgan, Anne Krueger ile 30 Kasım-1 Aralık 1984 günlerinde Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyetince düzenlenen "Türkiye İçin Kalkınma Stratejileri" semineri sırasında konuştu.

İKTİSAT DERGİSİ — Profesör Krueger, Türkiye'ye olan ilginizin geçmişi 1968'e dek uzanıyor.

ANNE O. KRUEGER — 65'e.

İ.D. — 65'e mi? Bakın, bunu bilmiyordum. Şimdi Türkiye, dünya pazarına yönelik bir iktisat siyaseti uygulamaya başladı. Kariyeriniz sırasındaki başlıca uğraşlarınızdan birinde, Türk ekonomisinin dış açılmasının erdemlerini vaaaz etmekte işlevinin tamamlamış gibisiniz. Türkiye'nin yeni iktisat siyasetinden memnun musunuz? Yoksa hâlâ yapılması gereken birçok şey olduğunu mu düşünüyorsunuz?

A.O.K. — Bildiğiniz gibi son iki yıldır Dünya Bankasındayım. Dolayısıyla sorumluluklarım, beni Türkiye'den biraz uzaklaştırıp geliştirmekte olan ülkeler ve bunların uluslararası ekonomi içindeki yerlerine ilişkin daha genel ilgi alanlarına doğru yöneltti. Yapılanlar ve olup bitenler üzerine yüzeysel bir bakışla büyük bir ilerlemenin gerçekleştirilmiş olduğunu söyleyebilirim. Bana öyle geliyor ki politikanın bütününün başarılı olduğunu ilan etmeden önce atılması gereken birkaç adım daha herhalde vardır.

İ.D. — Türkiye'ye hâlâ rant peşinde koşan bir toplum* gözüyle mi bakıyorsunuz?

A.O.K. — Türkiye'ye hiçbir zaman rant peşinde koşan bir toplum gözüyle bakmadım. Yaratılmakta olan rantlar bulunduğunu söyledim. Bunlar bir kez yaratılınca insanlar her toplumda bunların ardına düşer, yalnız Türkiye'de değil.

İ.D. — O makale oldukça teorik bir makaleydi. Ama arkasındaki başlıca eslin kaynaklarından biri Türkiye değil miydi?

A.O.K. — Aslında Hindistan'dan biraz daha çok esinlenmiştim. Tam o sırada Hindistan üzerine çalışıyordum. Ama Türkiye analojisinin de sakıncası yoktu. Bence burada özel kesimdeki insanların destek vb. için hükümete güvenmelerinin uzun bir geleneği olmuş ve bence insanların farklı bir iktisadi sistemin eskisinin yerini aldığını kavramaları ve buna tümüyle cevap vermeleri zaman alacak. İlle bir tahmin yapmam gerekseydi Türkiye'nin geçiş sürecinde hayli yol aldığını, ama bu sürecin henüz sona ermediğini söylerdim.

* Krueger'in ünlü makalesini anırtıyoruz: «The Political Economy of Rent-Seeking Society,» *American Economic Review*, June 1974 — İ.D.

İ.D. — Türkiye'deki dinleyicileriniz ya da iktisat camiası veya genel olarak politika yapıcılar, 1970'ler ya da 60'lara kıyasla, söylediklerimiz karşısında daha duyarlı değiller mi?

A.O.K. — Umarım, benim söylediklerim karşısında duyarlı değillerdir de, yaptığım incelemeler insanları ikna etmeye yardımcı olmuş, onların daha çok öğrenmelerini sağlamıştır. Sanıyorum, kesinlikle sanıyorum ki buradaki iktisatçı ekibi, ne yapılması gerektiği konusundaki kararları çok büyük ölçüde kendisi vermektedir. Anladığım kadarıyla izlemekte oldukları politikalar — kota listelerinin kaldırılması ve bunun gibi şeyler —, çok büyük ölçüde benim Türkiye için anlamlı bulduğum doğrultuda.

İ.D. — Bu yola çok daha erken girmeleri gerekmez miydi sizce?

A.O.K. — Aslında şöyle de bakabilirsiniz. Yüzde yüzlük enflasyonun, borçların, sonra dünya çapındaki kısımların yarattığı korkunç sorunların ortasında 1980 Ocak'ında işe başladıklarını göz önünde tutarsak, dikkate değer bir başarı kazanmış sayılırlar. Bugüne kadar Türkiye'nin hiç de başarısız olmadığına söylenebileceği kanısındayım.

İ.D. — O makale, «The Political Economy of Rent-Seeking Society» başlığını taşıyordu. Bu, sizin gibi bir neoklasik iktisatçı için oldukça istisnai olsa gerek. Ayrıca ayrımcılık konusundaki, 1963 tarihli maleniz, kapitalizmin oldukça radikal eleştiricileri tarafından bile, sorunun tümünü yalnızca bireysel sermayeciler vb. bağlamına yerleştirmeyip «grup çıkarları»nı, «grup çıkarları» kavramını göz önünde tuttuğu için övülmüştü.** Besim Üstünel de, siyasal sorunlar karşısında daima çok duyarlı olduğunuzu belirtti. Liberal iktisat siyasetleri ile siyasal otoritarizm arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendiriyorsunuz?

A.O.K. — Benim kendi kişisel değer sistemim biraz farklı, ama özendiricilerin tek biçimli olması, özel işlemlere, özel rejimlere filan son verilmesi için öne sürülecek en güçlü gerekçelerden biri, iktisadi çıkarlar ile siyasal çıkarların çabucak birbirine karışması, böyle bir sisteme girilir girilmez de bunlarla başa çıkmanın son derece zorlaşmasıdır bana kalırsa. Bunun, en az başka yerler kadar Amerika Birleşik Devletleri için de doğru olduğunu sanıyorum. Son derece yansız, tikel kesimlere yardım etmekten

olabildiğince kaçınan bir hükümetin siyasal açıdan çok güçlü bir savunusunun yapılabileceğine inanıyorum. Böyle bir şey bir başladı mı, her şey zorlaşır. Öyle sanıyorum ki kimi gelişmekte olan ülkelerde — bunu söylerken Türkiye'ye özellikle işaret ediyor da değilim— bunun yalnız mümkün değil, aynı zamanda muhtemel olduğunu kestirmek için ne dahi olmaya, ne de fazlasıyla solcu olmaya gerek var. İnsanların niyetleri neydi, neler oldu? Bürokraside, siyasal arenada, iş çevrelerinde, sendikalarda ve üniversitelerde bir grup oldukça iyi eğitilmiş kimse, öyle bir iktisadi sistem yarattılar ki ne kadar büyüme varsa onlar adına buna el koyuyor ve ekonomideki öbür kimseler için yeni fırsatların gelişmesine meydan vermiyor. Düzenleyici mekanizmaları bir kez işletince bütün bunların gerçekten olduğunu söylemek için bir kompo teorisine ya da buna benzer bir şeye ihtiyaç yoktur sanırım. Dolayısıyla hükümetlerin yapabileceği en iyi şeylerden birinin, kuralları koymak ve herkese karşı adil davranmak olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Bu, gelirin bir ölçüde yeniden bölüştürülmesini, çiftçiler ya da çelik işçileri veya bunun gibi herhangi bir tikel grubu hedeflemeyen bir güvenlik ağını da içerebilir.

İ.D. — Az gelişmiş ülkelerin ihracat performansının kesinlikle düşük ücretlere bağlı olduğu, dolayısıyla sendika faaliyetlerinin baskı altında tutulmasının dışa yönelik iktisadi stratejinin merkezi bir parçası olduğu görüşüne katılmıyor musunuz?

A.O.K. — Bu zor bir soru. Öyle sanıyorum ki üzerinde yeterince bilgi sahibi olduğumuz bir soru da değil. Bununla birlikte benim izlenimim şu: Diyelim ki kişi başına geliri oldukça düşük olan bir ülke var. Şimdi bu ülkede şu ya da bu yoldan, sendikalar sayesinde ya da hükümet kararnamesiyle veya buna benzer bir yoldan bütün sanayi işçilerinin ücretlerini, sendikaların bulunmadığı durumdaki düzeylerinin diyelim ki üç katına çıkarırsanız, sanayileri iyice sermaye-yoğun yöntemler kullanmaya özendirebilirsiniz. İstihdam artışını kısmış olursunuz, hatta emek-yoğun sanayilerin büyümesi durdurabilirsiniz. Benim bildiğim gelişmekte olan ülkelerin çoğunda sanayideki ücretler tarımdakilerden yüksektir. Böylece istihdamı genişlettikçe bir anlamda ortalama geliri artırmış oluyorsunuz. Verilerine biraz baktığım bir ülke var - Kore'deki*** dönüşüm sırasında olup bitenler. Politikalarını değiştirdikten, sendikaların gücünü kısıttıktan, asgari ücret yasalarını kaldırdıktan sonraki

** «The Economics of Discrimination,» Journal of Political Economy, October 1963.

*** Profesör Krueger, Güney Kore demek istiyor — İ.D.

dört yıl boyunca reel ücretler yılda yüzde 8 dolayında düştü. Az değil. Ama sanayide istihdam o kadar hızlı büyüdü ki 1960'ta yüzde 25 olan işsizlik 1964'te yüzde 3'e indi. O sırada emek piyasası daralmıştı ve reel ücretler artmaya başladı. Kore'de reel ücretlerin 1950'lerdeki trendini alıp reel ücretler o günkü düzeylerine bu trendle ne zaman gelirlerdi? diye sordunuz, cevabı, 1966'da olurdu. 1970'te ise reel ücretler, bu basit trendle ulaşacakları düzeyin muhtemelen yüzde 20 kadar üstüne çıkmışlardı. Neden? Çünkü genişleyen yeni sanayiler vardı, bu sanayiler insanları istihdam ediyordu, insanlar vasıf kazanıyordu. Bunu neoklasik bulabilirsiniz. Nitekim çok emek-yoğun olan bazı sanayiler iktisadi almaktan çıktı, onların yerini yeni sanayiler aldı. Bir emek-yoğun sanayi dönemi yaşanmıştı. O dönem de, istihdamı sınırlayacak yasaların yokluğunu gerektiriyordu. Latin Amerika'da, sanmıyorum ki, sanayi kesimindeki çok yüksek ücretlerin, çok iyi korunan, çok iyi ücret alan bir grup işçinin yanı sıra iyi para getiren bu işleri bulma şansı olmayan çok sayıda insanın teneke mahallelerinde oturmasına yol açtığı önermesine karşı çıkacak kimse bulunsun.

İ.D. — Profesör Krueger, Dünya Bankasının yakın tarihine ilişkin yorumlardan bir tanesine bakılırsa, McNamara, Bankayı atılğan bir rotaya ya da Ortodoks olmayan, heterodox bir yörüngeye sokmuş, kırsal kalkınma projelerini desteklemiş vesaire; Mr. McNamara'nın yerini Mr. Clausen'in almasıyla da Banka daha Ortodoks bir politikaya dönmüş. McNamara ile Clausen'in dönemleri sırasında Bankanın politikaları arasındaki fark ne ölçüde gerçek, ne ölçüde kimi reformcu çevrelerin yakıştırması?

A.O.K. — Bence dünyanın her tarafında kalkınmayla ilgilenen herkes yeni şeyler öğreniyor; o arada Dünya Bankasındaki insanlar da yeni şeyler öğreniyorlar. Demem o ki kalkınma bilinçli bir amaç, oldukça yeni bir şey ve Dünya Bankasının da öğrenmeye devam ettiği kuşku götürmez.

İ.D. — Bir geriye dönüş söz konusu mu?

A.O.K. — Hayır, sanmıyorum. 1970'lerin başlarındaki McNamara retoriğini —isterseniz— iki biçimde yorumlayabilirsiniz. Birincisi sizin telkin ettiğiniz. Benim inandığım ikinci yorum ise şöyle: İlk kalkınma çabaları, gerçekten sanayi üzerinde odaklaştı. İthal ikamesi, falan, bütün bu konuştuğumuz şeyler büyümeye zararlı olmaya başladı. McNamara dönemindeki vurguyu da: «Durun bir dakika! Ekonomideki seçkinlerin kalkınması üzerinde odaklaşamazsınız, eko-

nominin tümünün birlikte büyümesi gerekir» diyen düzeltici önlemler sayabilirsiniz. Ve bana kalırsa, yoksulluğa yönelik diye nitelendirilen vurgu, dönüp projelere bakacak olursanız, hepsinin reel getiri hadleri çok iyiydi. McNamara: «Bütün iktisadi ölçütleri fırlatıp atalım!» demiş değil. Onun dediği şeydu: «Hepsi de kalkınma için çok önemli olan bir sürü şeyi ihmal ettiğimize inanıyorum.» Bu yorumla söz konusu retoriğin, insanların dikkatini kalkınmanın bu önemli, fakat ihmale uğramış öğelerine çekmek için gerekli olduğu sonucuna ulaşsınız. Büyüme ile bunlar arasında bir çelişki olduğunu söylemediğinize, bunların kalkınmanın ihmal edilmiş bir parçası olduğunu söylediğinize göre, yoksulluğa yönelik yaklaşımın amaçlarına ulaşıldıktan sonra bu yaklaşımın daha az vurgulanmaya başlamasında bir tutarsızlık aramamak gerekir. Bence tarım, Bankanın verdiği ödüncüler ve Bankanın yönelimi açısından hâlâ büyük bir kesim. Eğitim, sosyal hizmetler ve benzeri üzerinde daha çok yoğunlaşmaktayız. Bu anlamda politikalar da bir geriye dönüş olmadığı görüşünü taşıyorum. Söz konusu olan bir süremdir (continuum). Banka, son yıllarda makroiktisat siyasetine çok daha fazla girmekte. Bu McNamara yönetiminde başladı. Yapısal uyum kredileri onun yönetiminde başladı, Mr. Clausen'in yönetiminde değil. Tekrar edeyim, dönemin gerekleri, kısımla, bütün bunlar, bu trendi güçlendirdi. Ama bir geriye dönüşten, hatta bir değişmeden söz edemem. Yoksulluk —deyim yerindeyse— retoriği, amacına ulaştı. O arada biz de kalkınma konusunda eskisine oranla daha entegre ve daha iyi diyeceğim bir bakış açısı edindik.

İ.D. — Son bir soru, Profesör Krueger. Bankadaki şimdiki konumunuz, bir kadın iktisatçının kolay kolay gelebileceği bir konum mu? Bankacılık camiası bir erkek dünyası değil mi büyük ölçüde?

A.O.K. — Bilmem ki. İş kabul ederken bunu onlara sordum; onlar da bana sormadılar.

İ.D. — Görüşme için çok teşekkür ederiz.

24 Ocak Kararları ve İktisat Dışı Sonuçları

Toktamış Ateş

İÜ İktisat Fakültesinde siyasi tarih profesörü olan Dr. Toktamış Ateş'in kitapları arasında *Türk Devrim Tarihi* (1980) ile *Siyasal Tarih (Ortaçağ'dan Ondokuzuncu Yüzyılın Sonlarına Dek)* (c. I, 1982) var.

Toplumlardaki kimi gelişmeleri «iktisadi kararlar» dışında düşünmek elbette mümkün değildir. Hele temel konularda karar alındığı zaman, bu kararlar sosyokültürel ve siyasal konularda hiç kuşkusuz belirleyici olacaklardır.

Türkiye 24 Ocak 1980'de ekonomik yaşamının mantığını tümüyle değiştirirken, bunun sosyokültürel ve siyasal kimi sonuçlarının geleceği de açıktı. Zaten o günlerin önde gelen bir muhalefet lideri «bu ekonomik modelin demokrasiyle birlikte yürüyemeyeceğini» ileri sürerken sanıyorum modelin siyasal sonucuna ilk kez parmak basmıştı. Ancak modelin siyasal sonucunun böylesine kısa bir zamanda ortaya çıkmasına karşılık, sosyokültürel sonuçların şimdilik ortaya çıkmamış olması yanıltıcı düşüncelere yol açmamalıdır. Bu modelin toplumsal yaşamdaki sonuçları da, biraz daha uzun dönemde de olsa, mutlaka ortaya çıkacaktır.

24 Ocak kararlarının felsefesindeki çarpıklığı daha iyi anlayabilmek için, 1920'ler sonrası Türkiye'sinin genel felsefesini hatırlamakta yarar vardır. Gerçekten Cumhuriyet Türkiye'si, tüm yorgunluk ve olanaksızlıklarına karşılık; en azından yönetici elit ve toplumun belirli kesimleri açısından; «bağımsızlık, ekonomik kalkınma ve onurlu bir devlet» olmanın heyecanı ile kavru lan bir Türkiye'dir. Dünyanın güçlü devletleri karşısında boynu bükük kalmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun maddi ve manevi tüm mirası reddedilmiş ve başta dışa bağımlı ekonomik model olmak üzere, Osmanlı devlet felsefesinin tüm kurumları mücadele edilmesi gereken olgular olarak değerlendirilmişti.

Mustafa Kemal, daha 1922'lerde Lozan'da sürmekte olan barış görüşmeleri konusunda Le Journal muhabiri Paul Herriot'ya şunları söylüyordu: (Atatürk'ün Söylev ve Demecleri III, s. 57)

«...Kapitülasyonların konferansta birçok içtimaları işgal etmiş olması sebebinin bir

türlü anlamıyoruz. Bu meselenin mevzu bahis ve müzakere edilmesi bile izzetinefs-i millîmize tevcih olunmuş bir hakarettir. Kapitülasyonların Türk milleti için ne derece menfur bir şey olduğunu size tarife muktedir değilim. Bunları diğer şekil ve namlar altında gizleyerek bize kabul ettirmeye muvafak olacaklarını tasavvur ve tahayyül edenler bu bapta pek çok aldanıyorlar. Zira, Türkler kapitülasyonların idamesinin kendilerini pek az bir vakitte ölüme sevk edeceğini pek iyi anlamışlardır. Türkiye esir olarak mahvolmaktansa, son nefesine kadar mücadele ve mücahedede bulunmağa azetmiştir...»

Ulusal mücadelenin bu aşamasında Mustafa Kemal ve arkadaşları yabancı sermayeye de karşı değillerdir. Ancak ülkeyi bir esirler ülkesi yapmamak koşuluyla...

Mustafa Kemal İzmir İktisat Kongresini açarken bu konuda da şunları söylüyordu: (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s.107 vd.)

«...Siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetvic edilmezlerse husule gelen zaferler pâyidar olamaz, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi temin edebildiği ve daha edebileceği semeratı nafıayı tespit için iktisadiyatımızın, hâkimiyeti iktisadiyemizin temin ve tartsin ve tevsii lâzımdır... Yeni hükûmetimizin düşmansız kalacağını farz etmek doğru değildir. Bu güzel temellerin dahi içine kundak koyarak onu münhedim etmeye çalışacaklar olacaktır. Onun hayatına, feyzine karşı suikastlar tertip etmeye teşebbüs edenler bulunacaktır. Bütün bunlara karşı en kuvvetli silahımız iktisadiyattaki vüsat (bo'luk); reşanet (güçlülük) ve muvaffakiyetimiz olacaktır. Efendiler, dahil olduğumuz halk devrinin, millî devrin, millî tarihini dahi yazabilmek için kalemlerimiz sapanlar olacaktır. Bence halk devri, iktisat devri mefhumu ile

ifade olunur...

«...Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünürken ve konuşulurken zannolunmasın ki, bez ecnebi sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz vâsidir (geniş, büyük). Çok sây (emek) ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımızı riayetkâr olmak şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız ve şayanı arzudur ki, ecnebi sermayesi bizim sâyimize ve serveti sabitemize inzımam etsin (katılsın). Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin; fakat eskisi gibi değil. Filhakika mazide ve bilhassa Tanzimat devrinden sonra, ecnebi sermayesi memlekette müstesna bir mevkie malik oldu. Ve ilmi manasıyla denebilir ki, devlet ve hükûmet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık her medenî devlet gibi, millet gibi Türkiye dahi buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmaz.

«Arkadaşlar son söz olarak demiştim ki, biz memleketimizi artık esir ülkesi yapamayız. Belki cümlemizin nazarı dikkatini celbetmiş olan Lozan konferansının son müzakeresi bu nokta ile alakadardır... Bütün millet, bütün cihan bilsin ki en nihayet ve en nihayet millet istiklâli tamminin temin edildiğini görmedikçe yürümeye başladığı yolda bir an tevakkuf etmiyecektir (durmayacaktır).

«Efendiler, hiç kimseden fazla bir şey istemiyoruz. Dünyanın her medenî milletinin tabiaten malik olduğu şeylerden bizi mahrum etmemelidirler ve haklarımızı teslim etmemelidirler. Çünkü hakkımız tabiidir, meşrudur, makuldür ve bize lâzımdır...»

O yılların Türkiye'si her şeyden önce kendi ayakları üzerinde durmaya, kendi yağıyla kavrulmaya çabalayan bir Türkiye idi. Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarının deneyimleri unutulmamıştı. Bu bakımdan ekonomik bağımsızlığın, temel bir hedef alınması doğal idi. Zira ekonomik bağımlılığın bir sü-

re sonra neler getireceğini iyi biliyorlardı. Lort Curzon'un Lozan görüşmeleri sırasında «...ekonomik konularda bugün verdiklerimizi yarın teker teker geri alacağız. O zaman siz bizim kapımızı çalacaksınız...» diyen sesi henüz kulaklardan silinmemişti. 1926'da «Yerli Kumaştan Elbise Giyme Yasası Tasarısı» TBMM'de görüşülürken Aksaray Milletvekili Besim Atalay Bey şunları söylüyordu:

«...Arkadaşlar, zavallı memleketimiz nedense birçok düşmanların saldırısına uğramaktadır. Bu yüzdendir ki yüzyıllardan beri bahtsız Türk yorulmuş, ezilmiş, sefil ve yoksul kalmış, bin türlü dertlere katlanmaya mecbur olmuş, en sonra harimi ismetine sokulan düşmanı defetmiştir. Fakat o düşmanlar bizi silahla, savaşla mahkûm edemeyeceklerini anlayınca ekonomi yoluyla mahkûm olacağımıza inanmışlar ve bizi iktisaden mahvetmek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır.

«Arkadaşlar biz düşmanlarımızın iktisaden bizi mahvetmek yolunda olan bu hareketine karşı kendimiz bir karakol yapmayacak olursak, memlekette siyasi bağımsızlığın hiçbir önemi kalmayacaktır. Siyasi bağımsızlık eğer ekonomik bağımsızlıkla uyum halinde olmazsa tam ve kâmil değildir...»

Türkiye Cumhuriyeti «arayış dönemi» olarak isimlendirmek eğiliminde olduğumuz ilk beş-altı yılı saymazsak ekonomik modelini bağımsızlık üzerinde oluşturmuştu. Gerek sinmesi duyulan malların yurt içinde üretilmesi hedeflenmiş ve sanayileşme modeli buna göre oluşturulmuştu. Öncelik gereksinmesi en çok duyulan mallara verilmişti. Şeker gibi, bez gibi, kâğıt gibi... O zamanlar bu isim kullanılıyor muydu? bilmiyorum ama, Türkiye'nin sanayileşme planları «ithal ikameci» bir model öngörüyordu.

Devlet bu konudaki her girişime elinde ki tüm olanaklarla yardımcı oluyordu. Bu politika şu ya da bu biçimiyle 1980'e dek

yürütüldü. Zaten Adnan Menderes'in «her mahallede bir milyoner yetiştireceğim» sözü de bu bağlam içerisinde ele alınmalıdır.

24 Ocak önlemleri bir «istikrar programı» olarak gün ışığına çıktı. İktisadi bir analiz yapmadığımız için fazla ayrıntılarına girmeden şu kadarını vurgulayalım ki 24 Ocak özellikle iç tüketimi kısıtlamak ve tasarrufu artırmak; ihracatı artırmak ve sanayileşme modelinde ithal ikamesini bırakarak, ihracatta yönelik sanayii özendirmek ve desteklemek amaçları çerçevesinde bir model öngörüyordu. Faiz hadlerinde ve döviz fiyatlarında gerçekçi bir politika izlenecek ve bu iki noktadan sanayie aktarılan kaynaklar kısıtlanacaktı. Bu arada Türk parasını korumayla ilgili mevzuat da önemli ölçüde kaldırılıyor, yüksek bir devalüasyondan sonra «günlük ayarlanan sabit kur» sistemine geçiliyordu.

Politikanın açıklanmasıyla birlikte gelen çok yüksek zamların ortaya çıkarması doğal olan ve gene doğal olarak toplumun düşük gelir düzeyinde yaşayanları sarsacak olan sıkıntıların birkaç yılda aşılabacağı ileri sürülürken, benzer modellerin özellikle Latin Amerika'daki uygulamalarının sonuçlarını bilenler, bu iyimser görüşleri paylaşıyorlardı.

24 Ocak kararlarının daha ilk aşamada görülen bir sonucu, ulusal gelir paylaşımında emek ya da ücret gelirlerinin payının azalmasının kaçınılmaz olması idi. Gerçekten sabit gelirli kesimlerin enflasyonun peşinde koşmaktan başka yapabilecekleri hiçbir şey olamazdı. Kaldı ki, politikanın açıklanmasından bir süre sonra Türkiye'de demokratik rejim de askıya alındı. Daha sonra da tekrar demokrasiye dönülürken, öylesi bir çerçeve çizildi ki, bu çerçevenin 24 Ocak kararlarının genel felsefesi dışında bir iktidara olanak tanımayacağı açıktı.

24 Ocak kararlarının oluşturduğu ekonomik yapının toplumsal yapıda ortaya çı-

karacağı değişiklikler «iç» ve «dış» politika açısından ayrı ayrı ele alınabilir.

«Dış politika»da Türkiye artık eskisi kadar bağımsız olamayacaktır. Zira ekonomik bağımlılığı salt «kredi» çerçevesinin içinde kalmayacak, kimi temel gereksinmelerini dışarıdan getirmek zorunda olacaktır. Zira, «çağdaş teknolojiyi uygulayamayan firmalar piyasadan çekilir» denildiği zaman, ister istemez piyasadan çekilen bu firmaların üretimi dışarıdan sağlanacaktır.

İç politika söz konusu olduğu zaman da Türkiye'nin geleceği fazla parlak görünmemektedir. Zira toplumun her kesiminde çarpık bir yaşam felsefesi egemen olmaktadır. Yüzyıllar öncesinin «homo economicus»unun yaşam ilkeleri günümüzün «sosyal bir hukuk devleti» olan Türkiye Cumhuriyetinde yenden gündeme getirilmektedir.

Toplumun değişik kesimleri arasındaki gelir farkı gitgide artmakta ve bu fark bir uçurum niteliğine bürünmektedir. Bir yandan «sıkı para politikası» masalları anlatılırken, bir trilyona ulaşan emisyon, toplumun çok ufak bir kesiminin tüketimini körüklemektedir. Toplumların değişik kesimleri arasındaki böylesi gelir farklılaştırılması eninde sonunda yeni bir toplumsal buhran getirecektir. Zorlama tedbirlerle bunun engellenmesi mümkün değildir. (Kaldı ki, 24 Ocak programının mimarı olan zat da, seçim propagandasında aynı konuyu geniş bir biçimde işlemişti.)

Türkiye'de yatırımların son elli yılda görülmedik oranda azalmış olması, yarın için çok önemli bir istihdam sorununa gebe dir. Günümüzde bile rekor düzeyde olan işsiz sayısı çok kısa bir süre sonra Türk toplumsal yaşamının kaldıramayacağı bir orana yükselecektir. Hele bu işsizlerin genellikle toplumun gelir düzeyi yüksek olmayan kesimlerinde görüleceği düşünülürse, sorunun önemi daha da açık bir biçim kazanır.

Türkiye'de belirli «heyecanlar» ortadan

kaldırılmaktadır. Cumhuriyetimizin ilk yıllarında bağımsız bir devlet olabilmenin heyecanı ile kavru lan Türkiye ve Türk halkı, günümüzde bireysel çıkarların ön plana geldiği bir yapı kazanmaktadır. «Toplum çıkarları birey çıkarlarının önünde gelir» biçiminde özetlenebilecek temel slogan unutulmuş; bunun yerine «köşeyi dönmek», «gemisini kurtarmak», «iş bitirmek» vb. gibisinden arabesk sloganlar gündeme gelmiştir. Atatürkçülüğün slogan olarak en çok duyulduğu bir dönemde, devlet (halk adına) likide edilmektedir. Bürokrasiyle mücadele ediyoruz, denilerek, devletin kolu kanadı kırılmaktadır. Kısa bir süre sonra ortaya çıkmasından endişe ettiğimiz «otorite boşluğu»nun, buhranlara gebe toplumsal yaşamımızda ne gibi sonuçlara yol açabileceğini düşünmek bile istemiyoruz.

Toplumsal yapıdaki hiçbir gelişme ekonomik yapıdan bağımsız değildir. Bu çerçeve içinde düşünürsek, ekonomik alanlarda 24 Ocak kararlarının başarısızlıkları, toplumsal yaşamda birkaç kez katlanarak kendini gösterecektir. Henüz vakit varken, bu yanlışlıklardan uzaklaşmak gerekir.

24 Ocak'tan Ekonokrasi'ye

Sungur Savran

Yazar, İÜ İktisat Fakültesi eski öğretim üyesidir.

Sembol ile fetişi birbirinden ayırmak çok önemli. Hele toplumsal olaylarda. Toplumlara tarihinde bazı olaylar bütünsel toplumsal gelişmelerin başlangıç veya sonuç noktası, habercisi veya yoğun bir özeti olarak kendi boyutlarını aşan bir öneme kavuşuyor. Birer sembol haline geliyor. Anlamsız da değil bu: Sembol kendisinin ardında yatan bütünsel ve önemli bir gelişmeyi kesin ve renkli bir biçimde özetlediği ölçüde toplumun kendi tarihini kavramasına yardımcı bile olabilir. Ama bütünsel gelişme ile sembol-olay arasındaki bu temsil ilişkisi çok tehlikeli bir olasılığı da bağrında taşıyor. Aradaki temsil ilişkisi unutulmaya başlandığı andan itibaren, sembol-olay toplumsal gelişmenin yerini almaya başlıyor. Sanki kendisini önceleyen ve izleyen tüm gelişmelerin sırrı o olayın içinde yatıyormuş gibi düşünüyor ve davranılıyor. Kısacası, sembol fetiş haline geliyor.

Fetişlerin her zaman her yerde çok zararlı sonuçları olmuş insanlığın gelişmesi açısından. İster tapınılsın, ister lanetlensin, her fetiş insanları karanlıkta bırakmanın, olayların gerçek yüzünü kavramalarını engellemenin bir dolayımı olmuş. Tapanlar için de geçerli bu, lanetleyenler için de. Her iki taraf da fetişlerin ardında insanla doğa arasında ve insan ile insan arasında belirli ilişki türlerinin yattığını fark edememiş. Gerçek ilişkilerin kavranamamasının maliyeti ise biliniyor: bu ilişkilerin değiştirilememesi.

24 Ocak kararlarının beşinci yıldönümünü yaşadığımız bugünlerde, sembol ile fetiş arasındaki bu ayrımı hatırla tutmak çok yararlı. Tarihsel gelişmede iz bırakmış toplumsal olayların yıldönümlerinde geri dönüp yeniden değerlendirme yapmak kuşkusuz anlamlı bir şey. Üstelik, 24 Ocak, bir başka tarihle birlikte, Türkiye'nin yaşadığı son dönemin ana eğilimlerini kısaca özetlemek bakımından çok elverişli bir sembol. Ama eğer tartışma 24 Ocak kararlarının sadece bir ik-

tişat siyasetleri bütünü gibi ele alınmasıyla sınırlanacaksa, bu iktisat siyasetleri de bir siyasal/teknisyen ekibin seçişlerinin ürünü gibi sunulacaksa, bu değerlendirmeler gerçek toplumsal dinamikler konusunda olsa olsa gizemleştirici sonuçlar doğurur.

Toplumların yaşamında kısa bir dönem de olsa, beş yılın sağladığı mesafe, 24 Ocak'a bakışın daha bütünsel bir nitelik taşımasına katkıda bulunabilir. Basit bir «doğrular/yanlışlar» tartışmasının ötesine geçmek, 24 Ocak'ın sembolü haline geldiği önemli gelişmelerin niteliğini daha soluklu biçimde düşünmek için iyi bir fırsat oluşturabilir. Bu demek değildir ki, 24 Ocak'ın ilk elde yeni bir iktisat siyaseti yaklaşımının başlangıç noktası olduğu unutulmalı. Kuşkusuz bu niteliği ile de değerlendirilmeli 24 Ocak. Ve **kendi çözmeye çalıştığı sorunlar açısından bile başarısız kaldığı** yeniden tescil edilmeli. Ama tartışma bununla sınırlı kalmamalı. 24 Ocak'ın temsil ettiği toplumsal değişme bir bütün olarak ele alınmalı.

Bu yazının amacı, 24 Ocak olayını Türkiye toplumunun son dönemde geçirmekte olduğu değişimin ayrılmaz bir ögesi olarak ele almak. Değinilen konulara bu yazının dar sınırları içinde yeterli derinlikle girmeye olanak yok kuşkusuz. Ama bu konuların bir bölümü hakkında zaten uzun tartışmalar yapıldı. Geri kalanlar da ileride mutlaka daha doyurucu biçimde tartışılacaktır.

BİRİKİM, BUNALIM, DEVLET

24 Ocak'ın bir fetiş haline gelmesinde çok önemli bir etken, Türkiye'nin 1977'den bu yana yaşamakta olduğu iktisadi bunalımın doğasının yanlış anlaşılması. Başlangıcından beri bunalım izlenmekte olan iktisat siyasetlerinin bir sonucu gibi görüldü, yaygın biçimde. İşin garibi, başka alanlarda köklü biçimde ayrılan görüşler, bunalımın kaynağı hak-

kindaki bu teşhiste birleşiyordu. Örneğin, bunalımın çözümünü ihracatın artırılmasında görenler de, ithal ikamesinin derinleşmesini savunanlar da, yanlış iktisat siyasetleri yerine doğrularının konulmasıyla sorunların çözüleceğini ileri sürüyorlardı. Bunalıma bu tür bir bakış tarzı, 24 Ocak'ı kaçınılmaz olarak bir fetiş statüsüne yükseltecekti. Bir kez bunalımın kendisi yanlış iktisat siyasetlerinin bir ürünü olarak düşünülünce, yeni bir iktisat siyasetleri kümesi olan 24 Ocak da kördüğümün çözülmesi açısından belirleyici bir önem kazanıyordu. Ya doğru yönde bir adımdı, o zaman işler — her geçen gün büyüyen bir gecikmeyle de olsa — hallolacaktı. Ya da tümüyle yanlış bir temele dayanıyordu, dolaşısıyla bunalımı daha da derinleştirecekti.

Aslında bu yanlış teşhisin temelinde kuramsal bir yanlış yatıyor: kapitalist toplumda sermaye birikimi ve bunalım karşısında devletin ve özellikle de iktisat siyasetinin yerinin değerlendirilmesine ilişkin bir yanlış. Doğası gereği, kapitalist ekonomi sermaye birikiminin kendine özgü yasalarıyla belirlenir; hiçbir birey veya grubun iradesine tabi olmayan nesnel yasalardır bunlar. Devletin bile ekonominin gelişmesi üzerindeki etkisi nesnel tahditlerle sınırlanmıştır. Devlet birikimin yasalarını değişikliğe uğratabilir, eğilimleri bir süre için bastırabilir, erteleyebilir. Ama bu yasaları ne yaratabilir, ne de ortadan kaldırabilir.

Türkiye'de kapitalist gelişmenin erken aşamalarında, sermaye birikimi dünya kapitalizminin verili koşullarında iç pazara yönelik biçimde gelişmiştir. Özellikle başlangıçta, 30'lu yılların dünya çapındaki Büyük Bunalım'ının belirlediği ortam içinde, devletin gerek sermayedar kimliğiyle, gerekse müdahaleci iktisat siyasetleri aracılığıyla, bu süreçte önemli bir rolü olmuştur, kuşkusuz. Ama özel sermaye birikiminin hızla geliştiği 50'li yılların ikinci yarısından itibaren bu rol ikinci plana geçer. Ekonominin gelişme yön ve

tempoşunu da, devletin göttüğü iktisat siyasetini de belirleyen artık sermaye birikiminin gerekleridir. Bugün çok yaygın biçimde «yanlış» olarak nitelenen iktisat siyasetleri, sermaye birikiminin bu gereklerinin birer sonucudur. Var olan, iç pazara dönük birikim tarzının gelişmesini kolaylaştırmaya, sürekliliğini sağlamaya, toplumsal kaynakların bölüşümünü sınıı sermayenin lehine düzenlemeye yönelik politikalar dır bunlar. Sermaye birikiminin çevresinde bir ağ örülmüştür: çeşitli politikalarıyla, kurumlarıyla, ideolojileriyle birikime katkıda bulunan bir iktisat siyaseti ağı.¹

Ne var ki, sermaye birikimi aynı zamanda çelişkilerin birikimi demektir. Bu çelişkiler birikimin belirli bir anında bunalımın patlak vermesine yol açar. Türkiye kapitalizmi açısından belirleyici çelişki sermayenin kendini dünya sermayesinin bir parçası olarak yeniden-üretmemesi olmuştur. İç pazara dönük birikim' tarzı, kaçınılmaz olarak üretim sermayesinin dünya ölçüleriyle küçük ölçekli ve yarışkan olmayan birimlerde örgütlenmesine yol açmış, bu da **var olan sermaye/emek ilişkileri temelinde** dünya pazarında yarışkanlığı engelleyerek dış ödemelerde somutlaşan bir bunalımı doğurmuştur. İç pazara dönük bir sermaye birikimi, izlenen ikameci siyasetlerin yoğunluğu ne olursa olsun er geç böyle bir bunalımla karşı karşıya kalacaktır. İktisat siyasetleri ancak bu bunalımın ortaya çıkışından **sonra** anahtar rolünü üstlenir. Bu anlamda, bunalımın en gelişkin açıklaması olan «ithal ikamesi stratejisinin bunalımı» açıklamasında bile vurgu yanlış yerdedir. Bunalım bilinçli bir stratejinin değil, sermaye birikiminin nesnel koşullarının doğurduğu bir bunalımdır. O güne kadar bilinçli görünen iktisat siyasetinin de birdenbire bilinçsiz görünmeye başlamasını ancak bunalımın iktisat siyasetinin dışından kaynaklanması açıklar. Aksi, tarihi yanlışlarla açıklamaya yönelik bir metafizik olurdu.

Geçmiş dönemin birikim tarzının çevresinde oluşmuş olan ağ, birikim canlı biçimde sürerken iktisadi genişlemenin dayanağı, dışsal koşuludur ama, bir kez bunalım başlayınca bu ağ birdenbire sermaye için ateşten bir gömlek niteliğine bürünür. Dün övülen, göklere çıkarılan politika ve kurumlar, aniden sermayenin hareketinin önünde bir dizi engel haline gelir. Çünkü gerek dünya koşulları, gerekse iç çelişkiler sermayenin yön değiştirmesini gerekli kılmaktadır. Ama her toplumsal kurum ve yapının değişime karşı belirli bir **direnç** vardır. Dolayısıyla bunalımın ilk aşamasında (Türkiye'de 1977-80) **eski** iktisat siyaseti sistemi, yeni eğilimlerin belirmesine ve belirli yumuşatmalara rağmen, direnir. İşte bu aşamada bunalımın doğurduğu **yeni** nesnel eğilimlerle iktisat siyasetinin **eski** çözümleri arasında gerçek bir çelişki doğar. İktisat siyasetlerinin bunalımın nedeni olarak **görünmesinin** maddi temeli budur.

24 Ocak, iktisat siyasetlerinin sermaye birikiminin yeni eğilimleriyle **uyumlulaştırılması** için atılan ilk adımdır. (Aşağıda bu adımı 'yenilerinin' izlemiş olduğunu göreceğiz.) Bu yüzden de, sermaye birikiminde ve Türkiye ekonomisinde yeni bir dönemin başlamasının **nedeni değil, tescilidir**. İki bakımdan tescilidir. Birincisi, 24 Ocak'ın resmileştirdiği eğilimler Türkiye sermayesi için bunalımın başından, hatta yer yer 70'li yılların ilk yarısından itibaren ortaya çıkmış olan eğilimlerdir. İkincisi, Türkiye'nin büyük burjuvazisi yeni bir birikim tarzının yolunu açacak bir iktisat siyaseti için ideolojik mücadeleye 1978 yılından itibaren başlamış, bunalımın yarattığı sarsıntılı ortamda bu mücadelenin meyvesini kısa sürede elde etmiştir. 1980 Ocak ayına varıldığında, geniş kamuoyu olmasa bile, üniversitesi, gazetecileri, siyaset adamları ve «iş çevreleri» ile iktisadi **establishment**'in büyük bölümü yeni-liberal programa kazanılmış bulunuyordu. 24 Ocak aynı zamanda bu

ideolojik üstünlüğün tescilidir siyasal olarak.

Kısacası, 24 Ocak'ı bir siyasal kadronun (daha da basitleştirerek, «mühendis kafası»nın) bir tercihinin ifadesi gibi kabul etmek, önce üretim ve dolaşım alanlarında, sonra da ideoloji ve siyasette doğan köklü değişim eğilimlerini görememek anlamını taşıyor. Türkiye kapitalizmi yeni bir yola yönelmişse bu Turgut Özal'ın seçimlerinin bir sonucu değil. Tersine, Turgut Özal'ın seçimleri sermayenin yeni eğilimlerinin bir sonucu. Aksi takdirde, Özal'ın 1965-71 arasında DPT müsteşarı olarak sorumluluğunu taşıdığı ithal ikameci siyasetlere sırt dönüşünü nasıl açıklayacağız?

IMF VE ÖTEKİLER...

Bu konuda bir açıklama denemesi var. Çok derin sayılmaz ama oldukça yaygın kabul görüyor. Buna göre Özal IMF politikalarının Türkiye'deki uygulayıcısı. Bir yönüyle, yadsınmaz bir gerçeğe işaret ediyor bu açıklama. 24 Ocak yeni-liberalizmi, kuşkusuz, IMF'nin pençesine düşen her ülkeye dayatılan ve farklı derecelerde kabul edilen politikalarla aynı paralelde. Ama bu yönüyle bile IMF'ye tanınan yer yanıltıcı: Bu örgüt, kapitalizmin dünya çapında işleyişinin gereklerini yerine getiren, sermayenin mantığını izleyen çok güçlü bir kuruluş. Hepsi bu. Yani IMF olmasa da uluslararası kapitalizmin yasaları şu veya bu şekilde hükmünü icra ederdi.

Ama bir başka yanıyla, 24 Ocak ile IMF arasında kurulan ilişki iyice yanlış sonuçlar doğuruyor, IMF'yi bir sembol olmaktan çıkarıp bir fetiş haline getiriyor. Çok yaygın bir görüşe göre, 24 Ocak yeni-liberalizmi Türkiye'ye IMF tarafından **dayatılmış** bir stratejidir. Ekonominin içinde bulunduğu güçlükler, özellikle de dış borç yükü Türk hükümetlerini IMF karşısında eli kolu bağlı durumda bırakmış ve bu politikaları kabul etmek zorunda kalmalarına yol açmıştır. Kısacası, Türkiye ABD ve onun temsilcisi IMF'nin dikte ettiği bir yoldadır 24 Ocak'tan beri.

ABD'nin ve IMF'nin Türkiye'de yeni-liberalizmin yerleşmesinde önemli bir rol oynadığı kuşkusuz. Ama bu rolün, Türkiye içindeki bazı toplumsal, sınıfsal güçlerin yeni-liberalizmin yükselişinde oynadığı rolü gözlerden gizlememesi gerek. Ayrıntıya girmeye gerek yok: 1980 öncesinde büyük burjuvazinin yeni-liberal bir doğrultuda nasıl seferber olduğu biliniyor. IMF ve dış borç olayının önemi iki yönlü: Bir yandan, Türkiye burjuvazisi bunalımın kendi çıkarları doğrultusunda çözümü için kendisinden daha tecrübeli çevrelerden ders alma olanağına kavuşuyor; bir yandan da, yeni-liberal iktisat siyasetlerine dönüşü sağlayabilme mücadelesinde ekonominin dış borç yükünün getirdiği nesnel tahditleri (ve IMF'nin buna bağlı önerilerini) bir koz olarak kullanıyor.

«IMF'nin dayatması» tezinin yaygınlık kazanmasını kolaylaştıran bir etkene de kısaca değinmek yararlı. Daha önce de belirttiğim gibi, Türkiye kapitalizminin bunalımı, kendini dünya kapitalizminin bir parçası olarak sürdürme güçlüklerinden doğuyor. Yani bunalım **dolayimsız biçimde** Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerinde bir bunalım olarak ortaya çıkıyor. Bu yüzden de, bunalımda iç etkenlerin mi, dış etkenlerin mi belirleyici olduğunu tartışmak soruyu yanlış koymak demek. Çünkü bunalım dünya kapitalizmiyle bütünleşme biçiminin bir ürünü: «iç» ile «dış»ın kesişme noktasında doğuyor. Onun için IMF bu denli önemli bir yer tutuyor bütün tartışmalarda. Onun için, dışarıdan ve içerdiden önerilen çözümler özdeş.

Ama yine onun için, bu çözümlerin ilişkilerinde de iç/dış ilişkisi oldukça belirleyici. Nasıl olmasın ki? Türkiye kapitalizmi tam da dünya ekonomisinin son kırk yılın en

büyük bunalımını yaşadığı dönemde dünya pazarına yelken açıyor. Böylece, Türkiye ekonomisinin kaderi dünya bunalımının kaderine kopmaz biçimde bağlanıyor. Dünya bunalımı sürdükçe de Türkiye’de yeni-liberalizmin motoru tekleyip duruyor.

24 OCAK’A MUHALİF OLMAK NE DEMEK?

24 Ocak’ın (veya popülerleşen deyimle «Özal ekonomisi»nin) ne olduğu, hangi boyutları içerdiği konusunda ciddi bir bulanıklık mevcut. 24 Ocak’ın taraftarları bu bulanıklıktan yararlanmaktan kaçınmıyorlar ama bazı karşıtları da kolay yoldan destek sağlamanın bir yolu gibi kullanıyor bu belirsizliği. Oysa 24 Ocak savunulurken veya eleştirilirken, **neyin** savunulduğunu, **neyin** eleştirildiğini bilmek çok önemli. Bu konuda berraklık, siyasal bakımdan da çok önemli bazı gelişmeleri değerlendirebilmenin önkoşulu.

Yukarıda yapılmış olan kısa tahlil, 24 Ocak tartışmalarında birkaç düzeyin birbirinden ayırt edilmesine olanak tanıyor. Her şeyden önce, Türkiye kapitalizminin gündemine gelmiş belirli bir **birikim tarzı söz konusu**: Taraftarlarının «ihracata dayalı kalkınma» gibi görkemli ve gizemlileştirici bir adla andığı bu birikim tarzının temellerini dünya ekonomisiyle çok daha derinden bir bütünleşme ve sermayenin işçi sınıfı üzerinde çok daha keskin bir despotizmi oluşturuyor. İkinci olarak, bu yeni birikim tarzının yerleşebilmesi için gerekli bir koşul var: **sermayenin yeniden - yapılanması**.² Bu da iki boyutlu bir süreç: Bir yandan, sermayenin içyapısı değişmek zorunda, bazı eski üretim dallarının ve zayıf sermayelerin gerilemesi yoluyla. Bir yandan da, sermayenin işçi sınıfı ile ilişkilerinin gerek emek gücü piyasasında, gerekse üretim sürecinde var olan koşulların değişmesi yoluyla. (Türkiye’deki tartışmaların sürecin birinci boyutu üzerinde yoğunlaşması, ikinci

boyutun ise yaygın biçimde ihmal edilmesi olaya genellikle kimin gözlükleriyle bakıldığının iyi bir göstergesi.³) Üçüncüsü, bu yeniden-yapılanma sürecinin önünü açacak, ona uygun bir ortam oluşturacak bir **iktisat siyaseti programı** gerekli. Dördüncüsü de, bu sistemin, belirli anlarda somut konjonktüre bağlı olarak, teknik nitelikte tekil **iktisat siyaseti önlemleri** ile beslenmesi ve somutlaştırılması söz konusu.

Böylece ortaya hiyerarşik bir dizi çıkıyor. Kısaca özetlenirse, şu dörtlünden oluşuyor bu dizi: birikim tarzı/sermayenin yeniden-yapılanması/iktisat siyaseti programı/somut iktisat siyasetleri. 24 Ocak gerek yandaşlarınca, gerekse eleştirmenlerinin bir bölümünce, bu dört anın bazen biriyle, bazen birkaçıyla, çoğu zaman da hepsiyle birden özdeşleştirilmiştir. İşte toplumsal bir olayın bir sembol olmaktan çıkıp bir fetişe dönüşünün en açık ifadesi: İçeriği böyle bulanıklaştığında, 24 Ocak kavramı, temsil ettiği toplumsal süreçlere ışık tutmak bir yana, bu süreçleri perdeleyen, berraklığı engelleyen bir kavram haline geliyor.

Bu dört süreci birbirinden ayırt etmenin sayılamayacak yararları var. Örneğin, eleştircilerden bir bölümü uzun süre bütün dikkatlerini parasal önlemlerin etkisinin sınırlılığı üzerinde yoğunlaştırdı. Bu, 24 Ocak’ın basit bir monetarizmin ötesinde bütünsel bir yeni-liberalizmin ilk adımı olduğunu gözlerden saklayarak toplumsal muhalefet açısından zararlı oldu. Bazı başka eleştirciler, 24 Ocak’ın çok sınırlı bir program olduğunu ekonomiyi liberalleştirme iddiasının bir göz boyama olmaktan öteye gitmediğini ileri sürdüler. Toplumsal mücadelelerde hiçbir «göz boyama»nın masum olmadığı, mutlaka ideolojik mücadele ile ilgili olduğu gerçeği bir yana bırakılsa bile, bu eleştiri 24 Ocak’ın farklı düzeylerini birbirine karıştırdığı için yanıltıcıydı. 24 Ocak 1980’de açıklanan kararlar paketinin liberalleştirme açısından sınırlı

olduğu doğrudur ama bunu izleyen beş yıl içinde bu sınırlar peyderpey ortadan kalkmaya başlamıştır. Faiz oranları serbest bırakılmasa da piyasanın eğilimlerine uygun biçimde yükseltilmiş, döviz denetiminde önemli bir liberalizasyona gidilmiş, iç pazarın dış rekabete açılması yolunda bazı adımlar atılmış, devletin işlettiği üretim birimlerinin özelleştirilmesi açısından siyasal/ideolojik ortam hazırlanmıştır. Kısacası, son beş yılın gelişmeleri 24 Ocak'ın tarihsel dönemeç niteliğini kavrayamayanların yanlışını ortaya koymuştur.

Ama, 24 Ocak üzerindeki kavramsal karışıklığın bütün bunlardan çok daha ciddi bir boyutu vardır. Şu ana kadar üzerinde durulan yanlışlar, 24 Ocak kavramıyla ifade edilen dörtlü sürecin en somut iki basamağının (somut iktisat siyasetleri) ile iktisat siyaseti programının) birbirine karıştırılmasından doğuyordu. Asıl ciddi sorun bundan sonra başlıyor. 24 Ocak'ın iktisat siyaseti yönüyle bunun ardında yatan süreçlerin, yani sermayenin yeniden-yapılanmasının ve hele birikim tarzının, birbirine karıştırılması çok daha vahim siyasal sonuçlara gebe. Bunun nedeni açık: Bugün yasal olarak örgütlenme iznine sahip siyasal güçlerin hemen hepsi 24 Ocak'a karşı olduğunu ilan ediyor. Hatta bunların bazıları, kökenleri ve geçmişleri düşünüldüğünde hiç de inandırıcı olmayan ses tonlarıyla, çalışan halkın yoksulluğa mahkûm edildiğini bile eleştiriyor zaman zaman. Öyleyse şu soruya cevap verilmesi gerekiyor. Bu siyasal güçler 24 Ocak'a hangi kimliğiyle karşılar? Monetarizme ve beş yıldır uygulanan daralcı politikalara karşı olmak bir şey. Vahşi bir liberalizme karşı olmak, hatta «planlama»yı savunmak başka bir şey. Ama, sermayenin yeniden-yapılanmasına, işçi sınıfının koyu bir disiplin altına alınmasına, ekonominin dünya ekonomisiyle derinden bir bütünleşmesine ve bütün bunların sonucunda yeni bir birikim tarzının yer-

leşmesine karşı çıkmak bambaşka bir şey.

Çünkü bunlar bunalımın farklı aşamalarında birbirlerine zorunlu olarak bağlı olmayan şeyler. Yeni bir birikim tarzı, sermayenin yeniden-yapılanmasını gerektirir kuşkusuz. Ama yeniden-yapılanma belirli bir aşamaya vardktan, yani yeni bir yapının ana hatları oluştuktan sonra önemini yitirir. Sermayenin yeniden-yapılanması, eski iktisat siyaseti sistemi tarafından korunan zayıf ya da uyumsuz sermayelerinin elenebilmesi için piyasanın Darvinci mantığının işlemesini gerektirir belirli bir süre boyunca. Ama belirli bir süre sonra koşullar uygun olduğunda veya Darwinizm tüm ekonomiyi bir iflasın eşiğine getirerek tehdit altına soktuğunda, yeni-liberal doğrultu terk edilebilir. Bu, zorunlu olarak yeniden-yapılanmadan ve yeni birikim tarzından vazgeçildiği anlamına gelmez. Ya yeni bir atılımdan önce taktik bir soluk alma süresi söz konusu olabilir (Türkiye'de son derece sınırlı bir ölçüde 1983 yılında olduğu gibi), ya da varılan aşamada devletin yeniden-yapılanma sürecine müdahale etmesi, ayrıca canlandırıcı bir politika gütmesi gerekli hale gelmiş olabilir. (Brezilya'da üç yıllık liberalizmden sonra, 1967'de yeniden aktif ve canlandırmacı bir politikaya dönülmesi gibi.⁴) Ama böyle bir adım ille işçi sınıfı üzerindeki disiplinden ve dünya pazarında köşe kapma yarışından vazgeçilmesi anlamına gelmez.

Kısacası, 24 Ocak'ın temsil ettiği dört ayrı düzeyden bir bölümüne ötekilerden bağımsız olarak yandaş veya karşı olmak olanaklıdır. Daralcı olmadan yeni-liberal, yeni-liberal olmadan çalışma ilişkilerinde disiplinli ve ihracat fetişçisi olmak olanaklıdır. Dolayısıyla, 24 Ocak'a veya Özal'ın iktisat siyasetine karşı olduğunu ileri süren herkes, eğer amacı karanlıkçılık değilse, bu dört ayrı düzeyden hangisine/hangilerine ne gerekçeyle karşı olduğunu açıklamak zorundadır. 24 Ocak'ın temsil ettiği her şeye topyekûn

Banyonuza bir banyo daha katın.

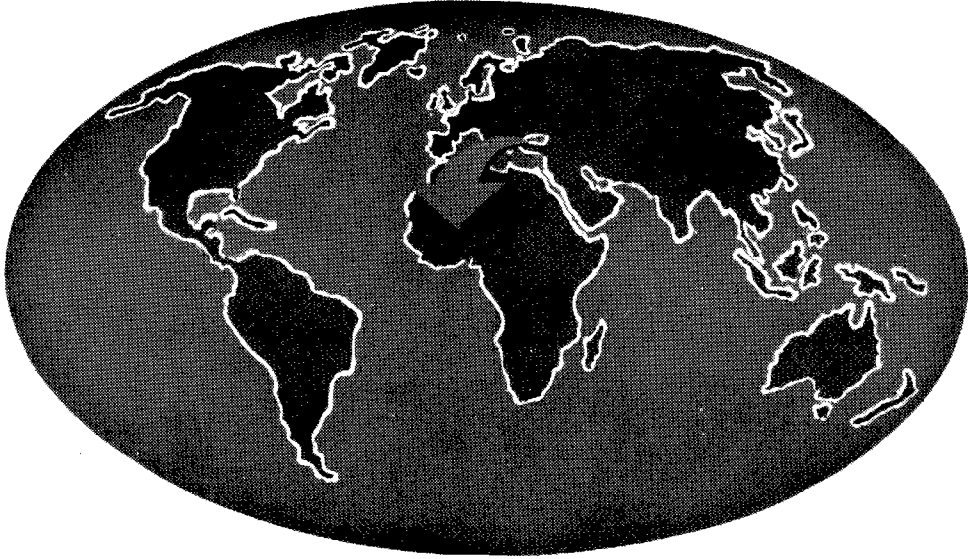
Flotal kristal aynayı koyun banyonuza. Işıltılar dolsun, genişlesin duvarlar. Bir tek fayans bile oynatmadan büyüsün, derinlik kazansın banyonuz. Buhardan, sudan etkilenmeyen, yıllarca aynı nitelikte, aynı güzellikte kalan Flotal kristal ayna ile banyonuza bir banyo daha katın.

FLOTAL®
"KRİSTAL AYNA"

Cam Pazarlama A.Ş.

Büyükdere Caddesi, Beytem Han Kat 4-8
Şişli, İstanbul Tel: 146 11 30

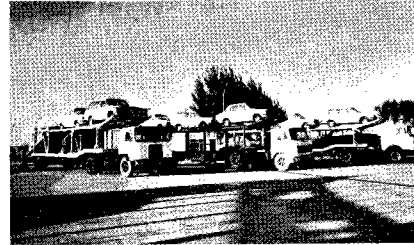
Kalitede birinci Dışsatımda lider

Kalitesiyle seçkinleşen Türk Renault'su
"ihracat seferberliğini" sürdürüyor...
Her yıl artan dışsatımı ile, ülkemize
döviz kazandırıyor...

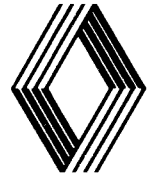
Türk Renault'ları dünya yollarında
güvenle dolaşıyor, beğeniliyor. seçili-
yor...

Kamerun, Nijer, Senegal, Togo,
Gabon, Yukarı Volta, Benin, Merkezi
Afrika Cumhuriyeti, Fildişi Sahili,
Kongo, Moritanya, Zaire, Mali, Mısır,
Libya ve Irak; Türk Renault'suna
duydukları güveni yeni talepleri ile
kanıtlıyorlar..

Ve böylece, Türk Renault'ları, Türk
Renault yedek parçaları, ülkemiz oto-
motiv endüstrisinin gücünü dünyaya
gösteriyor...

Ne mutlu bize...
Ne mutlu ülkemize...

OYAK-RENAULT

OTOMOBİL FABRİKALARI A.Ş.

karşı olanlar ise muhalifliğin «taklitlerinden» titizce sakınmak için çaba göstermek.

EKONOKRASİ

Türkiye, 80'li yıllarda köklü bir değişim yaşadı. Bu değişimin 60'lı ve 70'li yıllardaki gelişmelerle, toplumsal mücadelelerle, kapitalizmin gelişme süreci içinde karşılaştığı engellerle çok yakından ilişkisi olduğu açık. Sonuçta ortaya devletin yeniden düzenlenmesinden dış politikadaki yeniden mevzilenme adımlarına, siyasal partiler sistemindeki çalkantılardan din/devlet ilişkisindeki değişime, ideoloji alanındaki müzikli sandalye oyunundan kültürel yenilenmelere dek büyük bir altüst oluş süreci çıktı. 24 Ocak olayını, bu köklü ve bütünsel değişim sürecinden ayrı düşünmek olanaksız. Sermayenin tarihi, hemen her ülkede, gelişiminin önüne çıkan çeşitli türden engelleri etkisiz hale getirerek genişlemesinin yolunu açışının tarihidir. (Bunu gerçekleştirememesinin bedeli ise başka iklimlere göç etmek.) İşte 24 Ocak böyle bir aşamanın parçasıdır aslında.

Bu bütünsel değişimin tüm boyutlarıyla ele alınmasına koşullar elvermiyor. Burada, bu sürecin çok önemli bir boyutuna değinmekle yetineceğim. Çünkü bu boyut, 24 Ocak'ın ardında yatan yeni-liberal felsefe ile yakından ilgili. Tersinden söylenirse, 24 Ocak'ın Türkiye tarihindeki yerini bu boyutu göz önüne almadan değerlendirmek olanaksız.

Türkiye'de yaşanan bütünsel değişimde, siyasete, ideolojiye, kültüre, toplumsal yaşamın tüm alanlarına giderek sermayenin gücü ağırlığını koyuyor, kapitalizmin mantığı damgasını vuruyor. Sermayeye dayalı işleyiş biçimiyle ekonomi, tüm alanları kendi gereklerine göre biçimlendiriyor. Sonuçta kapitalist ekonominin özgül tarihsel yapısı, her alandaki toplumsal ilişkilerin başlangıç ve varış noktasını oluşturuyor. Para, sermaye,

kazanç, kâr, satış, rekabet, bireysel girişim, bireysel zenginleşme—hırsla, açgözlülüğe dayanan bir değerler sistemi egemen hale geliyor. İdeolojinin koordinatları ekonominin mantığı ile tanımlanıyor. Siyaset, sadece ve sadece ekonomiye ilişkin kararların alındığı arena haline geliyor. Bu arenadan **picador**'lar çekiliyor, arenanın gerçek hâkimi matadorlar ve toreadorlar gerçek yöneten kimlikleriyle ortaya çıkıyor. Demokrasi, yerini ekonokrasie bırakıyor.

Ekonominin bu hegemonik konumunun tüm boyutlarına girmek olanaklı değil. Sadece bir önemli örneğe değinmek istiyorum. Türkiye'de tekrarlı tekrarlı neredeyse bir önyargı niteliğini kazanmaya başlayan bir önermeye: «demokrasi ancak serbest piyasa ekonomisi üzerinde inşa edilebilir» önermesine. Bu önermenin ne mantıksal, ne de tarihsel olarak hiçbir dayanağı olmadığı uzun uzun gösterilebilir. Tam tersine, en gelişkin, en olgun biçimine sermayenin toplumsal üretime egemenliği altında kavuşan piyasa ekonomisinin demokrasinin önüne ciddi sınırlar çıkardığı gösterilebilir.⁵ Tarihsel olarak, sermayenin egemen olduğu toplumlarda **kitlesel** demokrasinin sadece ve sadece çalışan sınıfların mücadelelerinin bir ürünü olarak geliştiği kanıtlanabilir. Üstelik, «modernleşme» teorilerinin sığ öngörülerine karşıt olarak, kapitalist dünya sisteminin zayıf halkaları olan azgelişmiş ülkelerde serbest piyasa ekonomisinin demokrasinin tahribi ile el ele gittiği de ortaya konulabilir.

Bütün bunları bir an için unutsak bile, söz konusu önermenin bir özelliği yine de çarpıcı biçimde ortada. Kapitalist ekonominin mantığı demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak sunulmaktadır bu önerme ile. Yani demokrasi isteyen, kapitalizme, piyasaya, rekabete, sosyal Darwinizm'e ve «her koyun kendi bacağından asılır» felsefesine iman etmek zorundadır. Siyaseti bu derecede ekonominin cenderesine sokan, sermaye-

nin egemenliğini çalışanların çıkarlarının ön-koşulu haline getiren bir ideolojinin demokrasinin yerine ekonokrasiyi ikame etmek istemesi de şaşırtıcı olmamalı.

Toplumsal ilişkilerin gerçek bir çiçeklenmesi, demokrasinin gerçekten serpilip gelişmesi aslında bambaşka koşullarda olanak kazanır. Siyaset insanlık tarihinde varlığını sürdürdüğü sürece, gerçek bir demokrasi, biçimleri ne olursa olsun, ancak toplumun bütününün toplumsal yaşam üzerinde, toplumun yazgısı üzerinde fiilen söz sahibi olduğu bir rejimdir. Piyasa ekonomisi ise, tam tersine, insanlığın doğa ve toplum üzerindeki bilinçli egemenliğinin yadsınması üzerine kurulmuştur. Ekonominin —toplumsal yaşamın bu maddi temelini— tüm üreticilerin iradesinden bağımsız biçimde, piyasanın kör yasalarınca yönlendirildiği bir sistem, tüm toplumun kendi geleceğini belirlemesiyle ne derece uyuşabilir? Yeni-liberalizmin her renkten savunucuları, her şeyden önce, insanın

kendi güçlerine yabancılaşmasını temel ilke olarak kabul ettiklerini anlamak zorundadırlar. Her şey buradan başlar: İnsanlığın kendi geleceğini bilinçli bir biçimde kurması, ancak yabancılaşmanın koşullarının ortadan kaldırılışıyla olanak kazanacaktır.

NOTLAR

- 1 Bu bütünsel iktisat siyaseti sisteminin sermayenin o andaki çıkarları açısından bile gereksiz, eksik ve yanlış boyutlar içermesi, sistemin temel mantığının birikimin gerekleri tarafından belirlendiği gerçeğini değiştirmez.
- 2 Bak. Sungur Savran, «Ekonomide Diyalog», **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1982 ve «Sermayenin Yeniden-Yapılanması Nedir?», **Cumhuriyet**, 19 Mart 1982.
- 3 Sorunu sermaye/emek ilişkileri açısından ele alan olumlu bir ilk yaklaşım için bak. Mustafa Sönmez, **Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları**, İstanbul, 1984.
- 4 Bak. Sungur Savran, «'Brezilya Mucizesi' Üzerine», **Yapıt**, 3, Şubat-Mart 1984.
- 5 Bu sınırları klasik liberalizm çerçevesinden hareketle ortaya koymaya çalışan bir deneme için bak. C.B. Macpherson, **Demokrasinin Gerçek Dünyası** (çev. Levent Köker), Ankara, 1984.

Aynıyla vaki...

(Milliyet, 24.12.1984)

ye terk edilen Tornadoların par- çok pahalı. Bu yüzden bakımla- getirildi" şeklinde konuştu.

YÖK, geçer not aldı

Prof. Kay: "Kalkınmakta olan ülkeler için ideal sistem"

1 21 üniversitenin üye olduğu Avrupa Siyasal Bilimler Konsorsiyumu Başkanı Prof. Kay, "Türk üniversitelerini çok iyi buldum. Ba-

● 121 üniversitenin üye olduğu Avrupa Siyasal Araştırmalar Konsorsiyumu Başkanı Prof. Mc Kay, "Türk üniversitelerini çok iyi buldum. Ba- maalesef bunun farkında değil" dedi.

BON POUR L'ORIENT

Türkiye'de Yeni Anayasal Düzen

Bülent Tanör

Dr. Bülent Tanör, İÜ Hukuk Fakültesi eski öğretim üyesi ve *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası* (1969) ile *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*'ın (1978) yazarıdır.

Son beş yılın Türkiye'si siyasal planda, askeri müdahale, askeri rejim, MGK icraatı, yeni bir anayasanın yapılması, seçimler ve «demokrasiye dönüş» gibi çarpıcı olayları yaşarken, ekonomik alanda da enflasyon, sürekli devalüasyon, işsizlik, ihracat seferberliği, liberasyon, vb. gibi önemli gelişmelere sahne oldu. Ülkenin gündemi bu gibi somut sorunlarla sürekli dolup boşalırken, sahnenin gerisinde, herhalde bütün bunlara yön veren bir ana tasarı ve/ya da doğrultu vardı. Buna, bir «yapı değişikliği arayışı, programı ve denemesi» adı verilebilir. Aslında, daha çok sol siyasetlerin gönlünde yatan bir istek olan «değişme», burada, hâkim güçlerin belli kesimleri tarafından isteniyor ve uygulanıyordu.

Bu «derinden değişme-değiştirme» ameliyesi, biri ekonomik, öbürü siyasi-hukuki olmak üzere başlıca iki alanda ve aşağı yukarı aynı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Değişme tezi ya da denemesinin iktisadi hayatımızdaki başlangıcı ve simgesi 24 Ocak kararları ise, siyasi hukuk alanındaki ifadeleşmesi de 12 Eylül rejimi, MGK kararları, 1982 Anayasası ve bunu tamamlayan yasalarla oluşan yeni anayasal-siyasal düzendir. İktisadi alandaki yapı değişikliği perspektifi (bu derginin çoğu iktisatçı olan okurları bu yazının iktisatçı olmayan yazarını bağışlarsa) şöyle görünmektedir. İçedönüklüğe, himayeciliğe, karma ekonomiye ve ithal ikamesine dayalı yapının yerine, dışa açık, serbest rekabetçi, özel teşebbüsçü ve ihracata dayalı bir sermaye birikimi modelinin geçirilmesi. Siyasi-hukuki alanda ise değişme politikası, devletin ve demokrasinin yeniden yapılandırılması eksenine üzerine oturmaktadır. Bu yazının konusu da budur.

Devletin içyapısındaki değişmeler ile, devlet ve toplum ilişkilerine hâkim olan yeni esaslar nelerdir?

Devletin içyapısının yeniden düzenlenmesi işi, genel olarak devlet organlarının, özel

olarak da yasama-yürütme-yargı güçleri arasındaki ilişkilerin aldığı yeni biçimle ilgili bir sorundur. Fakat ülkemiz açısından sorun bundan ibaret sayılamaz; Türkiye'nin ve yeni anayasanın özellikleri düşünülecek olursa, siyasi iktidar ile askeri güç arasındaki ilişkilerin yeni kurumsal çerçevesinin ne olduğu sorusunu da işin içine katmak zorunluluğu vardır.

Yasama-yürütme ilişkileri açısından soruna bakıldığında, bu iki organ arasında hafifçe yasamayı kayıran ya da yürütmeyi gemleyen bir denge kurmuş olan 1961 Anayasasına karşılık, yeni anayasanın yürütmeyi güçlendirmiş olduğu görülür. 1961'deki modelde «kanunlar çerçevesinde» yerine getirilen bir «görev» olan yürütme, bugün, kaynağını sadece kanundan değil, aynı zamanda anayasadan olan bir «yetki» haline de getirilmiştir (mad. 8). Yürütme; kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi başta olmak üzere, geniş bir alanda, yasa benzeri genel ve objektif kurallar koyabilme yetkisiyle donatılmıştır. Nitekim bugün bu yetki, iktisadi politikadan memur rejimine kadar geniş bir alanda alabildiğine kullanılmaktadır. Öte yandan, Cumhurbaşkanının statüsünün güçlendirilmesi ve yetkilerinin artırılması da, sonuçta, yürütmenin yasama aleyhine büyümesinin bir nedeni ya da göstergesidir. Çünkü, Cumhurbaşkanı bu yetkilerinin bir kısmını Bakanlar Kurulundan, bir diğer kısmını ise parlamentonun elinden koparıp almıştır. Yürütmenin parlamento karşısındaki yükselişinin bir başka göstergesi de, onun parlamentoya karşı silahı olan «seçimlerin (TBMM'nin) yenilenmesi» işleminin daha kolay işleyebilir hale getirilmiş olmasıdır (mad. 116). Nihayet, yürütmenin üstün hale gelişi, olağanüstü hal ya da sıkıyönetim ilanının kolaylaştırılmış olması, bu rejimler altında yasama denetiminin de haliyle gevşemesiyle ilgilidir. Bu noktada, Sıkıyönetim Kanununda 2342 sayılı kanunla yapılan değişikliklerle, Sıkıyönetim Komutanı-

nın parlamento önünde sorumlu olan Başbakanı karşı sorumlu olmaktan çıkarılıp, Genelkurmay Başkanı karşı sorumlu hale getirilmiş olduğu da hatırlanmalıdır.

Yürütme organının içyapısındaki, özellikle İdare ile ilgili değişiklikler de aynı yönde sonuç doğurmuş, yürütmeyi «iç»ten de güçlendirmiştir. Burada başlıca iki eğilim dikkati çekmektedir. Birincisi, İdare'nin yekpareleştirilmesidir. Eski anayasal düzenin iki büyük özerklik alanı (TRT ve Üniversiteler), 1971-73'te başlayan ve 1982 Anayasasıyla noktalanmış yeni siyasal-anayasal süreçle ortadan kaldırılmışlardır. Daha çok yasalar düzeyinde görülen ikinci eğilim ise, İdare içinde merkeziyetçiliğin ve merkezin yerel yönetimler üzerindeki denetiminin güçlendirilmesi, yerinden yönetim ilke ve güvencelerinin ise zayıflatılması şeklinde kendini göstermektedir.

Yürütme organı, yargı karşısında da güçlenmiştir. Fakat bu olay, yargının siyasi karar organları karşısındaki zayıflamasının bir parçası olup bu bağlamda ele alınmalıdır. Gerçekten de 1982 Anayasası, yargının bağımsızlığının ve diğer iki organ üzerindeki denetiminin nispeten azaldığını göstermektedir. 1961 Anayasası, mahkemelelerin bağımsızlığı, hâkim teminatı, yasaların ve idari işlemlerin yargısal denetimi konularında etkili mekanizmalar oluşturmuştu. Yeni sistemde ise yargıçlar, seçimleri, atanmaları ve özlük işleri bakımından, büyük çapta yürütmeye bağlı olan Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na bağlanmışlardır. Bu kurulun başkanı Adalet Bakanı olup, üyeler Yargıtay ve Danıştay'ın göstereceği adaylar arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. Adalet Bakanlığı müsteşarı da kurulun tabii üyesidir (mad. 159). Yeni sistemde birçok yüksek mahkemenin üyeleri de ya tamamen (Anayasa Mahkemesi, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi) ya da kısmen (Danıştay üyelerinin dörtte biri),

doğrudan doğruya veya dolaylı olarak Cumhurbaşkanı tarafından seçilip atanmaktadır. Ayrıca, yürütme organına olan bağılılıkları daha da açık ve seçik olan Devlet Güvenlik Mahkemeleri yeniden Anayasaya konmuş, Sıkıyönetim mahkemelerinin sivil yargılama yetkisi de genişletilmiştir. Yargı organının siyasal organları, yani yasama ve yürütmeyi, hukuki işlemleriyle ilgili alanda denetleyebilme yetkisi de nispeten daraltılmıştır.

Görülüyor ki, 1982 Anayasası ile getirilen yeni düzenlemelerden en kârlı çıkan organ yürütmedir.

• • •

Siyasi iktidar-askerî güç arasındaki ilişkiler bakımından durum nedir?

27 Mayıs 1960 hareketinden sonra, Milli Savunma Bakanlığına bağlı olan Genelkurmay Başkanlığı doğrudan Başbakanlığa bağlanmış, Genelkurmay Başkanı «görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumlu» tutulmuştu (1961 Anayasası, mad. 110). Anayasa ayrıca, «millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirmekle görevli asker-sivil karışımı bir organ, Millî Güvenlik Kurulu'nu kurmuştu (mad. 111). Bu maddenin 1971'de değiştirilen metninden de anlaşıldığı gibi, MGK kararları «tavsiye» niteliğindeydi. 1982 Anayasası ise, yenilik olarak, MGK'deki sivil üyelerin (Cumhurbaşkanı, Başbakan ve üç bakan) sayısını, asker üyelerinkini (Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları, Jandarma Genel Komutanı) geçmeyecek şekilde düzenlemiş, ayrıca kurulun ilgi alanını da, «Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması» gibilerden yeni alanlara doğru yaymıştır (mad. 118). Eski anayasada «tavsi-

ye» niteliği vurgulanan MGK kararları da yeni anayasada, «Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır» nitelikte sayılmışlardır. Böylece yeni statüsüyle MGK, kanımızca, eskisine oranla daha askeri ve daha güçlü kılınmıştır.

Sıkıyönetim ilanının kolaylaştırılmış, askeri yargının genişletilmiş, Sıkıyönetim Komutanının Başbakana karşı sorumlu olmaktan çıkarılıp Genelkurmay Başkanına karşı sorumlu hale getirilmiş olmasının da askeri kesimin devlet yönetimi içindeki yeni gücüne işaret ettiğini düşünmekteyiz. Aynı şekilde, yargı alanında da bunu gösteren değişimler vardır. 1971'deki anayasa değişikliğinde, asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargısal denetimi Danıştay'dan, yani sivil yargıdan alınarak, yeni kurulan Askerî Yüksek İdare Mahkemesine verilmişti (mad. 140/son). 12 Eylül 1980 sonrasında da, 2342 sayılı yasayla yapılan değişiklikle, sıkıyönetim kararları üzerindeki yargı denetimine son verilmiştir (ek madde 3).

II

Devlet ile toplum arasındaki ve toplum içindeki ilişkiler, özellikle «demokrasi»nin yeniden yapılandırılışı bakımından durum nedir?

Yeni Anayasanın temel hak ve hürriyetlerle ilgili bölümü, kişiyi siyasal otoriteye karşı koruyan liberal anayasaçılık anlayışına karşı duyulan bir tepkiyle, devleti topluma ve kişiye karşı koruma güdüsüyle düzenlenmiş görünmektedir. Bu durum, hem hürriyetlerin genel rejiminde, hem de çeşitli hürriyet kategorilerinin düzenlenişinde kendini göstermektedir.

Hürriyetlerin genel rejimi bakımından yeni anayasanın birinci özelliği, bir «genel sınırlama maddesi» getirerek, istisnasız bütün hak ve hürriyetlerin sınırlanabilmesini amaçlamış olmasıdır (mad. 13/3). Böylece

Türk Anayasası, düşünce hürriyetinden bilim ve sanat hürriyetine, dilekçe verme hakkından savunma hakkına kadar, nitelikleri gereği sınırlanabilmeleri düşünölemeyecek olan hak ve hürriyetleri bile içerikleri bakımından sınırlayan ilk ve tek batı demokrasisi anayasası olmaktadır. İkincisi, bütün hürriyetler hem bu genel maddedeki sınırlama sebepleriyle, hem de özel maddelerindeki özel sınırlama sebepleriyle sınırlanabileceklerdir. Böylece hürriyetlerin etrafında ikinci bir «şal» daha örölmüştür (mad. 13/1). Bütün hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmasını önleme amacıyla konan özel ve uzun bir madde de (mad. 14) üçüncü «emniyet kayışı» görevini görmektedir. Nihayet, sınırlama sebebi diye gösterilen kavramların kaypaklığı yüzünden, siyasi karar organlarının bu alanlardaki takdir hakkı genişlerken, eline berrak ölçüler verilmeyen Anayasa Mahkemesinin ve idare mahkemelerinin denetleme işlevlerini yerine getirebilmeleri son derece zorlaşmıştır.

Çeşitli hak ve özgürlük kümeleri bakımından durum nedir?

Bireysel haklar, özgürlükler ve güvenler bakımından dikkati çeken ilk husus, hürriyetlerin ancak hâkim kararıyla kayıtlanabilmesi kuralının artık hemen hemen ortadan kalkmış olmasıdır. «Gecikmesinde sakınca bulunan» her durumda, hâkim kararı olmaksızın, kişi özgürlüğü ve dokunulmazlığına, özel hayatın ve haberleşmenin gizliliğine son verilebilir; idari makamlar buna yetkilidir. Hatta, sıkıyönetimde ya da olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında meydana gelen öldürme fiilleri de hukuka uygun sayılmak suretiyle, yaşama hakkına bile hâkim kararı dışında yollardan son verebilme olanağı doğmuş ya da bu türden fiiller «anayasallaştırılmıştır».

Din ve vicdan, düşünce, bilim ve sanat, basın ve yayın özgürlükleri de en çok örsele-

nenlerdendir. İlk ve ortaöğretimde «din kültürü ve ahlak öğretimi» adı altında din dersleri zorunlu hale getirilmiş (mad. 24/4), Ceza Kanununda var olan «fikir suçları» anayasallaştırılarak düşünce özgürlüğü daha da kısılmış, hatta «kanunla yasaklanmış herhangi bir dil»de düşüncelerin açıklanması ve yayılması yasaklanmış, basın, radyo, televizyon ve film sansürü meşrulaştırılmış, yabancı ölkelerde basılan eserlerin yurda sokulması kısıtlanmış, kapatılan bir süreli yayının devamı niteliğindeki her türlü yayın yasaklanmış, basımevi ve eklentilerinin zaptı, müsadresi ve işletilmekten alıkonması mümkün kılınmıştır. Önceki anayasal düzende, Anayasa Mahkemesi, bazı «fikir suçları»nı anayasaya uygun bulurken, hiç değilse, bilim ve sanat özgürlüklerinin sınırsız olduğuna hükmetmişti; yeni düzende ise bunlar bile açıkça sınırlanmış bulunmaktadır (mad. 24-30).

Anayasa, kolektif hak ve özgürlüklere karşı duyulan aşırı hassasiyeti de çok açık olarak yansıtmaktadır. Toplantı ve gösteril yürüyüşü hürriyeti ve dernek kurma hakkına getirilen yeni sınırlamalar, kişilerin bir araya gelmesinin istenmediğini göstermekte, atomlara ayrılmış ve birbirinden kopuk kişilerden oluşan bir topluma duyulan özlemi ifade etmektedir. Hatta, eski anayasada dilekçe hakkının «tek başına veya topluca» kullanılabileceği yazılıyken (mad. 62), yeni anayasada «kolektif başvuru»nun da anayasal güvence altına alındığına dair bir işaret yer almamaktadır (mad. 74).

Kolektif haklara karşı duyulan örküntü, kolektif sosyal haklar (sendika, grev, toplu sözleşme...) söz konusu olduğunda had safhaya ulaşmaktadır. Özellikle, siyaset yasaklarıyla da beslenen özel kısıtlamalar, anayasaya hâkim olan antisosyal espriyi iyice göstermektedir. Bu manzara, çalışma hayatının yeni düzeninin ne olduğu ve çalışanların kendilerini nasıl savunacakları konusunda

da bir fikir vermektedir. Yeni düzende, çalışanların sosyal ve hukuki mücadele ile haklar elde etmeleri döneminin esas olarak son bulduğu, bunun yerine Yüksek Hakem Kurulu ve benzeri «üst» kuruluşların «tarafsız hakemliği»nin geçirilmek istendiği söylenebilir. Bu yeni olgu, emeğin sendikal örgütlenmesinde de, «siyaset dışı» sendikacılığı kendine ölkü edinmiş kuruluşun ya da kuruluşların tekeline doğru bir gidişi haber vermektedir.

Yeni anayasa, «**siyasal**»a karşı duyulan tedirginliklerle de yüklüdür. Dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, vb. gibi tüzelkişiliklerle ilgili olarak getirilen siyasal faaliyet ve işbirliği yasaklarına ek olarak, siyasal partiler açısından da son derece daraltıcı bir varlık alanı çizilmiştir. Siyasal partiler, programları bakımından dar birtakım ideolojik kayıtlarla bağlı tutuldukları gibi, örgütlenme ve faaliyetleri bakımından da kısıklara alınmışlardır. Bunlar; yurt dışında örgütlenemezler, kadın ve gençlik kolları, vakıf kuramazlar, dernek, sendika, vakıf ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarıyla siyasal ilişki ve işbirliği içinde bulunamazlar, bunlardan maddi yardım alamazlar, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, yabancı ülkelerdeki dernek ve gruplardan yardım ve «emir» alamazlar. Öte yandan, devlet memurları ve öğrenciler siyasal partilere üye olma hakkından yoksun tutulmuşlardır (mad. 68-69).

Bu aşırı sınırlamalar, yalnız atomlardan ibaret bir toplumun değil, aynı zamanda **siyasetten de arındırılmış** (depolitize ve apolitik) bir toplumun arzulandığı izlenimini yaratmaktadır. Anayasanın bu hükümleri, ülke siyasal hayatını en yakından etkileyen Siyasal Partiler Kanunu ve Seçim Kanunu hükümleriyle birlikte ele alındığında, Türk siyasal hayatının, politikleşmeye ve anayasanın temsil ettiği ideoloji dışında her türlü siyasal-sosyal felsefeye kapatılmak istendiği görül-

mektedir. Bu «depolitizasyon ve ideolojiye son verme» isteği, Merkez'e yakın iki partili bir siyasal hayat projesiyle tamamlanmakta, siyaset seçim olayına indirgenmekte, seçimler de bir siyasal katılma ameliyesi olmaktan çıkıp, iktidara meşruluk temeli sağlama aracı haline gelmektedir.

• • •

Bu yazıda kabaca tasvir edilen siyasal-hukuki yapı değişikliğinin, iktisadi alanda hedeflenen yapı ya da model değişikliğiyle bir ilgisi var mıdır? İç pazarın ekonomik, sosyal ve siyasal taleplerinin asgari ölçüde tutulmasını gerektiren «ihracatçı model», siyasal ve hukuki alanda antiliberal yönde bir yeniden yapılanmayı da gerekli mi kılmıştır? Bu alanda, benzeri deneylerden geçen bazı Latin Amerika ülkeleri için önerilen ve «ithal ikamesinden ihracatçı modele geçiş, siyasal ve anayasal düzeyde antiliberalizmi davet etmiştir» şeklinde özetleyebileceğimiz tezler (özellikle A.G. Frank) ile, Türkiye bağlamında da benzeri sonuçlara ulaşan görüşler (özellikle H. Güllalp), konumuza nasıl ve ne ölçüde bir ışık tutmaktadır? Bu ve benzeri sorular, bir «hukuki ve siyasal tasvir»in ister istemez akla getirdiği, kaçınılmaz sorulardır. Fakat kabul etmek gerekir ki, bunların irdelenmesi **çok yönlü** (ekonomi dışı etkenleri de hesaba katan) ve **çok dallı** (plüridisipliner) çalışmaların işidir.

Gelişme Psikolojisi Açısından IMF'nin Toplumsal Bedeli

Gündüz Vassaf

Halen McGill Üniversitesine bağlı Centre for Developing-Area Studies üyesi olan Dr. Gündüz Vassaf, daha önce Boğaziçi Üniversitesi Temel Bilimler Fakültesinde psikoloji okuttu. *Zekâ ve Zekâ Testleri Nedir? Ne Değildir?* (1974) ile *Daha Sesimizi Duyurmadık: Avrupa'da Türk İşçi Çocukları* (1983), Dr. Vassaf'ın yayınları arasında.

Son olarak Meksika'da toplanan XXIII. Uluslararası Psikoloji Kongresinde Üçüncü Dünyalı psikologların önderliğinde yeni bir disiplinin temeli atıldı: Gelişme Psikolojisi.⁽¹⁾ Kalkınmada insanın önemini ve gelişme modellerinin insana etkisini ele alan bu disiplinin ortaya çıkmasında başlıca iki neden var.

Birincisi, Üçüncü Dünya ülkelerinde psikoloji uygulamalarının genellikle Batı'nın bir taklidinden öteye gidememesi ve kendi sorunlarına yönelik düşünce ve yöntem üretmemesinin boşluğundan kaynaklanıyor. İkinci neden ise uluslararası şirketler ile batılı kapitalist yönetimlerin çıkarları doğrultusunda (az) geliştirilen Üçüncü Dünya ekonomilerinin yüklendiği toplumsal bedel.

Bu yazıda giderek bir dünya hükümeti niteliğine bürünen Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) çeşitli ülkelerdeki uygulamaları ile bu kurumun direktiflerinin Türkiye'ye yansımaları olan «24 Ocak Kararları» ve rejimi insan unsuru açısından ele alınacak. ⁽²⁾

GELİŞME PSİKOLOJİSİNİN İLKELERİ

Birçok iktisatçı gibi IMF uzmanları da kuram ve uygulamalarının bireyin psikolojisine ve toplumsal yaşamına nasıl yansıtacağını ele almazlar. «İnsan»ı ele aldıklarında ise, onu ıstırap ve mutluluklarıyla canlı ve dinamik bir unsur olarak değil, edilgin ve yönlendirilecek bir faktör olarak görürler. Bunlara göre insan diyalektik ve tarihsel süreç içinde belirleyen/belirlenen bir varlık olmaktan çok pozitivist anlayış doğrultusunda geliştirilen matematiksel formüllerle istatistiksel olguların bir ögesidir. Ancak çeşitli tutum ve davranışlarıyla zaman zaman halkın uzmanları şaşırtması, kimi iktisatçıyı da ekonomik kuramlarında psikolojiye gereğince yer verilmediği görüşüne getiriyor.⁽³⁾

Bununla birlikte Üçüncü Dünya için öngörülen, Batı'nın modernleşme kuramlarının

iflası, kalkınma ve toplum dinamiklerinin bu kuramlarla açıklanamayacağı artık açık seçik ortada (4). Yıllardır Rostow'un «kalkış» noktasına gelemeyen ülkelerin kimi sosyal bilimcileri ise hâlâ takılma nedenini hızlı kentleşme, nüfus artışı gibi yüzeysel göstergelerde arıyor (5). Bu ülkeler için öngörülen IMF politikaları ise sorunların çözümü değil, nedeni olma durumunda (6).

Üçüncü Dünyalı ve özellikle Hintli psikologların girişimiyle kurulan gelişme psikolojisi bir yandan yukarıdaki olumsuz politikaların insan maliyetini gösterirken, bir yandan da kalkınmada insan unsurunun olumlu ve vazgeçilmez yerini vurguluyor. Bu yeni disiplinin amacı ulusal gelirin artmasında, ihracatın çoğalmasında ya da kalkınmada bireyin rolünü araştırmak gibi faydacı nedenlere dayanmıyor. Gelişme Psikolojisi'nin temeli insan olduğu gibi hedefi de insan. Dolayısıyla bireyin mutluluğu ve özgürlüğü, disiplinin vazgeçilmez ve ertelenmez öğeleri.

Birçok Üçüncü Dünya ülkesinde IMF kararları doğrultusunda gerçekleştirilmek istenen neo-liberal ekonomi programları ise demokrasinin askıya alınmasına neden oluyor. Liberal sözcüğünün çağrıştırdığı açık fikirli, serbest düşünceli nitelermelerinden ve liberalizmin batı demokrasilerinin gelişmesinde oynadığı rollerden ötürü bugün bir kavram karışmasına, demokrasi ile liberalizmin birbirleriyle karıştırılmalarına yol açıyor. Oysa paracı (monetarist) ilkeler doğrultusundaki neo-liberal ekonominin mantığı temelde demokrasiyle çelişiyor. Friedman'cılara göre demokrasinin en büyük kusuru, seçmenlerin baskısı nedeniyle onlara çok şey vermek, böylece de pazar ekonomisinin serbestçe çalışmasını engellemek. (7) Bir ülke ancak pazar güçlerine sınırsız hareket olanağı tanındığında refaha ulaşabilir. Devlet ulusal savunmayla uğraşmalı, ekonominin serbest çalışmasını engelleyecek hiçbir yetkisi olmamalı. Liberal ekonomiyi savunanlar, pazar ekonomisini ve fi-

yatların serbestçe oluşmasını engellediğinden sendika ve grevlere de karşılar. Friedman'ın bu konudaki görüşleri çok açık:

«İşgüçlerinin, istenildiğinde işe alınıp istenildiğinde işten çıkarılmasını sağlayacak mekanizmalar yaratılmalıdır.» (8)

Böylece, halkın iktidara getirdiği siyasi partilerin, sendikaları aracılığıyla da işçilerin ekonomiye «karışmaları» engellenince, Üçüncü Dünya ülkelerinde «serbest» pazar, batılı kapitalist ülkeler, uluslararası şirketler ve onların çıkarını kollayan yerli burjuvazi tarafından oluşturuluyor.

Liberal ekonomi yandaşları sınıflar arası eşitsizliği ve bunun neden olduğu sosyal sorunları doğal karşılıyor. Siyasi partilerin eşitsizliği hizmetler aracılığıyla kısmen giderme girişimleri özgürlüğe müdahale sayılıyor. «Özgür Seçim» (**Free to Choose**) adlı kitabının bir bölümünü eşitliğe, daha doğrusu eşitliğin olanaksızlığı ve gerçekdışılığına ayıran Friedman, bu sorunu, «Herkes Marlene Dietrich gibi güzel bacaklara sahip olamaz ki» diyerek terbiyesizce geçiştiriveriyor (9).

Pazar ekonomisi ilkelerine dayalı girişimler katı ekonomik verilerle değerlendirildiğinde, bu uygulamaların neden olduğu toplumsal bedel gözden kaçabiliyor. Gelişme Psikolojisi'nin insanı temel alan yaklaşımı bu eksikliği gidermeye yönelik.

Ancak ekonomi tek başına toplumu açıklayamayacağı gibi, psikoloji de bireyi açıklamakta aynı derecede yetersiz. İnsan bir bütün olduğundan onu parça parça değil, çeşitli disiplinlerin bir araya gelmesiyle parçaların bir bütünü olarak ele almak gerekir. Örneğin uluslararası işçi göçü olgusu genellikle salt ekonomik açıdan ele alındığından döviz transferi, tasarruf eğilimleri, ödemeler dengesindeki etkisi gibi mikro ve makro düzeydeki çeşitli yansımaları ile yetinilir. Oysa, işçi göçü sağlık, eğitim, kültür, politika

gibi yaşamın birçok alanını etkilediği gibi sırf ekonomik rolünün saptanmasında bile göçün neden olduğu aile bölünmesi, alkolizm, cürüm ve benzeri unsurların da kısa ve uzun vadeli ekonomik maliyetlerinin hesaplanması gerekir. Ya da okulöncesi eğitim gibi bir girişim salt psikolojik öğeler açısından değerlendirmek de ekonomik unsurların hesaplanmamasına neden olur. Örneğin Türkiye’de okulöncesi eğitim çocukların belirli psikolojik gereksinimlerini karşılamasının yanı sıra, çocuk ölüm nedenlerinde üçüncü sırada olan kazaları, kötü ve yetersiz beslenmeyi, çocuk fuhuşu ile cürmü ve sınıflar arası fırsat eşitsizliğini kısmen azaltabileceği için de gereklidir. ⁽¹⁰⁾ Başka bir deyişle, ekonomide bir yatırım çoğaltıcı olduğu gibi insanla ilgili tüm girişimlerin de bir «toplumsal bedel ya da yarar çoğaltıcı» olabileceği de düşünülmelidir.

IMF’nin Üçüncü Dünya Ülkelerine zorladığı düzenlemelerde ekonomik uygulamaların toplumsal bedeline kayıtsız kalınmaktadır. İstedikleri, bu ülkelerin batı bankalarına borçlarını aksatmadan ödemeleri ve yeniden borçlanmalarını sürdürebilmeleri için her ne pahasına olursa olsun ihracat yapmalarıdır. Bunun ekonomik olanaksızlığı yanı sıra, neden olduğu toplumsal çözülme ve yıkım ile insan unsuru üzerindeki olumsuz etkileri Batı ve angaje yerli basının psikolojik propaganda yöntemleriyle göz ardı edilmektedir.

GÜNEY KORE’DE KALKINMA DİKTATÖRLÜĞÜ VE SİNAİ SOYKIRIMI

Çeşitli 3. Dünya ülkelerinin uluslararası işbölümü bağlamında ve IMF politikaları doğrultusunda yüklendikleri görevlerin toplumsal bedelinin en açık görüldüğü ülkelerden birisi olan Güney Kore’de, artık bir «kal-

kınma diktatörlüğü»nün «endüstriyel soykırım»a yol açtığı ileri sürülmektedir. ⁽¹¹⁾ İhracat başarısı tamamen bilinçli olarak düşük tutulan ücretlerden kaynaklanan Güney Kore için Franfurter Rundschau gazetesi, «Böylesi bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için öncelikle üç işçi neslini harcamaktan başka çare yoktur» demektedir. ⁽¹²⁾ Bir yandan Japon sermayesine çekici gelmek için çevre kirlenmesine karşı hiçbir kısıtlayıcı önlem alınmayışı, bir yandan da Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nün verilerine göre haftalık çalışma süresinin 60 saat olduğu Güney Kore’de iş kazalarının yılda % 30’a varan boyutlarda artış göstermesi, Friedman’cı ekonomik modelin Güney Kore’yi hem doğası hem de insanıyla birlikte nasıl tükettiğinin açık bir örneği. ⁽¹³⁾ Ülkede uygulanmaya çalışılan kalkınma stratejisi ise insan haklarının çiğnenmesi olgusunu da sürekli gündemde tutuyor. Yürürlükteki Olağanüstü Hal Yasası gereğince anayasa ve hükümeti eleştirme yasak. Halkın psikolojik desteği ise ulusal güvenlik ile ulusal kalkınma kavramlarının özdeş tutulmasıyla sağlanmaya çalışılıyor. Örneğin Ekonomik Planlama Dairesi’nin çalışmaları bile askeri bir operasyon biçiminde yürütülürken, ekonomik hedeflerden söz edilirken, «Hedefimiz 100 milyon dolarlık ihracat zirvesini ele geçirmek» gibi askeri deyişler kullanılmaktadır. ⁽¹⁴⁾ Amaçlanan, bir yandan Kuzey Kore’ye karşı halkın ulusal savunma duyguları güçlendirilirken bir yandan da ihracat seferberliğinin getirdiği yıkıma olası tepkileri önlemek. Ancak bu tür psikolojik propoganda yöntemleri başarılı olamıyor. Güney Kore’de uygulanan ekonomik politikanın toplumsal bedeli sonuçta ordu ve halkın karşı karşıya gelmesine neden oldu. Kwangju bölgesinde dört yıl önce rejime karşı ayaklanan halk, ancak hava birliklerinin sevk edilmesinden ve binden çok sivil kişinin öldürülmesinden sonra denetim altına alınabildi.

ŞİLİ : FRIEDMAN'IN KAPİTALİST İNSAN MODELİ

Güney Kore'de uygulanan yeni ekonomik modelin eski mantık kalıpları içinde hal-ka benimsetilmesine çaba gösterilirken, Şili'de yeni modelle birlikte bu modeli uygulayacak ve yaşatacak yeni bir insan yaratılmak istenmektedir. «Şili'de baştan aşağı yeniden düzenlenen eğitim sistemiyle hükümete an-gaje basın-yayın organlarının yetiştireceği bu yeni insan ilerde askeri rejime gerek bıraktırmayacak, Şili'yi modern kapitalist teknokratlar yönetecektir. Bu yeni sağ insan modeli, Şili'nin yaşadığı kapitalist devrime tekabül etmektedir. Yani bu insan, girişimci mantığına sahip, tüketmek ve zengin olmak hedeflerinde kesinkes hırslı, rekabetçi ve pragmatik olmalıdır.» (15) Bu model Friedman'ın Şikago Üniversitesi'nde yetiştirdiği öğrencileri tarafından uygulanmaktadır.

Şili'de Sağlık Bakanı belediye mezarlıklarının, kişilerin kendi olanakları ile sağlayabilecekleri peşin para temeline oturtulmasını önermektedir. (16) Friedman'ın da ideolojisini açıklayan kitabın «Beşikten Mezara» adlı bölümünde belirttiği gibi devlet karşılıksız sunduğu eğitim ve sağlık gibi hizmetlerden çekilerek, çalışanların sırtından çalışmayanları desteklememelidir. Böylece yeni sistem tembel ve tufeyli insanlar yerine çalışkan ve girişimci insanlar oluşturacaktır. Friedman, yaşamı güçlülerle güçsüzler arasında bir mücadele olarak gören sosyal Darvinci görüşü yeniden gündeme getirmektedir. Çağımızın başında önce ırkçılığa ve giderek faşizme temel teşkil eden bu görüş Darwin'in kuramlarını çarpıtarak doğayla insan arasındaki mücadeleyi, insanlar ya da ırklar arasındaymış gibi göstererek, tür ya da ırkın esenliği için «gücsüzler»in (işsizler, yaşlılar, hastalar, sakatlar, geri zekâlılar) korunmaması gerektiğini savunmaktadır. Böyle bir görüş ise toplumun tüm sosyal gü-

venlik kurumlarını çökerterek tersine «gücsüzler»in çoğalmasına neden olurken, bir yandan da toplumsal dayanışmayı ortadan kaldırarak ahlaki bir çözülmeye yol açmaktadır. Nitekim, Şili'de izlenen ekonomik politika sonucu işsizlerin, fahişelerin, çocuk dilencilerin, alkoliklerin, cürmün ve çocuklarda yetersiz beslenenlerin sayısı artmıştır. (17) Diğer bir toplumsal bedel ise birçok üniversite fakültesinin kapatılması olmuştur.

Şili'de yeni ideolojiyi benimseyen ve yüksek satın alma gücüne sahip bir toplumsal tabaka yaratılmaktadır. Bu tabaka, ithal mallarını olduğu kadar, Şili'de üretilen belirli ürünleri de talep edebilecek durumdadır. Söz konusu tabaka, ekonomik işlevinin yanı sıra, uygulanan modelin tabanı olarak önemli bir politik anlam taşımaktadır. (18)

Bu gelişmenin «başarılı» olabilmesi için Şili'de 150.000'den çok insan öldürülmüş, işçi sendikaları etkisizleştirilmiş, ithal ikamesine bağlı geleneksel sanayi çökertilmiştir. Modelin gereği güçlenen finans ve ticaret burjuvazisinin ise uluslararası şirketler ve IMF'ye bağımlılığı artmıştır. (19) Ülkede sürekli artan dış borçlar ise «rejim için bir anlamda güvencedir, çünkü ihracata yönelik olmayan farklı bir politikanın uygulanmasını güçleştirmektedir.» (20) Bununla birlikte sanayileşme yolundan alıkonan Şili, IMF politikalarının doğrultusunda madenci-tarımcı bir ülkeye dönüştürülmektedir. (21)

Ancak Şili ekonomisinin gidişini yönlendirenlerin büyük kuşkuları Gelişme Psikolojisi'nin dayandığı en temel ilkenin, yani her şeyden önce insan ilkesinin geçerliliğinin çok sağlam bir kanıtı. Friedman'la birlikte Şikago'da Latin Amerika Araştırmaları Merkezinde çalışan ünlü iktisatçı Harberger Şili için şunları söylüyor:

«Bu aşamadan sonra Şili'de giderek artan bir üretim ve gelişen bir ekonomi olasılığını görüyorum. Benim için asıl sorun hükümetin ve halkın gereken tutumu benimse-

yerek sürdürüp sürdüremeyecekleridir.» (22)

Şili'de İmalatçılar Birliği Başkanı da aynı kuşku­ları dile getiriyor:

«İşin en kötü yanı işadaminin da, tüketiminin de yeni gerçeklere kendilerini alıştıramamalarıdır. Bizde eksik olan, Kuzey Amerika'daki kamuoyunun zihniyetidir. Sorun, yalnızca bir zihniyet sorunudur.» (23)

TÜRKİYE'DE IMF

Türkiye'de 24 Ocak 1980'den bu yana yeni bir ekonomik politika uygulanmak istenmektedir. Bu politikanın sözcüsü Özal, «yalnızca ekonominin yeniden yönlendirilmesi için değil, aynı zamanda devlet ve toplum yapısının yeniden biçimlendirilmesi için geliştirdiği kapsamlı bir programla ortaya çıkmış ve bu program çok iyi 'satarak' iktidar olmuştur.» (24) Özal, bir yandan da yabancı çevrelerden büyük destek görmüştür.

«IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi kuruluşların 24 Ocak kararlarını ve Özal'ın programını bu denli beğenmelerini anlamak çok zor değildi. Bu kuruluşların ve dünya bankacılarının birinci kaygısı, ağır bir dış borç yükü altındaki Türkiye'nin döviz kazanabilir ve borçlarını ödeyebilir ülke durumuna gelmesiydi... Yapılacak şey 1980'lerin başında moda haline gelen 'monetarist' davalma yöntemlerini benimsemek ve ekonominin yapısındaki içedönük vurguyu dışadönük hale getirmektir.» (25)

Ancak birçok iktisatçı aldığı yoğun iç ve dış desteğe karşın Türkiye'de IMF programlarının ve Özal'ın başarıya ulaşacağına inanmamaktalar.

Türkiye'de 1954'ten beri IMF'nin sürekli devrede olduğunu belirt­en Berksoy bu kurumu hep devalüasyon ve ekonomiyi daraltıcı önlemler zorladığını, ancak «reel kaynaklarla beslenmeyen kalkınma hamlelerinin hızla enflasyon ve dış borçlanma sarmalına

düşeceğini ve sonuçta dış kredi musluğu­nı elinde tutan IMF'nin kendi çözümünü müzakere masasına koyduğunu» belirtmektedir. (26) «Bu nedenlerle, 24 Ocak 1980 düzenlemesinin sanıldığı ya da görülmek istendiği gibi, öncekilerden tamamen farklı ve özgün bir çözümlemeye dayandığını söylemek güçtür. 24 Ocak uygulaması, Türkiye'de ilk kez istikrarın ötesinde, açık bir model tercihinin ve buna uygun ideolojiyi yansıtır nitelikler taşımaktadır.» (27)

Kuruç da Türel'in «Seksenbeş'e Doğru» (28) çalışmasına değinerek şunu söylemektedir.

«Türkiye ekonomisi 1977'de nerede ise, bugün de orada durmaktadır. Bunun anlamı, ekonominin gerçekte kendini yenileyememesi ve zamanla aşınıp gerilemesidir.» (29)

Şili ekonomisi için duyulan kuşku­ları Özal da kendi ekonomisi için duymaktadır:

«Uygulanan politikayı kitlelere benimsetmek, onların desteğini sağlamak önemlidir. Bu nedenle işin psikolojik yanı ağır basar.» (30)

Özal'ın toplum mühendisliği sonucu hızlandırdığı «yapay tüketim» olgusu Çavdar'a göre geleceğin toplumcu siyasal iktidarlara­nı tehdit eden «en büyük tuzaktır».

«Yeni muhafazakâr ekonomik düzen yapay tüketimi kamçılayarak yapay bolluk kavramı ortaya çıkaracaktır. Örneğin yabancı sigara piyasadan çekildiğinde 'darlık'tan söz edenler çıkabilecektir. Buna biz yapay tüketimin siyasal tuzağı demekten çekinmiyoruz. Bu tuzak Türk halkına yapay tüketim kültürünün aşılmasıyla oluşturulmaktadır.» (31) Ülgener'in bir değerlendirmesi de Türkiye halkının geleneksel olarak bu tuzağa açık olduğunu göstermektedir:

«Orta sınıf halkın sahip çıktığı ve çıkmakta diğerleriyle adeta yarıştığı kıymetler malum: bol ve ferah yaşama hevesi... görünüş, gösteriş, halk dilinin o gün bugün

'ağalık taslamak' diye isimlendirdiği gurur ve azamet merakı...» (32)

Ancak Türkiye'de yaratılmak istenen yeni finans-ticaret burjuvazisi de Friedman modelinin gerektirdiği iktisadi-rasyonel düşünce doğrultusunda davranmayabilir. Gene Ülgener:

«İktisat ve ticaret kendi mantığı ve hesapları üstünde başka tür motiflerin emrinde ve kontrolündedir. Ne için ve ne uğruna ticaret?... Gösterişli sofralarda, göz alıcı giyim kuşamla çevreye 'ululuk' taslamak kasdıyla kazanç. Püriten iş ve meslek kavramının tam tersi.» (33) Weber ve Ülgener'e göre İslam tasavvufunun etkisinde olan Türkiye, Kalvinizmin oluşumunu büyük ölçüde etkilediği kapitalist insan'ı hangi ölçüde yaratabilir? (34) 24 Ocak Modeli'nin sosyoekonomik ve siyasal boyutlarıyla birlikte din-kültür boyutu açısından da değerlendirilmesi gerekir.

24 OCAK KARARLARININ TOPLUMSAL BEDELİ

Türkiye'de 24 Ocak kararlarının toplumsal bedeline ilişkin ampirik araştırmalar yok. Bu kararların topluma nasıl yansıdığının çok önemli bir göstergesi gelir dağılımı araştırmaları olabilir. Ancak Türkiye'de yapılan son gelir dağılımı araştırmasının tarihi 1973. Bu verilere göre Dünya Bankası'na gelir dağılımını bildiren 43 ülke arasında Türkiye dünyada gelirin en adaletsiz bölüşüldüğü altı ülkeden biri (diğerleri Brezilya, Meksika, Panama, Peru ve Kosta Rika). (35, 36) Türkiye'de kişi başına düşen ulusal gelir de 1980'den bu yana sürekli düşüş göstermektedir. 1980'de kişi başına ulusal gelir 1540 dolar-ken, bu sayı 1984'te 1000 doların altına kaymıştır. (37) Son on iki yılda gelir dağılımındaki adaletsizliğin arttığını da göz önünde tutan uzmanlar, yeni bir araştırma yapılmamasını anlamlı buluyor. (38) Geçtiğimiz yedi yıldır devlet bütçesinde toplum hizmetlerine

ayrılan paylar ise sürekli düşüş kaydediyor. Örneğin Milli Eğitim'in payı 1979'da % 11,2 iken 1985'te % 8,8. Aynı dönem içinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın payı %4,2'den %2,5'e düşüyor. (39) Bu göstergelere nüfus artışının etkisi de eklendiğinde kişi başına yapılan devlet harcamalarının gerçek değeri daha da düşmüş oluyor. (40)

Gözlem düzeyinde olan başka veriler de 24 Ocak Kararları'nın çeşitli alanlarda toplumsal bedelinin yüksek olduğuna ilişkin önemli ipuçları veriyor. İlerde yapılabilecek bir araştırmaya yardımcı olabilir umuduyla küçük bir derlemesini yaptığım niceliksel ve niteliksel gözlemleri aşağıda belirtmek istiyorum.

Sağlık ve Beslenme

- Veremli hasta sayısı 1980 yılından sonra yeniden tırmanışa geçiyor (Verem Savaş Dispanserleri Ege Bölgesi Başkanlığı).
- Güney'de sıtma salgını büyük boyutta (Sağlık Bakanı).
- 1983 yılı içinde orta dereceli okullarda çocukların % 75'inde paraziter hastalıklar bulundu (Milli Eğitim Bakanlığı).
- 0-1 yaş grubu her bin çocukta 130'u sağlık hizmetlerinin yetersizliğinden ölüyor (İÜ Tıp Fakültesi Dekanı).
- 15-18 yaş grubu gençlerin % 68'i bira ve şarap alışkanlığıyla alkolle başlıyor (Alkol ve Uyuşturucu Bağımlılarını Tedavi Merkezi).
- Kişi başına et tüketimi 1940'ların altına düşmüştür (Veteriner Hekimleri Başkanlığı).
- Psikiyatri kliniklerine başvuranların sayısı 1980-83 döneminde %44,69 oranında artış gösterdi (Yankı, 16-22 Nisan 1984).
- Alkolik sayısı dört yılda dört kat arttı (Bakırköy Hastanesi Başhekim, Cumhuriyet, 24 Temmuz 1984).
- Okullarda bit salgını sürüyor (Milliyet, 12 Aralık 1984).
- Balkanlar ve Ortadoğu'nun en büyük tesisi İstanbul Rehabilitasyon Merkezi kadrosuzluktan çalışmıyor (Milliyet, 5 Nisan 1984).
- İstanbul'da yedi ana çocuk sağlığı merkezinde çocukların ancak % 15'ine ulaşılabiliyor (Cumhuriyet 24 Temmuz 1984). (41)

Konut

Türkiye'deki ekonomik bunalım açısından konut sorununu inceleyen Tekeli aşağıdaki gözlemlerini belirtiyor:

«Bunalımdan çıkmak için izlenen politika konut alanındaki yatırımları azaltıcı çok güçlü etkilere sahiptir... 1975-79 döneminde sayısı 240 bin olan yeni yapılan ruhsatlı konut sayısının, bunalımın etkisiyle 120-140 bine düştüğü görülmüştür. Özal'ın konut politikasının temel dayanağı olan konut fonunun büyüklüğü teknisyenlerin tahminine göre en çok 150 milyar TL olacak. Bununla yılda ek 50 000 konut yapılacaktır. Geriye kalan 60 000 konutluk açık zaman içinde birikmeye devam edecektir... İşçi ve memurların önemli bir kesiminin bu konut kredisinden yararlanması zor görünmektedir.» (42)

Çok sayıda insanın bir arada yaşamasını gerekli kılan konut açığı, yaşamın birçok alanında psiko-sosyal sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu tür sorunlar ders çalışmak için uygun bir ortam bulamayan çocuğun okul başarısızlığına, bir arada yaşamaktan doğabilecek cinsel sorunlara, gerginlikler ve sinir hastalıklarının artmasına, evliliklerin ertelenmesine neden olabilir. Bu arada geçim sıkıntısı nedeniyle icra yoluyla çoğu kimse-siz yaşlı hanımların zorla evlerinden çıkarıldıklarını yüksek düzeydeki yetkililer belirtiyor. (43)

İşsizlik ve İş Kazaları

- 1981'de % 16,8 olan işsizlik oranının 1985'te % 19,3'e ulaşacağı öngörüldü (3,5 milyon kişi). (44)
- Türkiye'de iş kazaları gelişmiş ülkelerdekine iki katı. (45)

Eğitim : 24 Ocak Kararları ve YÖK

24 Ocak kararlarının en belirgin etkilerinden biri de eğitim sistemi üzerinde gözlemlenebilir. Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana bir hak olan eğitim, yükseköğrenimi paralı yapan son YÖK uygulamalarıyla birlikte bir ayrıcalık olmuştur. YÖK'ün bu uygulaması Friedman'ın toplum modelinin en temel öğelerinden biridir. (46) İlerde YÖK'ün ön-

gördüğü gibi paralı vakıf üniversiteleri uygulamalarına geçilirse bu modelin işlerliği artacaktır.

Üniversite kontenjanlarının artırılıp yeni ve özellikle düşük sosyoekonomik düzeyden gelen öğrenciler için gerekli altyapı hizmetlerinin sağlanamaması da «güçsüzler»in üniversiteden hızla elenmesine neden olabilecektir. Plansız kurulan yeni üniversitelerin çoğunda mediko-sosyal merkezler hâlâ işlerlik kazanmış değildir. Gene gazeteler ilk, orta, lise ve üniversitelerdeki öğrenci akışının artmasına rağmen öğretmen, araç-gereç ve bina olanaklarının artırılmadığını, ortaöğretimde başarı oranının düştüğünü bildirmektedir. (47)

Bu arada çeşitli üniversitelerden ayrılmak zorunda kalan 1500'e yakın öğretim elemanı arasında özellikle IMF politikalarına karşı olmalarıyla tanınmış iktisatçı ve sosyal bilimcilerin yüksek sayıda olması da YÖK-24 Ocak Kararları bağlantısı açısından kayda değerdir. Bu öğretim elemanlarının üniversitede kalmaları halinde Maliye Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı gibi kuruluşlara giren öğrencileriyle hükümet ve IMF gibi uluslararası mali kuruluşların temsilcileri arasında çıkabilecek politik anlaşmazlıklar, üniversitede yeni bir kuşağın yetiştirilmesiyle önlenilecektir.

Ekoloji

Nükleer santraller, artan maliyetler ve ekolojik sorunlar nedeniyle batı ülkelerinde artık eskiye oranla çok az yapılmakta, birçok nükleer santralin yapımı durdurulmuş bulunmaktadır. Bu durum uluslararası şirketleri Üçüncü Dünya'da yeni pazarlar aramaya yönlendiriyor. Türkiye yoğun ilgi gösterilen ülkelerden biri. Ucuz enerji sağlayabileceği kendi doğal kaynaklarını değerlendiremeyen Türkiye için düşünülen santraller ilerde çok tehlikeli sorunlara yol açabilir.

Nükleer artık ve denetim-soğutma sorunları bunların sadece bir kısmı. Bu arada Gökova' da yapılması planlanan termik santralin da asit yağmuruna neden olarak bölgedeki ormanları yok etmesi söz konusu.

Ahlak

- İstanbul gazetelerinde geçim sıkıntısı nedeniyle evlerini birkaç saatliğine garsoniyer olarak kiraya verenlerin ilanları çıkıyor.
- Türkiye'de fuhuş olgusunun yaygınlaşarak sektörel bir nitelik kazandığı ve son yıllarda Arap turizmine yönelik bir iş alanı oluşturduğu belirtilmektedir. (48)
- İstanbul'da bir yılda iki milyon kişi borcundan ötürü mahkemelik olmuştur. (49)
- Gazetelerde çocuklarını sokağa bırakıp kaçanlara ilişkin haberler çıkmaktadır. (50)

Kumar ve talih oyunlarının hükümetin girişimiyle yaygınlaştırılması düşünülmektedir. Loto, günlük piyango ve anında piyango oyunlarının hazırlıkları tamamlanmış, hükümetin onayı beklenmektedir. Piyangonun sosyal ve terbiye edici yönlerinden söz eden Milli Piyango Müdürü :

«Sosyal ve ekonomik zorluklarla sıkışmakta olan insanoglunu geleceğe kötümser bir gözle baktırmak yerine bir ümitle baktırmak daha uygundur. İnsana moral verir. Onu daha yapıcı, verimli ve umutlu bir insan yapar». (51)

Bir gazete tarafından düzenlenen anketin yanıtları arasında 24 Ocak Kararlarından en kazançlı çıkan kesimler arasında kimilerine göre kaçakçıların da ilk sırada yer alması, bir siyasi parti başkanının hükümet partisi için, «Korkarım partiyi bu gidişle babalara kaptırabilecekler», sözleri de yaşanan ortamın ahlakına ilişkin ilginç veriler. (52, 53)

SONUÇ : ÖZGÜVEN VE KENDİNE YETERLİLİK

Batı dünyası, kendi önerdiği kalkınma reçeteleriyle derin bir çıkmazın içine giren Üçüncü Dünya ülkelerine şimdi bu çıkmazın

bedelini ödetmeye çalışıyor. Bu görevin uygulayıcısı olarak da IMF'yi kullanıyor. Üçüncü Dünya'ya ilişkin yanlış ve dar görüşlü politikalar sonucu mali yapıları da zorlanan bu ülkeler, kendi krizlerinin bedelini de Üçüncü Dünya'ya ödetmek istiyor. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de IMF politikası bir çıkmazdadır. Ancak,

«tutkunların uyuşturucu madde kullanmaya, uyuşturucu madde satıcısının verdiği bedava mallarla alışmaları gibi, yoksul ülkeler Batı kaynaklı tüketim mallarını kullanmaya ve kendi çabalarıyla değil de dış yardımlarla kalkınma düşüncesine 1950'lerde verilen hibe yardımlarla alışmışlardır. Dışarıdan gelen malların yokluğuna dışyardımlara alışmış bir ülke, dış yardımlara alışmamış bir ülkeye oranla çok daha güçlükle katlanacaktır.» (54)

Ekonomik çıkmazın yol açabileceği tehlikeye, hükümetin Beşinci Beş Yıllık Planını Mecliste eleştiren Halkçı Parti Genel Sekreteri de dikkati çekmektedir:

«Bu plan yazıldığı gibi uygulanırsa, geniş halk kitlelerinden, özellikle orta sınıftan kaynaklanacak huzursuzluklar Türkiye'nin sosyal istikrarını önemli ölçüde sarsacaktır... Faşist demeye dilim varmıyor ama en iyi tanıtımıyla çok katı bürokratik bir plan bu.» (55)

Uzmanlar Üçüncü Dünya için kurtuluşu alışlagelmiş yapıların kırılmasında buluyorlar:

«Eğer halk kendi gücüne olan güvenini yitirir, ülkesinin kullanılmayan kaynaklarından yararlanmak için gereken çabaları göstermez... ise bağımsız ve egemen bir devletin kurulması olanaksızdır... Ekonomik bağımsızlık, zenginlik ve ilerleme kendi kendine yeterlilik ilkesinin tam olarak uygulanmasıyla sağlanabilir». (56)

IMF uygulamalarının toplumsal bedelinin neden olduğu tehlikeler apaçık ortada. Tehliden kurtuluşun yolu da.

NOTLAR

(1) Bu konuda bir yazı hazırlamamda Türker Alkan'ın görüşlerinin katkısı olmuştur. Kendisine teşekkür ederim.

(2) Emin Çölaşan, **24 Ocak : Bir Dönemin Perde Arkası**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1983.

(3) Brosin, H., «Psychoanalysis and Current Thought», **Dynamic Psychiatry** (editör A. Ross), University of Chicago Press, Chicago, 1952, s. 538.

(4) Koopmans, R., **The Limits of Modernization: Turkey**, yayımlanmamış doktora tezi, Amsterdam University, 1978.

(5) A.g.e.

(6) Berksoy, T., «Türkiye'de İstikrar Arayışları ve IMF», **IMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye** (Erdost, editör), Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 171.

(7) Lekachman, R., **Capitalism**, Pantheon Books, New York, 1981, s. 158.

(8) Eugenio Rivera, «Şili'nin Ekonomik Politikası ve Askeri Rejim Altında Ekonominin Değişimi (1973-1980)», **Friedman Modeli Kısacasında Şili**, Hugo Calderon, Jaime Ensignia ve Eugenio Rivera, İstanbul, Belge Yayınları, 1982, s. 96-97.

(9) Friedman, M., **Free to Choose**, Penguin Books, New York, 1981, s.169.

(10) Vassaf, G., «Pre-School Education in Turkey: The Failings of a Non-Community Approach», **School Psychology International**, Vol. 1, No. 5, 1981.

(11) Luther, H.U., **Güney Kore Bir Model Olabilir mi?** Belge Yayınları, İstanbul, 1984, s. 176-77.

(12) A.g.e., s. 166.

(13) A.g.e., s. 162.

(14) A.g.e., s. 170.

(15) «Önsöz», Calderon, Ensignia ve Rivera, s.10.

(16) A.g.e., s. 225.

(17) A.g.e., s. 86.

(18) A.g.e., s. 104.

(19) A.g.e., s. 74.

(20) A.g.e., s. 122-23.

(21) A.g.e., s. 238.

(22) Andre Gunder Frank, «Şili Hakkında Açık Mektup», a.g.e., s. 230.

(23) A.g.e., s.229.

(24) Ulagay, O., **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s. 8.

(25) A.g.e., s. 31. Ancak, IMF'nin istikrar politikalarının uygulandığı Üçüncü Dünya ülkelerinde bir yandan ithalata sınırlama getirilirken, bir yandan da dışarıya bağımlı ulusal savunma giderlerinin hızla artıyor olması kayda değerdir.

(26) Berksoy, T., «Türkiye'de İstikrar Arayışları ve IMF», s. 155.

(27) A.g.e., s.170.

(28) Türel, O. «Seksenbeş'e Doğru», **IMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye**, s. 175-197.

(29) Kuruç, B., «Bunalımdan Büyümeye Geçişte Türkiye Ekonomisi», **IMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye**, s. 206.

(30) Ulagay, O., **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, s.52.

(31) Cumhuriyet, Siyaset '84 eki, 19 Mart 1984, s. 10.

(32) Ülgener, S., **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Der Yayınları, İstanbul, 1981, s.199.

(33) A.g.e., s. 199.

(34) Ülgener, S., **Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözüm Devri İktisat Ahlakı**, Der Yayınları, İstanbul, 1981.

(35) **World Development Report 1984**, Oxford University Press, 1984.

(36) IMF kısacasında olan Meksika'nın da bu grupta olması petrolü gelir dağılımı ve kalkınma sorununun çözümü için yeterli sananlara iyi bir yanıt. IMF'nin yıllarca örnek gösterdiği Brezilya'nın da bu grupta yer alması ayrıca kayda değer.

(37) **Statistics**, UNICEF Information Division, New York, 1984.

(38) Şenatalar, B. ve Ulagay, O., sözlü ileti, 14 Aralık 1984.

(39) **Bütçe Gerekçesi 84-85**, Maliye Bakanlığı, Ankara, 1984.

(40) Şenatalar, B., sözlü ileti, 14 Aralık 1984.

(41) Bu verilerin önemli bir kısmını «Düşün» dergisinde Eylül 1984'te çıkan «Kriz Ödediğimiz Bedel Nedir?» adlı imzasız yazıdan aldım. Toplumsal bedel konusuyla ilgilenenlere bu yazıyı okumalarını öneririm.

(42) Tekeli, İ., «Ekonomik Bunalım ve Konut Sorunu», **Bilim ve Sanat**, Eylül 1984.

(43) Milliyet, 6 Şubat 1984.

(44) Türel, O., «Seksenbeş'e Doğru», s.182.

(45) TRT Haberler Bülteni, 13 Aralık 1984.

(46) Friedman, M., **Free to Choose**, s.183-226.

(47) Milliyet, 11 Eylül 1984.

(48) «Kriz Ödediğimiz Bedel», **Düşün**, Eylül 1984, s.85.

(49) A.g.e.

(50) Cumhuriyet, 20 Temmuz 1984.

(51) Milliyet, 16 Aralık 1984.

(52) Cumhuriyet, 19 Mart 1984.

(53) «Babalar»ın son dönemde ekonomide ve diğer alanlarda etkinliği, ahlak sorunundan çok öte üstünde ciddiyetle durulması gereken boyutlar içeriyor. Bu konuda Uğur Mumcu'nun çalışmaları kayda değer.

(54) Payer, C., **Borç Tuzağı: IMF ve Üçüncü Dünya**, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1981, s.236.

(55) Cumhuriyet, 17 Temmuz 1984.

(56) Payer, C., **Borç Tuzağı**, s.253.

Komuta Ekonomisinden Liberal Ekonomiye Geçiş Deneyimi

Nur Vergin

İÜ İktisat ve Siyasal Bilimler fakülteleri eski öğretim üyelerinden Dr. Nur Vergin'in yayımlanmış çalışmaları arasında *Industrialisation et changement social en milieu rural* (1977) ile *Siyaset Sosyolojisi: Ders Notları* (1980) var.

Türkiye'de hüküm süren iktisat politikaları yeni kurulan Türk devletinin bağımsızlığını ve toplumun özgürlüğünü hedefleyen politikalar idi. Yabancı güçlere karşı kendini savunan, savunabildiği ölçüde bağımsızlaşan ve bu bağımsızlığın uzantısında da toplumu, yani halkı özgür kılacak olan bir ekonomiyi tesis etmek gerekiyordu. Kolektif bağımsızlık sayesinde ve onun şemsiyesi altında varılmak istenen özgürlük, tabii ki, toplumu en üst düzeyde örgütleyen ve onun adına kararlar alan bir merkezi kurumca sağlanacaktı. Böylece ekonomi devletin sorumluluk alanında olacak, devletin müdahalesini zorunlu kılacaktı. Komuta ekonomisinin temelleri atılmış bulunuyordu.

Komuta ekonomisi görevini titizlikle sürdürdü. İlk hedef ülkeyi dış ekonomilerin etki ve baskılarından korumak, bunun için de kendi kaynaklarıyla, büyük teşvik ve himaye politikalarıyla ulusal, yani bağımsız ve özgür sanayii kurmaktı. Gümrükler kapanacak, ithalat sınırlandırılacak, dış sermaye akımına da kuşkuyla bakılacaktı. Devletin koruyucu kanatları altında ve çeşitli kollamalarla milli sanayi bağımsız ve özgür bir biçimde gelişecek, onu tehdit eden ya da tehlike teşkil eden dış rekabet unsurları bertaraf edilecekti. Komuta ekonomisi zamanın zorlu koşullarında uyguladığı bu politikaya bir ad da bulmuştu : ithal ikameci kalkınma modeli. Türk toplumunda bir kesimin özgürlük içinde yeşerip büyümesini sağlamak için öngörülen yasaklar ve sınırlılıklar dizisi. Ama temel amaç bağımsızlıktı ve bu mantık uyarınca özgürlükleri bizatihi bağımsızlık getirecekti. Bu bağımsızlık kaygısından ötürü ve Osmanlı döneminin teslimiyetçi politikalarına karşı toplumda meydana gelmiş olan travmanın etkisiyle, yabancıya duyulan kuşku içerde de özel girişimcinin güvenilmez bir kişi olarak varsayılmasına yol açıyor, ülke çıkarlarını peşkeş çeker düşüncesiyle ona karşı da bir dizi önlemlerin alınmasını gerektiriyor.

yordu. İlk paradoks da burada kendini göstermeye başlıyordu: Kolektif bağımsızlık uğruna başvurulmuş yöntem ve çareler toplumdaki bireylerin özgürlüğünü kısıtlayabiliyor, o halde, bağımsızlık eşittir özgürlük düşüncesinin altında yatan mantık çıkmaza giriyordu.

Ama Türk toplumunun tarihi derinliklerinden kaynaklanan ve gelenekselleşmiş olan birey-toplum ilişkileri anlayışı içerisinde komuta ekonomisine tabi olmak pek de yadırgatıcı gelmiyor ve yaygın bir hoşnutsuzluğa yol açmıyordu. Bireyin devletin karşısında bağımsız bir **entité** teşkil etmesi, kendisi dışında hiçbir gücün onun özelliğine müdahale etmemesi yolundaki düşünce ve görüşler Türk toplumunda pek fazla üzerinde durulan konular değildi. Yorgun ve yoksul Türk halkı bu tür tartışmaların yabancıları idi, kavgasını başka alanlarda sürdürüyordu. Ayrıca, komuta ve müdahale sorgulanmayacak kadar tabii birer ezeli olguydu. Bu nedenle, güdülen politikaların toplumun geniş kesitlerini özgürlükten alıkoymasının da kuşkusuz bir hikmeti olmalıydı. Dolayısıyla, ülkeyi dışa açacak, bunu yaparak da bağımsızlığımızı sekteye düşürecek özel girişimcinin, işadaminin hareketlerinin sınırlandırılması pek sorun teşkil etmiyordu. Hem zaten tüccar bir bezirgân, işadamı yabancı güçlerin işbirlikçisi değil miydi? Nitekim, böyle bir telakkinin günümüzde de rağbet gördüğüne tanık oluyoruz. O kadar ki, II. Dünya Savaşı'nın karanlık döneminde zamanın Cumhurbaşkanına «Millî Şef» sıfatını yakıştıran bir anlayış uyarınca onun sarf etmiş olduğu sözler tekrarlanabiliyor ve günümüz Türkiye'sine denk düşmüşcesine aktarılabilir: «Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız».

Ne var ki, ekonomik hayatı yöneten ve yönlendiren devlet ona buna yasaklar yağ-

dırıyor, mevzuat çitleri dikeyiyor ve toplum halka halka ve bireyi çevreleyen ve etrafında gittikçe daralan halkalar halinde ekilen bir alana dönüşüyordu. Özgül olarak cevaz verilmemiş olan her şey yasaklar kategorisine giriyor ve adeta Aristo'nun güttüğü mantık uyarınca «kanunun izin vermediği her şey yasaklanmış oluyordu». Birey güvensizleşmiş ve rüşdünü ispatlamamış bir kişi misali her alanda devletin yasaklar koymasını ya da yardımına koşmasını bekliyordu. Onun elini uzatması, ilgisi, yardımı ve desteği bekleniyor, bireylerin özel hayatının düzenlenmesi için dahi Devlet Baba'dan medet umuluyordu. Hatta, bundan birkaç yıl önce bir köy yangınında çok sayıda kadının ölmesinden sonra dul kalan erkeklerin kendilerine yeni bir eş bulmak için devletin yardımını talep etmesine, ona müracaat etmesine kadar varan bir tabi olma ve bağımlılık olgusu. Demek oluyor ki, bağımsızlık adına uygulanagelen komuta ekonomisi bireysel hakların, bireyin özgür ve bağımsız olma hakkının yeterince kalle alınmamasına yol açıyor ve Türkiye'yi hâlâ tebaa kültürünün hüküm sürdüğü bir bağımlı yurttaşlar bütünü haline sokma potansiyelini taşıyordu. O kadar ki, ülkenin ulaştığı sermaye birikiminin de dürtüsüyle bir süre esen liberallik rüzgârı bile bu durumu değiştiremedi. Yöneticilerini tercihleri doğrultusunda seçme hakkına sahip olmaları bakımından siyasal özgürlüğe kavuşmuş olan bireyler bizzat özgürleşmiş olmadıkları için kısa zamanda tedbirli, koruyucu ve yasaklayıcı iktisat politikalarına yeniden başvuruldu. Liberalliğin getirdiği serbestlik, ve onun uzantısında, dışa açılma yeniden sınırlandırıldı, koruma tedbirleri ve ticareti kısıtlayıcı kararlar birbirini peş peşe izlemeye başladı. Ama bu, tabii, bağımsızlık için başvurulması gereken bir yoldu.

Ama sistemin karşılaştığı ikinci paradoks da burada yer alıyor. Bireylerin özgürleşmesine imkân sağlamayan komuta ekonomisi,

hedeflenen bağımsızlığı sağlamlaştırma ve korumada da isabetli bir yol teşkil etmediğini gösterdi. Türkiye hedeflendiği gibi kimseye müdane etmeyen bir ülke değil, tersine, yardım ve kredi talep eden ve bunları da giderek zor temin eden bir topluma dönüşmüştü. Gazetelerinin «taze para geldi, geliyor» şeklinde manşetlerle müjdelere verdiği, kasaları boş, kalkınma hamlesi sekteye uğramış, evet, kuşkusuz egemen, ve fakat iktisadi bağımsızlığı tartışılır hale gelen bir ülke. Gerçekten de, çok partili dönemde de azimle ya da zaman zaman kerhen izlenen ama temelde değişmeyen bu iktisat politikası ülkeyi dış konjonktürün de etkisiyle, kuşkusuz, ama asıl iç yapısal ve kurumsal faktörlerin baskısıyla, şiddetli bir enflasyonun ve döviz sıkıntısının eşliğine getirmiş ve «70 cent'e muhtaç» bırakmıştı. Bağımsızlık kaygılarıyla uygulana-gelen ithal ikameci politika başarısızlığa uğradığı gibi, hızlı büyümeye de artık elvermediğini gösteriyordu. Siyasi tercihler sonucu üye olmak istenen AET'ye de katılmayı engeller gibi görünüyor, Türkiye'nin dünya ekonomik sistemiyle bütünleşmesine de set çekiyordu. İthal ikameci politika uğruna sarf edilen çaba ve kaynaklar yetersizleşmiş olup, ülke ikameyi sağlayacak sanayiler için zorunlu ithalatı dahi yapamaz olmuş, «kendi dövizini kendin bul» dönemi başlamış ve bireyler baş döndürücü bir hızla yükselen enflasyonla baş başa mücadele etme özgürlüğüne bırakılmış bulunuyordu.

Hür teşebbüsçü ve fakat tabu haline gelen karma ekonomi taraftarı görüşün silinmesi zor izlerini taşıyan Adalet Partisi hükümeti mevcut ekonomik modeli giderek dönüştürecek bir nitelik gösteren bir dizi yeni düzenlemeyi 24 Ocak 1984'te uygulamaya soktu. Faiz hadleri gözden geçirilerek gerçekçi bir düzeye uygun olarak yükseltildi. Korumacı bir dış ticaret politikası yerine Türkiye'nin dışa açılmasını kolaylaştırmak için günlük kur ayarlamaları benimsendi. Türkiye artık

gümrük kapılarının kilitlenmesiyle korunan bir pazar olmayacak, kapitalizmin özünde olan serbest rekabetin serbestleştiği bir ekonomik sahaya dönüşecek ve asıl ihracata öncelik verecekti. Amaç, IMF'nin çizdiği ilkeler uyarınca Türk ekonomisini onarmak, bir istikrar programı geliştirmek ve dünya kapitalist sistemiyle bütünleşmede ilk adımları atmaktır. IMF'nin benzer durumdaki ülkelere reva gördüğü istikrar programı Türkiye'de de uygulanacak ve halk açısından kemerleri sıkma eylemine dayanan bir çekidüzen politikası burada da denenecekti. Brezilya, Meksika, Arjantin gibi Latin Amerika emsalleri ya da Tunus gibi, Türkiye de daha az tüketmeli, daha çok ihracat yapmalı ve böylelikle kendisine verilmiş olan yığılmış borçlarını ödeyebilecek döviz elde edebilirdi. Bu amaçla da iç talebi kırmak için monetarist tedbirlere başvurulacak, üretiminin dışa akmasını sağlayacaktı. Dünyada mevcut olan ekonomik savaşın kurallarına Türkiye de riayet etmeliydi ve 24 Ocak kararları adı altında anılan düzenlemeler uyum gösterme yolunda atılan adımların ilk göstergesiydi. Devletin destek ve himayesi ve Türk toplumunun hoşgörüsü —ya da çaresizliği?— ile gelişen sanayide de ithal ikameci fonksiyonun sona erdiği tebliğ edilmiş bulunuyordu. Dışa açılmak gerekiyordu ve dışa açılmak demek kanaatkâr ve henüz doyum noktasından çok uzak olan Türk pazarı yerine yurt dışı rekabet sistemi içerisine atılmak demektir. Ve, üç yıl boyunca az veya çok sadakatle izlenen bu istikrar programı, kurallara riayet etmenin semeresini de verdi: Sabahtan akşama değişen, saatten saate yükselen fiyatlarda durulma boy gösterdi, % 100'ü aşan enflasyon oranı % 30 dolaylarına indi ve ihracatta beklenmedik bir artış kaydedildi. Ve, tabii, Türkiye IMF'nin beklentisi uyarınca, borçlarını muntazaman ödemeye başladı. Yine bağımsızlık adına ama bu sefer özel teşebbüsü kamçılarla suretiyle komuta ekonomisi

açık olma yolunu deniyor, bunun için de yeni benimsediği yöntemin mantıksal uzantısında ve uzun vadede özgürleştirici olacak bir politikayı izlemeyi öngörüyordu. Liberal ekonominin tohumları ekilmiş oluyordu.

Ama benim burada üzerinde durmak istediğim husus yeni iktisadi programın Türkiye ekonomisini nereye götüreceği konusu değil. Biraz da mesleki formasyonum gereği, üzerinde düşünmek istediğim mesele söz konusu kararların Türk toplumunun bünyesinde, özellikle ekonomi-dışı alanlarda yarattığı ya da, daha çok, yaratması muhtemel olan sonuçlar. Yani, bu kararların Türk siyasi hayatı üzerindeki etkileri, bireylerin davranışları ve bu davranışların yol açacağı sonuçlar. Bunun için de, ilkönce, Türk toplumunda hiç deneylenmemiş olan ve güçlü bir devletçilik ve merkezîyetçiliğe karşılık köklü ve tarihi bir zemine sahip olmayan liberalizme değinmek istiyorum.

Bilindiği gibi, ekonomik liberalizm, en geniş tanımıyla, bir toplumda gelişme ile genel refahı hızlandırmak için en iyi yolun özel teşebbüsü her türlü engelden kurtarmak, onu özgür ve serbest bırakmak olduğunu ileri süren bir yaklaşım. Birey burada merkezi bir kavram ve muhafazakârlar için gelenek ne kadar önemli bir dayanak teşkil ediyorsa, birey ve bireysel özgürlük de liberaller için o denli önemli bir olgu, fikir yapılarının temel taşının ta kendisi. Tabii ki, Batı'nın geçirmiş olduğu çeşitli liberal tecrübelerde görüldü ki hepsinde bireyin başlıbaşına ön plana çıkarılan temel bir güç olarak ele alınması bir yana, liberalizm anlayış ve uygulamalarında toplumdan topluma ve dönemden döneme azımsanmayacak farklılıklar mevcut. Gerçekten de, daha ziyade ekonomiye ağırlık veren ve üretimi kanun ve gümrük engellerinden korumak isteyen Manchester ekolü ile bireyin öncelikle fikir özgürlüğü üzerinde duran ve liberalizmin siyasal boyutuna ağırlık veren XIX. yüzyıl

Fransız liberalleri arasında önemli ayrılıklar var. Ama gerek J. Stuart Mill, gerek Acton; gerek Tocqueville ya da Spencer için birinci kaygı birey ve onun toplum içindeki özgür varlığı. Kurumlar ise, onların gözünde, bireyin özgürlüğüne imkân sağladıkları ölçüde desteklenmeye layık görülen hususlar. Bu nedenledir ki, liberalizmin siyasal içeriğini oluşturan parlamenter sistem, genel oy, basın özgürlüğü, dernekleşme, laiklik ve barışçı bir dış politika bireyin özgürlüğünü pekiştirdiği ölçüde ancak anlam kazanıyor. Bunlar amaç değil, bireye özgürlük sağlama işlevini üstlenen araçlar olarak değerlendiriliyorlar. Hatta, liberalizmi XIX. yüzyıla özgü evrim ve ilerleme ideolojisiyle de birleştiren Spencer'a göre, bireyin gerçekten ve tam özgür olması için devletin sadece doğrudan doğruya ekonomik alana tekabül eden kurumlara müdahalesini yok etmekle de yetinilmemeli, sağlık, eğitim, posta dahil, birçok toplumsal işlevi olan kamu hizmetlerini dahi devletin faaliyet alanından geri almalı. İnsanlar arasındaki doğal ayıklamada sapmalara yol açarak insanlığın ilerlemesini, dolayısıyla da bireysel mutluluğu azaltan her türlü merkezîyetçi yönlendirmeye hukukî sınırlamaları, yani devlet müdahalesini kaldırmalı.

Oysaki, liberalizmin pirleri Adam Smith ve John Stuart Mill'e göre, iktisadi alanda amaçlanan özgürlüğe ancak kanunların teminatı ve hukukun üstünlüğü ilkesi altında varılabilir. Topyekûn denetimsizlik, bireylerin alabildiğine serbest oldukları, isteklerine göre gelişigüzel hareket edebilecekleri bir ortam bireye özgürlüğü değil, keyfiliğin ve çifte standardın verdiği baskıyı getirecektir. O halde, karşı çıkılan ve giderilmek istenen devlet müdahalesi, bireyin özel alanına tecavüz eden müdahale ve hukukun genel kurallarının hüküm sürmesi ise, gerçekte, söz konusu özel alanı koruyan, bireyin özelliğini değerlendiren özgürleştirici bir olgu. Smith

ve Mill, özgür bir toplumda devletin komuta etmesini, yasaklar koymasını tabii ki benimsemiyorlardı ama onların istediği devletin ekonomiye kayıtsız kalması da değildi. Devlet ekonomiye kayıtsız kalmamalıydı ki, ordu ve belediyenin üstlendiği hizmetler görülsün, sağlık ve bayındırlık işleri deruhte edilsin ve bireysel faaliyetlerin gelişmesine uygun bir ortam sağlanmış olsun. Ama devlet tarafından sağlanmış olan bu uygun çerçeve içinde de piyasa kuralları işleyecek, piyasa ekonomisinin düzenleyici mekanizmaları ekonomiye gerekli düzeltmeleri yapmasında yol gösterecek, bireylere —dolayısıyla ekonomiye— yeni şartlara uyma yollarını açacaktı.

Bundan beş yıl önce alınan ekonomik kararlar, işte, bu türden bir düşüncenin Türkiye’de uygulamaya konmasının temellerini attı. Uygulanmaya başlamasından birkaç ay sonra da ülkede askeri yönetimin başa geçmesi ve devletin birinci görevi olan can güvenliğinin sağlanmış olmasıyla toplumda filizlenmekte olan bireysel özgürlük sevdası şekil almaya başladı ve siyasi düzeyde bu eğilim yeni kurulan Anavatan Partisi tarafından tercüme edildi. Gerçekten de, ilginçtir ki bu parti gerek mitinglerinde, gerek basına verdiği ilanlarda devamlı surette bireysel hak ve özgürlükleri vurguladı, piyasa ekonomisine hız vereceğini ve devletin müdahale alanını sınırlandıracağını vaat etti. Bu yöndeki liberal çağrılarına Türk halkının büyük bir bölümü, çoğunluğu, itibar etti ve gelişme halinde olan bir burjuvazinin ihtiyaçlarına cevap veren bu parti seçimleri kazandı, en önemlisi eski sağ partilerin aksine, söz konusu burjuvazinin mevzilendiği kentleri ele geçirmeyi başardı. Bu, tabii, kapitalist ya da sosyalist bir sistem arasında bir sistem tercihinin yansıtan bir zafer değildi. Zira, ekonomi konusunda hassasiyet kazanmaya başlayan bireyler yine ilginçtir ki, uzun bir süre karma ekonomiden —yani eskiden— yana olup olmadığı konusunda karar vere-

meyen bir diğer kapitalist ekonomi yanlısı ama «önce devlet sonra parti» gibi bir sloganla yaptığı siyasi sıralamada bireyin statüsünden ve özgürlükten söz dahi etmeyen bir partiyi yenilgiye uğrattı. Demek oluyor ki, gelişen Türkiye burjuvazisinin çoğunluğu kendisini artık devletin himayesine muhtaç hissetmiyor, siyasal iktidara tek başına ve desteksiz olarak sahip olma gücünü kendinde görmeye başlıyordu. Başka ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de yükselen burjuvazi yükselmesi için özgürlüğün gerekliliğini duyuyordu. Ama burada sorulacak olan soru onun gerçekten de desteksiz ve himayesiz olarak siyasal iktidarı elinde tutma gücüne sahip olup olmadığı idi.

Yine de, Anavatan Partisi hükümeti bir önceki dönemde 24 Ocak kararlarıyla başlatılan ekonomik politikaya sadık kalmakla da yetinmeyip, programında belirttiği liberal uygulamalara işlerlik kazandırmak için gerekli yapısal reformları da yapmayı öngördü. Cumhuriyet dönemi boyunca titiz bir korumacılıkla üzerinde durulan ithalat rejimi değiştirildiği gibi, bireyin, iktisadi hayatta faal bir ajan olmasını sağlayacak destekleyici önlemler de alındı. Bunun için devletin iktisadi hayattaki ağırlığını, müdahale yeteneğini yavaş yavaş asgariye indirmek gerekiyordu. Türk toplumunun gelişmesini yavaşlatmaya başlayan ve devletin cismani varlığının hissedildiği karma ekonomi yerine Batı’da denenmiş olan ve günümüzde de yeni bir dirilişle yeniden rağbet görmeye başlayan kapitalizmin liberal varyantına ağırlık verilecekti. İktisadi kamu teşebbüsleri özelleştirilecek, bireylerin kâr güdüsü kamçılanarak bireysel tasarrufların kolektif yararlanma alanlarına yatırılması yoluna gidilecekti. Ama bu denli geniş kapsamlı ekonomik kararların ve gerçek bir zihniyet değişikliği gerektiren reformların sosyal maliyeti göz ardı ediliyor, hesaba katılmak istenmiyordu. Oysa, bunların önemi büyüktü

ve sadece liberal değil, aynı zamanda IMF'nin istekleri doğrultusunda hareket etme zorunda olan bir siyasi iktidarın karşılaşıcağı çıkmazlar da vardı.

Benimsemiş olduğu liberal felsefe uyarınca, genel hukuk kurullarına riayet edilmesinin sağlanması dışında hiçbir zorlayıcı tedbire başvurmayan bir yönetim bireylerin maddi durumlarını ve sosyal sınıfların genel tabakalaşma sistemi içerisindeki yerini belirleyemez, bölüşümcü bir politika güdümez, sosyal adaletin icaplarını yerine getiremez. Bunu yaptığında, yani belirli kaynakların nerede ve hangi amaçla kullanılacağını tespit ettiği takdirde vaaz ettiği iktisadi ideolojiyi inkâr etmiş, «dirigisme»e kayan bir politika izlemiş olur. Gerçekten de, bölüşümcü politika mevcut kaynakların tümünün iktidarı elinde bulunduran bir merkez tarafından tahsis edilmesini gerektiriyor. İnsanlara ne yapmaları gerektiğinin, neye hizmet edeceklerinin kendilerine söylenmesini gerektiriyor ki, bu da komuta ekonomisinin ta kendisi olup, liberalizmi savunan bir siyasi iktidarla çelişki teşkil ediyor. Zira, zaman zaman görmekten kaçındığımız gerçek o ki, özgürlük ideali ile bölüşümcü politika ya da, başka bir deyimle, daha adil bir topluma varmak için gelir dağılımını düzeltme isteği arasında bağdaşmazlık, bunun da ötesinde, çatışma var.

Laisser-faire'ciliğin erdemleri arasında toplum yapısını klasik kapitalist tabakalaşma sistemine uygun olarak dönüştürmek, yani sınırları çizilmiş, herkesin yerini bildiği sınıflı topluma geçiş de yer alıyor. Bu bağlam içerisinde, bilimsel olarak hiçbir sosyolojik gerçeğe tekabül etmeyen «orta direk» kategorisinin üst kesimleri burjuvazi, alt gruplar ise işçi sınıfı içinde yerini bulacak: bellibaşlı iki sosyal sınıfın çerçevesinde oluşan bir tabakalaşmanın yapısallaşması olayı. Muhtemeldir ki bu türden bir yapısal bölünmenin de siyasi düzeyde yansıtılı-

şını, tercüme edilişini görebileceğiz ve afaki tutkulardan, bilgi yetersizliği veya alışkanlıklardan kaynaklanan parti tercihleri yerine, partilerin fonksiyonel bir bölünmeyi yansıttıkları bir siyasal ortama tanık olacağız. Ekonomik programlarına göre parti tercihi yapan, çıkar güdüsünü bilgiyle pekiştiren ve ekonomiye hassaslaştırılmış bir Türk seçmeni.

Ama bunlara tanık olmak için özgürlüklerin, yani benimsenen ekonomik liberalizmin siyasi hayatta da şekillendiğini görmemiz gerek. Ne var ki, ekonomik liberalizmin siyasal liberalizmle birlikte geliştiğini, her zaman ve her yerde siyasal liberalizmin eşliğinde uygulanageldiğini söylemek mümkün değil. Tecrübe gösteriyor ki, hür teşebbüsün temel taşları olan işadamlarının ekonomik çıkarları ve tutumlarıyla liberalizm arasında mutlak bir korelasyon yok. İngiltere örneği bize muhafazakâr hükümetlerin de ekonomiyi liberalizm çerçevesinde yürüttüklerini gösteriyor. Hatta, komuta ekonomisinin giderilmesi ve gayri bölüşümcü uygulamaların devamı için otorite kaygısını ön planda tutan bir yönetimin işbaşında olması zaman zaman gerekebiliyor: Ekonomik güçlere karşı kayıtsız, asıl kaygısı otoritesini yitirmemek olan bir iktidar anlayışı. Özgürlük fikriyle bağdaşmayan, taban tabana zıt bir siyasi felsefe. O halde, ekonomik liberalizmin siyasal liberalizmin bir önkoşulu olmasına karşılık, aksinin doğru olmadığını söyleyebiliriz. Siyasal liberalizm ekonomik liberalizmin mutlak surette uzantısında olan bir siyaset değil —kısa vadede. Hoşlanılmayan görüşe tolerans ve tahammülü içeren liberal yaklaşım geçmiş dönemde denenmek istendiyse de, zorunlu olan ekonomik temelden yoksun olması ve komuta ekonomisinin ağırlığı nedeniyle kısa sürede laçka ve renksiz olmakla suçlandı ve elendi. Buna karşılık, biraz da anayasal çerçeve ve demokrasiye dönüş döneminin nazik şartları gereğince, siyasal li-

beralizme şimdilik yanaşır görünmeyen Anavatan Partisi başlattığı ekonomik uygulamada başarılı olabilir.

Bundan kuşku duyanlar 24 Ocak kararları doğrultusunda atılan adımların sistemsizliğinden, yeni ekonomik politikanın rayına oturmadığından söz ediyorlar. Eski alışkanlıklardan ötürü olsa gerek, projeleri kesin çizgilerle çevrilmiş, üzerinde oynanması mümkün olmayan bir ana metnin, kalıp halinde bir referansın bulunmayışından yakınıyorlar. Ne var ki, özünde liberal düşünceye dayanan bu kararların toplumu tespit edercesine bir kereye mahsus olarak yazılmış bir kaynak teşkil etmeleri beklenemez. Piyasa gibi değişken, kaygan ve kaypak bir mekanizmanın kurallarına öncelik tanıyan, sürekli değişimi öngören bir düşünceden sabit kararların türememesi olağandır. Diğer yandan, piyasa şartlarına ve uluslararası konjoktüre göre sürekli ayarlanmayı ve yenilenmeyi öngören bu türden bir ekonomik proje, tabii ki, alışkanlıklarımızdan ve iktisadi zihniyetimizden kaynaklanan bazı dirençler meydana getirebileceği gibi, objektif konumları gereği, bu hızlı kapitalizmin ezdiği ya da ona uyum gösteremeyenlerde de olumsuz tepki ve tutumlara yol açıyor ve açacak. Çiftçi, toprak sahipleri, esnaf ve üretim içerisindeki konumlarına göre, bazı işadamları, ithal ikameciliğin koruyucu tedbirlerinin özlemini çekecek ve şimdiden olduğu gibi bu özlemi dile getirmeye devam edecektir. Aynı ekonomik durumda olmamakla beraber bürokrasi de komuta ekonomisinin giderilmesini yadırgayarak, müdahale alanı kısıtlanmış devletin önemini yitirdiği vehmine kapılarak daha sıkı bir denetlemenin, hatta düpedüz yönlendirmenin gerekliliğini savunacaktır. Ya sak, genelge, mevzuat cenderesi içinde güven duygusu kazanan, onları benimser gördükçe aynı yasak, genelge ve mevzuatı «kitabına uydurmak» suretiyle aşmayı başaran bir toplumun özlemi uzun bir süreç

olan zihniyet dönüşümünde ve değerler devriminde mesafe katedilmedikçe devam edecek ve öfkeli tepkilere yol açacaktır.

Şimdiden başlayan alternatif oluşturma girişimleri ve yeni parti arayışları da, işte, siyasal iktidara ancak devletin yönetimi altında aday olabilen burjuvazinin direncinin bir yansıması. Oysa, bizce, alternatif bu yolda değildir. Yeni uygulamaya alternatif olarak sunulmaya çalışılan politikayı Türk toplumu önceki dönemlerde uzun süre denemiş ve bu modelin günümüz Türkiye'sinde geçersizliği görülmüştür. Alternatif, bundan böyle, devletin hegemonyası altında olan bir kapitalizmi, komuta ekonomisi kapitalizmini reddeden siyasal projelerde mevzileniyor ve bu da, uygulanmakta olan ekonomik liberalizmin yol açtığı toplum yapısına uygun olarak, Türkiye'yi çift partili bir siyasal hayatı yaşamaya aday gösteriyor. Peş peşe yapılan genel ve mahalli seçimler de bu eğilimin somutlaşmakta olduğunun işareti. Türk toplumunda yeni bir emel olan bireysel özgürlüğü simgeleyen ekonomik liberalizmin savunucusu bir parti ile tarihi bir sosyolojik değer olan eşitlik ilkesi etrafında projesini belirleyen bir parti arasında demokratik **alternance**'ı yaşayacak olan bir Türkiye. Serbest rekabetçi kapitalizmin başarılarından öncelikle payını alan burjuvazinin partisiyle ücretlilerin çıkarlarını derleyen bir parti etrafında oluşan bir siyasi hayat. Çift partili bu sistemin kutuplaşmaya yol açmadan uygulanması ise, terk edilmekte olan komuta ekonomisi yerine denenen politikanın sosyal adaleti çığnemen, bireyi özgürlüklerle donatmanın yollarını ararken insan faktörünü, hümanist kaygıları da göz ardı etmeden uygulanmasına bağlı. Bu da liberalizmin paradoksu olacaktır, evet. Ama yaşanabilirliğinin de tek çaresi. Tocqueville'i düşündüren özgürlük ile ona göre, demokrasinin temelinde olan eşitlik olgusunun bağdaştırılması sorunu Türkiye'nin de gündeminde ve uzun süre de kalacağı benziyor.

24 Ocak Kararları ve Türkiye'nin "Batı ile Bütünleşme"si

Galip L. Yalman

ODTÜ Kamu Yönetimi Bölümü eski öğretim üyesi olan Galip L. Yalman, *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım* (1984) adlı derlemenin ortak yazarlarından.

24 Ocak kararlarını olumlu veya eleştirel değerlendirenlerin çoğunluğunun üzerinde birleştikleri bir nokta var: İkinci Dünya Savaşı'ndan, hatta bazılarına göre 1930'lardan 1970'lerin ortalarına kadarki dönemde Türkiye'de geçerli olan sermaye birikimi modeli, dünya kapitalist sisteminin bunalımının ağırlaşması ve süreklilik kazanması ile birlikte işlevselliğini yitirmiştir. Bu aynı zamanda, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşme biçiminde radikal bir değişiklik gereğini de gündeme getirmiştir. 24 Ocak kararları alışlagelmiş bir istikrar politikaları paketi olmanın ötesinde, bu değişikliği gerçekleştirmeye yönelik bir stratejik dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir.

Bu önemli bir değerlendirmedir; çünkü Türkiye'de siyasal iktidarlar, savaş sonrası dönemde, daha önce de birkaç kez istikrar politikalarını uygulama noktasına gelmekle birlikte, bu uygulamalar dünya ekonomisi ile bütünleşme biçiminde herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır. Aksine, 1958 ve 1970 istikrar programı uygulamaları, ödemeler dengesi sorunları nedeniyle tıkanma eğilimi gösteren sermaye birikimi modelinin yeniden işlevlik kazanmasına yönelik bir işlev görmüşlerdir.

Bu durumda, 24 Ocak kararlarına önceki deneyimlerden farklılık kazandıran etken, bu kararların dünya kapitalist sisteminin bunalım döneminde gündeme gelmiş olmasıdır diye düşünülebilir. Ne var ki aynı bunalım döneminde Latin Amerika'dan Afrika'ya birçok ülkede de benzer istikrar programı uygulamaları söz konusudur. Bununla birlikte, IMF denetimindeki söz konusu uygulamaların, tekil ülkelerin dünya ekonomisi ile bütünleşme biçiminde aynı yönde bir değişiklik sağlama da araç olduklarını ileri sürmek bugün için kolay değildir. En azından bazı kritik farklılıklara işaret etmek gerekir. Örneğin, Şili (1973-1981), Arjantin (1976-1982) modellerinin içerdiği, dünya ekonomisi ile bütünleşme

biçiminin, 1982'den itibaren IMF denetiminde istikrar programı uygulamak zorunda kalan Meksika ve Brezilya için geçerli olduğu söylenemez. Öte yandan, (dünya ekonomik bunalımından kaynaklanan) dış dinamikler kadar ülke içi siyasal devinim ve mücadelelerin de sermaye birikim modelini ve buna bağlı olarak dünya ekonomisi ile bütünleşme biçimini belirlemede önemli etkenler olduğu unutulmamalıdır. Şili, Arjantin, Brezilya gibi ülkelerin yakın geçmişi ve içinde bulundukları süreç, bu savı destekleyen zengin deneyimlerle doludur.

Bu saptamaların yapılması, 24 Ocak kararlarına ilişkin yukarıda belirtilen değerlendirmenin, günümüzde siyasal iktidarın resmi politika hedefi olarak benimsendiği gerçeğini tabii ki yadsımaz. Aksine, 24 Ocak kararlarının bir araç olarak değerlendirildiği, sermaye birikim modelinde değişiklik amacını belirleyen ve bugüne kadar oldukça örtük kalan iç dinamiklerin üstünde durulması gerektiğini vurgular. Hangi iç ve dış dinamiklerin sonucu olursa olsun, böyle bir hedef belirleme, Türkiye'nin iç toplumsal dengelerini olduğu kadar, dış dünya ile ilişkilerini de yakından etkilemek durumundadır.

«Türkiye'de yeni bir iktisadi model uygulamaktayız. Bu model Türkiye'nin dış dünya ile entegrasyonudur. Türkiye gerek sanayi, gerek ekonomi bakımından dışa açılmaktadır.»¹

Bu sözlerin altını çizmek gerekir, çünkü 24 Ocak kararlarından bu yana Türkiye'de giderek geçerlilik kazanmaya başlayan bir söylem biçimini simgelemektedir. Bu söylemin özelliği Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinde ekonomik düzeyin öne çıkarılmasıdır. Buna göre, yaratılmak istenen imge, daha önceki dönemde dünya ekonomisi ile bütünleşmemiş, «kapalı» bir ekonomik yapıya sahip bir Türkiye imgesidir. Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde karşılaştığı sorunların da büyük ölçüde bu durumdan kaynaklandığı

ile olan ekonomik bütünleşmesini geliştirdikçe, söylemin deyimıyla «dışa açıldıkça», diğer düzeylerdeki sorunlarının çözümünün kolaylaşacağına düşünülmesi istenmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin batı dünyasının değişik öğeleri ile ikili ilişkilerinde süregiden sorunlarına adeta önemsemeyen bir tavırla yaklaşmakta, hatta bu sorunların çözümü için de öncelikle ekonomik ilişkilerin yeni biçimlenmeye uygun olarak geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Halbuki, Türkiye'nin yakın tarihinde geçerli olan söylem biçimlerinde genellikle siyasal ve ideolojik boyutların ön planda olduğu dikkati çekmektedir. Türkiye'nin uzun bir süredir gündeminde tutulan, Batı ile bütünleşme, Batının ayrılmaz bir parçası olarak görülme amacı daha çok bu boyutları ile gerekçelendirilmiştir. Gerek Soğuk Savaş koşullarında Batı'nın askeri-siyasal örgütlenmelerinin içinde yer alma uğraşı verilirken, gerekse AET gibi öncelikle ekonomik bütünleşmeyi amaçlayan bir örgütlenme ile ilişkiye girilirken, hep siyasal ve bir ölçüde de ideolojik öğelere ağırlık verilmiştir. Ekonomik amaçların, siyasal ve ideolojik amaçların gerçekleşmesi için gerekli araçlar olarak betimlenmesi, bu söylemin tamamlayıcı unsurları arasındadır.

Örneğin, 1950'lerde DP iktidarının söylemi içinde ekonomik kalkınma salt kendi başına bir amaç değil, aynı zamanda, Türkiye'nin Batı ile bütünleşmek gerekçesi ile yüklediği askeri yükümlülükleri yerine getirebilmesi için gerekli bir araçtı. Gerçekte ise dünya ekonomisi ile bütünleşme biçiminin neden olduğu ödemeler dengesi sorunlarının çözümünde IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlarla düşülen görüş ayrılıkları karşısında, DP iktidarının askeri-siyasal bütünleşmeyi vurgulayarak ekonomik zorlukları aşma çabası söz konusuydu. Ödemeler dengesi sorunlarını hafifletecek alternatif dış finansman kaynakları olarak görülen ABD askeri

ve ekonomik yardımlarının artan oranda elde edilmesi için soğuk savaş kışkırtıcısı bir dış politikanın işlevsel olması umuluyordu.

DP iktidarının «Hür Dünya»ya mensup bir devlet olarak bölgesel sorumluluklar yüklenmeye hevesli, Ortadoğu'da Batının askeri müdahalelerini destekleyen, militan denebilecek dış politikası, 1964 sonrasında yerini «çok yönlü ilişkiler» geliştirmeyi amaçlayan bir dış politikaya bırakmıştır. Global düzeyde, soğuk savaştan yumuşamaya geçiş sürecinin başlamasının ve Kıbrıs faktörünün önemli ölçüde belirlediği bu yeni yönelişte de dikkati çeken, söylem biçimindeki vurgunun siyasal boyutta olmayı sürdürmesidir.

Bu dönemin belirgin bir özelliği de Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşme biçiminde radikal bir değişikliği öngören kararların alınmış olmasıdır. 24 Ocak kararlarından yaklaşık on yıl önce, 23 Kasım 1970'te imzalanan Türkiye-AET Katma Protokol'ü bu açıdan önemli bir dönüm noktası oluşturmaktaydı. Şimdilerde unutulmuşu benzeyen, ancak 1970'li yıllarda yoğun tartışmalara yol açmış bulunan Katma Protokol, aşamalı bir biçimde Türkiye'nin ekonomik yapısının AET ile bütünleşmesini sağlayacak önlemleri içermekteydi. Bu gerçekleştiği ölçüde, Türkiye'nin sermaye birikim modelinde de bir değişim söz konusu olacaktı. İlginç olan, gerek Türkiye'nin AET ile bütünleşme sürecini başlatan 1964 Ankara Ortaklık Anlaşmasının, gerekse Katma Protokolün, ekonomik olmaktan çok siyasal gerekçelerle, yani Batı ile siyasal bütünleşmenin sağlanması amacı ile imzalanmış olmasıdır. En azından dönemin geçerli söylem biçiminin vurgusu buydu. Türkiye, hiçbir şekilde batılı sayılmaması anlamına gelecek bir politika izleyemezdi. Dolayısıyla, batılı olduğunu, Batının ayrılmaz bir parçası olduğunu kanıtlamak için AET'ye tam üye olmak zorundaydı.

Günümüzdeki bütünleşme söyleminin

aldığı yeni biçimde ise, belki biraz bu eski söylemin de etkisiyle, AET'ye tam üye olma eski çekiciliğini yitirmiş gözükmektedir. Yeni söylem biçiminde «Batı» sözcüğünün yerini «dış dünya» veya «dünya ekonomisi» sözcüklerinin alması Batı ile kültürel bir farklılaşmayı vurgulama çabası yanında, esas olarak siyasal boyutun gözden uzak tutulması çabasının bir sonucudur. Bir bakıma, dünya ekonomisi ile bütünleşmiş bir Türkiye'nin, Batı ile siyasal düzeyde bütünleşme gereksinmesinin kalmayacağı, en azından eski önemini yitirdiği düşüncesi egemendir bu söyleme.

Belirgin özelliklerini açıklamaya çalıştığımız bu söylem biçiminin giderek etkilediğini gözlemleyebileceğimiz dış politika yaklaşımının mutlaka vurgulanması gereken bir boyutu vardır. Söylem biçimindeki farklılaşmaya karşın, 1950'lerin egemen dış politika yaklaşımını çağrıştıran bu boyut adeta temel bir ilke niteliğindedir: ABD ile olan ilişkilerde herhangi bir sorun çıkartmama.

ANAP iktidarına özgü olmadığını belirtmemiz gereken bu politika, Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkileri çerçevesinde giderek daha sık karşılaştığı ikilemler karşısında söz konusu «ilke» uğruna her aşamada yeni bir ödün verme eğilimi göstermektedir.

— 1980'de 52 sayılı NOTAM'ın kaldırılması karşılığında Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesine olanak sağlayan Rogers anlaşmasının Yunanistan'a yüklediği yükümlülüklerin yerine getirilmemesi sonucu, Ege'deki hakların savunulması sürecinde geri adım atılmış olması.

— 1983'te ABD ile Yunanistan arasında imzalanan üsler anlaşmasında Türkiye ile ilgili «dolaylı da olsa en ufak bir hüküm bulunmasının» kabul edilemeyeceğinin önceden açıklanmasına karşın, anlaşmada 7/10 oranına dolaylı bir atıfta bulunulması karşısında caresiz kalınması.

— ABD Kongresinin gündemine gelen

çeşitli karar tasarıları (ABD yardımlarında Türkiye ile Yunanistan arasında 7/10 oranının gözetilmesi, ABD yardımlarının Kıbrıs'ta verilecek ödönlere bağlanması, Ermeni sorunu vb.) karşısında ABD yönetiminin «iyi niyet»ine güvenerek, salt protestoda bulunup olayın unutulması çabasına girilmesi.

— 1983 sonbaharında, önce onay verilmemesine karşın, sonradan ABD'nin yoğun baskıları karşısında Lübnan'daki ABD askeri gücüne «kolaylıklar» sağlanmasının kabul edilmesi.

Bu eğilimin sürmesi sonucu daha ne gibi yeni taleplerin karşılanmak zorunda kalınacağını kestirmek güçtür. ABD açısından yapılma gerekçesi «caydırıcılık» unsurunun artırılması olarak tanımlanan, Doğu Anadolu'da mevcut üslerin modernizasyonu ile yeni havaalanları yapılmasının kabul edildiği anımsandığında bu konuda duyulan kuşklar artmaktadır. ABD Savunma Bakan yardımcısı Richard Perle «caydırıcılık» unsurundan ne kastedildiğini ABD Temsilciler Meclisinin Avrupa ve Ortadoğu Alt Komitesinde şöyle açıklamaktaydı:

«Modernizasyon programı ile birlikte... bir tesisler enfastrüktürünün, özellikle Doğu Türkiye'de daha da gelişmesinin... Türkiye'nin gücünde bir artışa yol açacağını ümit ediyoruz. Eğer Türkiye güçlü olursa o zaman Basra Körfezi gibi kritik bir bölgeye ilerlemeye niyetlenen bir Sovyet komutanının böyle bir karar vermeden iyice düşünmesi gerekecektir. Çünkü Doğu Türkiye (böyle bir amaç için kullanılacak) kritik Sovyet kuvvetlerine darbe indirilebilecek uzaklıktadır.»²

NATO anlaşması alanı dışındaki olayların, ittifak üyelerinin ortak çıkarlarını etkileyebileceğinin NATO Bakanlar Konseyi toplantılarında alınan kararlarla resmen belirtildiği bir dönemde, ABD'nin bölgeye olası müdahale girişimleri karşısında nasıl tavır alınacağı önem kazanmaktadır. Çünkü «güvenlik ve bağımsızlıklarına yönelen tehdit-

lere karşı çıkmak için yardım isteğinde bulunan egemen ölkelerin, **bu yardımı yapabilme durumunda olan** müttefiklerce desteklenmesine» çalışılacağı, «Antlaşma alanı dışına kuvvet konuclandırılmasını kolaylaştırabilecek durumda olan müttefikler(in), **ulusal makamlarının kararlarına bağlı olarak** kolaylıklar» sağlayabilecekleri NATO çerçevesinde kabul edilmiştir.³

Bu gelişmeler çerçevesinde «Doğu ile Batı arasında köprü» oluşturmak şeklinde tanımlanan dış politika yaklaşımının Türkiye'nin, bölgenin batı denetiminde kalmasında etkin rol alması şeklinde yorumlanmaması giderek güçleşeceğı benzetilmektedir.

İkili ilişkilerde ortaya çıkan sorunların çözümünde etkisiz kalınırken, «dış dünya ile entegrasyonunu» sağlamış bir Türkiye'nin bu tür olasılıklar karşısında direnme gücünün ne olabileceğı yanıt verilmesi kolay olmayan sorulardandır.

NOTLAR

- (1) Başbakan Turgut Özal, **Cumhuriyet**, 31.10.1984.
- (2) **ABD'den Haberler**, ABD Büyökelçiliğı Basın ve Kültür Merkezi yayını, Haziran 1984.
- (3) «NATO Dışışleri Bakanları Konseyi toplantısı tutanaklarından alıntılar», **Cumhuriyet**, 15.12.1984 (vurgu sonradan).

Katma Değer Vergisi

İzzettin Önder

Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri (1927-1967)
(1974) adlı kitabın yazarı Dr. İzzettin Önder, İÜ İktisat
Fakültesinde mali iktisat profesörüdür.

1. Genel Açıklamalar

Katma Değer Vergisi, üretim ve pazarlamanın her aşamasında yaratılan değer üzerine salınan dolaylı bir vergidir. Bir mal veya hizmetin herhangi bir aşamadaki nihai değeri, o aşamaya kadar yaratılan katma değerlerin toplamına eşit olduğuna göre, perakendeci aşamaya kadar sarkan KDV, nihai etkisi açısından, perakende muamele vergisi niteliğindedir. Ancak, vergi her aşamadaki katma değerler üzerinden, nihai ve kesin ödemeye mahsuben peşin olarak tahsil edilmiş olmaktadır. Böylece tahsil edilen vergi sadece devlete peşin gelir sağlama işlevini yerine getirmekle kalmamakta, fakat aynı zamanda verginin ileriye yansıtılması mekanizması ile, ekonomide kayıt düzeni ve faturalama sisteminin oluşmasına da yardımcı olmaktadır.

Üç aşamalı bir ekonomik faaliyet zinciri düşünelim. Bu aşamalarda yaratılan katma değerler, sırası ile, 400, 300 ve 500 olarak kabul edilirse, vergi oranının % 10 olduğu varsayımı altında, ara aşamalarda ve nihai olarak tahsil edilen vergi şu şekilde gösterilebilir.

Aşamalar	Katma Değerler	Nihai Değerler	Vergi
1	400	400	40
2	300	700	30
3	500	1200	50
			120

Görüldüğü üzere, yaratılan toplam değer 1200 ünite, toplanan toplam vergi ise, 120 ünite.

Bir işletmede yaratılan katma değerler, o işletmede kullanılan üretim faktörlerinin yarattıkları değer toplamından oluşmaktadır. Tüm işletmeler dikkate alındığında, katma değerler toplamı bize tüm ekonomide yaratı-

lan toplam değeri ifade eder. Bundan dolayı, katma değer vergisi, ilke olarak, bir ekonomide yaratılan tüm değerler bazı üzerine oturur. Bir ekonomide yaratılan katma değerler, hem tüketim hem de üretim malları içine girerek, geniş anlamda gayri safi milli hâsılayı oluşturur. Amortismanlar dikkate alınmadan, tüm yaratılan değerlerin vergilendirilmesi ile kapsanan matrah, gayri safi milli hâsılaya eşit olduğundan, bu tür vergiye gayri safi hâsıla tipi KDV denir.

Ekonomide yaratılan tüm değerler, yatırım ve tüketim malları üretimi yanında, aşınma ve yıpranma payını da içerdiğinden, safi milli gelire ulaşmak için, söz konusu amortismanları hesaplamalardan indirmek gerekir. Böylece, safi milli hâsılaya varılmış olur ki, bu baz üzerine oturmuş olan vergiye, gelir tipi KDV denir. Bu matrah, hem tüketim hem de üretim malları içine giren katma değerleri kapsadığından, harcama açısından bakıldığında, hem tüketim harcamalarını hem de yatırım harcamalarını vergilendirmiş olmaktadır. Yatırım harcamalarının vergilendirilmesi, bir yandan yatırım teşvikleri, diğer yandan da tasarrufların çift vergilendirilmesi sakıncası açılarından olumsuz karşılanmaktadır. Bu durumda, kapital malları üzerine yapılan yatırım harcamaları vergi dışı tutularak, tüketim harcamaları içine amortismanlar da girmekte, böylece dışarıda sadece net sermaye birikimi kalmış olmaktadır. Tüketim üzerine salınan KDV'ne ise, tüketim tipi KDV denir.

KDV'nin hesaplanmasında amortismanların farklı rejime tabi tutulması gibi detay işlemler, bu verginin kademe kademe salınış metodu ile uygulanabilir olmaktadır. Aksi takdirde, vergi perakende satış vergisinde olduğu gibi, tek aşamada salınmış olsa idi, bu tür işlemin yapılması mümkün olamazdı.

KDV'nin tahsil yönteminin ortaya koyduğu bir diğer üstünlük ise, nihai aşamada uygulanan vergi oranının, önceki aşamalarda

uygulanan oranın etkisini silerek, kendi oranında etkili olmasıdır. Böylece, bu tür vergide mal veya hizmet grupları itibarıyla nihai vergi farklılaştırması, etkin bir şekilde yapılabilmektedir. Zira, her kademede ödenen vergi, mal veya hizmetin satış fiyatı içinde, ileriye doğru yansıtılmaktadır. Böylece, tüm ara ödeyiciler vergiden arınmış oldukları gibi, son aşamada vergi ayarlaması yapmak da kolaylaşmaktadır.

Bir işletmede yaratılan katma değerler, o işletmede istihdam edilen üretim faktörlerinin yarattıkları değerlerin toplanması ile elde edilebilir. Ancak, bu yöntem hem zor olduğundan hem de hiçbir kontrole meydan vermediğinden dolayı, günümüzde uygulanmamaktadır.

Katma değerlerin hesaplanmasında kullanılan ikinci metotta ise, bir işletmenin üretiminin satış değerinden, o işletmeye yapılan girdilerin değeri çıkartılır. Hem uygulama kolaylığı hem de kontrol olanağı sağlanması nedeni ile çıkartma metodu, toplama metoduna tercih edilir. Günümüzde çıkartma metodunun bir başka şekli olan vergiden vergi çıkartma yöntemi uygulanmaktadır. Bu metotta, bir dönem içinde yapılan alımlar üzerinden ödenen vergi, aynı dönem içinde yapılan satışlar üzerinde tahsil edilen vergiden çıkartılır ve aradaki fark vergi idaresine yatırılır. Günümüzde uygulanan en yaygın metod «vergi mahsubu» denen bu yöntemdir.

2. Türk KDV Sistemi

1 Ocak 1985 tarihinde uygulamaya girecek olan Türk Katma Değer Vergisi, ticari, sınai, zirai ve serbest meslek faaliyetleri çerçevesinde yapılan her türlü mal teslimi ve hizmet ifası ile, ithalatı kapsamaktadır. Bunlara ilaveten, PTT, TRT hizmetleri, Sportoto, piyango, profesyonel temsil ve konserler de vergi kapsamına alınmış bulunmaktadır. Ayrıca, Gelir Vergisi Kanununa göre, gayri men-

kul sermaye iradı ve gayri menkul olarak kabul edilen hakların kiraya verilmesi ile oluşan harcamalar da vergiye tabi olmaktadır.

Kanunda, vergi konusu oldukça detaylı olarak işlenmiş olup anılan faaliyetlerin kimin tarafından yapılmış olması önemli olmamaktadır. Söz konusu faaliyetlerin, kamu örgütü veya başka bir kuruluş tarafından yapılmış olması vergi olayını etkilememektedir.

Vergi doğurucu olay, mallarda ilke olarak, teslim, hizmetlerde ise hizmetin ifa edilmesidir. Ancak, fatura kesmek ve zilyetliğin devredilmesi de yükümlülük doğurucu olay olarak zikredilmiş bulunmaktadır.

Kanunda birkaç kalemden istisna edilen işlemler de sayılmış bulunmaktadır. İstisna kapsamına alınmış olan kalemlerden ilkinin, ihracat oluşturmaktadır. İhracat istisnası, bir teşvik önlemi olmayıp, dolaylı vergilerde «varış ülkesi ilkesi»nin teknik bir uygulamadan ibarettir. İkinci istisna kalemini diplomatik istisna oluşturmaktadır. Buna göre, karşılıklı olmak kaydı ile, yabancı ülkelerin diplomatik personeline yapılan teslim ve hizmetler KDV'nden istisna edilmiştir. Üçüncü istisna bir teşvik önlemi olarak getirilmiştir: Deniz, hava ve demiryolu araçlarının bakım, yapım, onarım vs. işlemleri ve bu taşıt araçlarına servis veren limanların hizmetleri KDV'nden istisna edilmiştir. Diğer bir istisna hükmü ise, askeri ve sosyal amaçlı teslim ve hizmetleri kapsamaktadır.

Gelir Vergisi Kanununa göre vergiden muaf küçük çiftçi ve küçük esnafın yaptıkları teslim ve hizmetler KDV dışında tutulmuştur. Aynı madde hükmüne göre, külçe altın, para, hisse senedi, tahvil alım satımları vergiden müstesnadır. Bir ticari işletmenin bilançosunda olmayan gayri menkullerin kiralanma işlemleri de vergi dışı tutulmuş bulunmaktadır.

Yasa hükmüne göre, transit taşımacılıkta da bazı istisna olanakları getirilmiş bulunmaktadır.

İthalat, ilke olarak vergi kapsamına alınmış olmakla beraber, KDV'nden istisna edilmiş kalemlerin ithali de vergi dışı tutulmuştur. Bu hükmün amacı rekabet eşitliği sağlamaktır.

KDV açısından vergi zinciri dışında kalmak avantajlı bir işlem değildir. Çünkü, bir iktisadi ünite yaptığı alımlar üzerinden ödediği vergiden, ancak kendi üretimi üzerine harcama yapanlara vergi salarak arınabilir. Yükümlülere böyle bir olanak verebilmek için, kendi istekleri ile KDV sistemi içine girme şansı tanınmış bulunmaktadır.

Gelir Vergisi sistemine paralel olarak, burada da gerçek ve götörü olmak üzere temelde iki tür yükümlülük söz konusu olmaktadır. Gerçek usulde, yükümlüler, teslim ve hizmetleri üzerinden tahsil ettikleri vergiden, alışları üzerinden ödedikleri vergiyi indirip, farkı vergi idaresine yatıracaktır. Götörü usulde ise, yükümlüler, alımları ve yaptığı harcamaları üzerinden % 13 vergi ödeyecek ve yaptıkları teslimleri üzerinden herhangi bir vergi tahsil edemeyecektir.

Yasanın geçici 1. maddesi ile «telafi edici vergileme» başlığında bir özel yükümlülük daha getirilmiş bulunmaktadır. En fazla 10 yıllık bir geçiş dönemi içinde uygulanabilecek bu yükümlülüğe göre, belirlenecek bazı perakende kollarında iş yapanlar, götörü usulde olduğu gibi, yaptıkları alımlar üzerinden % 13 oranında vergi ödeyecek ve teslim ve hizmetleri üzerinden ayrıca vergi tahsil edemeyeceklerdir. Bu hüküm devamlı uygulanamayacak, sadece geçiş dönemi için ve en fazla 10 yıllık bir süre içinde uygulanabilecektir.

KDV'nde matrah, teslim edilen malın veya hizmetin karşılığını oluşturan bedeldir. Bu bedelin içine her türlü masraf ve ödemeler de dahil olmaktadır. Bu arada, özellikle ithalatla ilgili olarak, her türlü fonlar, kur farkı gibi kalemler vergiye matrah teşkil etmektedir. Buna karşılık, fatura üzerinde gös-

terilen ve ticari teamüle uygun olarak yapılan iskонтolar ile, ödenmiş olan katma değer vergisi, vergi matrahına dahil bulunmamaktadır. Amortismanına tabi aktifler üzerindeki vergi, ilke olarak, beş yılda beş eşit taksitte ileriye yansıtılabilecektir. Ancak, teşvik belgesi almış yatırımlarla ilgili aktifler üzerindeki vergi bir yılda ileriye taşınabilecektir.

Vergi oranı, ilke olarak tek ve % 10'dur. Fakat temel gıda maddesi olarak saptanan bazı kalemlerde oran, % 0'a kadar indirilebilecektir.

Vergileme dönemi üçer aylık sürelerden oluşmaktadır. Bu süre içinde, yapılan harcamalarla, üretim ve teslim veya hizmet arasında hiçbir ilişkiye bakılmadan, harcamalar üzerinden ödenen vergiler, teslim veya hizmetlere ilişkin olarak tahsil edilen vergiden indirilerek, fark, dönemi takip eden ayın 25'ine kadar beyanname verilerek, idareye yatırılacaktır. Ciro hacmi yüksek olan yükümlüler için vergilendirme dönemi bir ay olarak belirlenmiştir.

Vergileme dönemi itibarıyla tutulan hesaplar sonunda ortaya çıkan fark, vergi idaresine yatırılır. Ancak, bazı dönemlerde, firmanın yaptığı harcamalar üzerinden ödediği vergi, teslim ve hizmetleri üzerinden tahsil ettiği vergiden fazla olursa, fark idareden geri alınamayacak, fakat toplanacak vergilerden mahsup edilmek üzere bir sonraki döneme devredilecektir.

Yasa ile bütün, bütün mamulleri ve bir kısım içkilere % 15 ile % 50 arasında ilave vergi getirilmiş bulunmaktadır.

KDV, başta Gider Vergileri Yasası olmak üzere (banka ve sigorta vergileri hariç), işletme vergisi, sportoto vergisi, şeker istihlak vergisi gibi sekiz kalem vergiyi kaldırmış bulunmaktadır.

3. KDV'nin Etkileri

1.1.1985 tarihinde yürürlüğe giren KDV.

vergilemede gerek usul, gerek kapsam olarak yeni bir uygulama olduğu halde, 8 kalem verginin yerine geçtiği için, tümü ile yeni bir yükümlülük olarak görülmemelidir. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, gider vergilerinin matrahı, KDV'nin matrahından çok daha dar ve farklıdır. Bundan dolayı, oran farklarına bakarak, KDV'nin kalkan vergilere göre daha düşük oranlı bir yükümlülük olduğunu, dolayısıyla fiyat düşüşlerine yol açabileceğini ileri sürmek kesinlikle yanlış olur.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, enflasyon denen ve gelir-gider dengesizliğinden kaynaklanan sürekli fiyat artışı olgusu burada söz konusu değildir. Hatta, kamu harcamalarının artmadığı, buna karşılık KDV uygulaması ile kamu gelirlerinin arttığı ve böylece bütçe açıklarının küçüldüğü varsayılırsa, enflasyonist gidiş bu dozda frenlenmiş dahi olabilir. Ne var ki, bu durumda dahi ekonomide bir defalık bir fiyat sıçraması görülebilir.

Böyle bir fiyat sıçraması, verginin ileriye yansımalarının sonucudur. Buna karşılık vergi, geriye, üretim faktörlerine doğru da yansır ve bu ikinci halde mal ve hizmet fiyatlarında hiçbir değişiklik görülmeyebilir. Bu iki tür yansımanın, ayrı ayrı ortaya çıkması söz konusu olmamakta, fakat bir arada ve farklı dozlarda ortaya çıktığı görülmektedir. Yansıma biçimleri, ekonomide piyasa yapısı, arz ve talep fonksiyonlarının elastikliği vs. gibi bir dizi faktörün çok karmaşık bir biçimde işlemesi sonucunda ortaya çıkar. Yansımanın görünümü ne olursa olsun, önemi vergi adaleti açısından büyüktür. Zira, mal ve hizmet fiyatlarının artışı şeklindeki ileri yansıma esnasında, gelirleri bu artışın gerisinde kalanlar yükü çektikleri halde, geriye yansıma halinde, faktör gelirleri yüksek dozda kısılanlar vergiyi yüklenmiş olurlar.

Vergi adaleti açısından, vergi iadesi müessesesi, bu uygulama kapsamı içinde olumlu görülmektedir. Şöyle ki, artan fiyatlar kar-

şısında yükümlüler, ancak, vergi iadesi yolu ile reel durumunu koruyabilir. Bu sonucun ortaya çıkabilmesi için, vergi yansımasının ileriye, fiyat artışı şeklinde olması gerekir. Buna karşılık, vergi yansıması geriye, faktör fiyatlarına doğru olursa, vergi iadesi yükümlülerin reel durumunu koruyamaz.

Vergi iadesi müessesesinin, bir adalet sağlama aracı olarak işlev görebilmesi, iadenin bugünkü yükümlü kapsamından daha geniş tutulmaması, buna mukabil bugün kapsanan grubun tüm safi gelirleri üzerinden asgari vergi oranında iade yapılması koşullarına bağlı bulunmaktadır.

Kanunda ilke olarak tek oranın benimsenmiş olması, bazı mal grupları ele alındığında verginin gelire göre azalan oranlı bir yükümlülük şekline dönüşmesine yol açabileceği halde, KDV tüm mal ve hizmetler üzerine salınan yaygın bir harcama vergisi niteliği taşıdığından, gelir vergisi üzerine yedirilmiş bir ilave yükümlülük gibi düşünülebilir. Fakat, gelir vergisi tasarrufa ayrılan fonları da nihai bir biçimde vergilendirdiği halde, KDV böyle bir nihai vergileme yoluna gitmemektedir. Harcamaları, çok kaba bir biçimde tüketim ve yatırım harcamaları olarak iki ana gruba ayırıp yatırım malları üzerine yapılan harcamaların geçici vergilendirilmesi olgusunu bir an ihmal edersek, KDV düz oranlı bir tüketim vergisine dönüşür ki, o zaman da vergi adaletine ters düşer.

Vergi sebebi ile ortaya çıkacak mutlak fiyat düzey değişmesi ile nispi fiyat değişikliği ekonomide kaynak değişikliğine yol açabilir. Ancak, verginin tüm ekonomiye ve düz oranlı olarak salınması, özel tüketim vergisi gibi diğer tip dolaylı vergilere oranla daha zayıf şiddette kaynak dağılımında değişikliğe yol açabilir.

Kabul edilen sistemde, kapital malları üzerine yapılan yatırım harcamalarının da, ileride 5 yılda veya teşvik halinde bir yılda mahsup edilmek üzere vergilendirilmiş olma-

sı, vergi adaleti açısından olumlu görülebilmekle beraber, bu önlem yatırımlarda teknoloji seçimi açısından olumsuz sayılmalıdır. Böyle bir vergileme sistemi içinde, özellikle ağır enflasyonist ortamda, emek-sermaye nispi fiyatı sermaye aleyhine değişerek, gereğinden az sermaye, fakat bol emek kullanımı yönüne gidilebilir.

KDV'nin en önemli yönlerinden biri de, şelale tipi muamele vergilerinde görülen piramitleşme etkisini ortadan kaldırması ve işletmelerin birleşme ve parçalanmaları kararları karşısında tarafsız kalmasıdır. Böylece, işletmeler, vergi dışı ekonomik kararlarla birleşme ve/veya bölünme yoluna gidebilecektir.

Vergi, ad valorem bir tarife yapısına sahip olduğundan, ekonomideki fiyat artışlarını, vergi oranı çapında izler. Bunun sonucunda hem maliyenin gelir ihtiyacı karşılanmış, hem de anti-konjonktürel bir etki, hafif de olsa, yaratılmış olabilir. Kuşkusuz, katma değerlerin yüksek olduğu kesitler, katma değerlerin düşük olduğu kesitlerden daha avantajlı bir duruma girmiş olacaktır. Ancak, verginin düz oranlı olması böyle bir nispi değişikliğin şiddetini azaltacaktır.

KDV, ekonomik yaşamda düzenli kayıt ve faturalama sistemini yerleştirebildiği oranda, hem kendi gelirini artırır, hem de yatay kontrol sağlayarak gelir ve kurumlar vergilerinin gelirlerinin artmasına katkıda bulunabilir.

Uluslararası Taşımacılıkta Deneyim...

ULAK

ULUSLARARASI NAKLIYAT
VE TİCARET A.Ş.

MERKEZ :

Rıhtım Caddesi, Denizciler Sokak
Bayraktar İş Hanı 13/1
Tophane , İstanbul , Turkey
Phone : 145 12 00 - 145 12 01 - 145 12 02
143 07 02 - 143 07 09
Telex : 22 637 ulak tr / 22 282 neil tr

Ultrans Speed. GmbH.:
Lindwurm Str. 10/V 8000
München 2
Tel: (089) 53 91 51 - (089) 53 91 52
Telex : 5 216 966

T.C.
BAYINDIRLIK ve İŞKAN BAKANLIĞI
T.R.
MINISTRY OF PUBLIC WORKS AND HOUSING

1985

**Uluslararası İş Makinaları ve
İnşaat Teknolojisi Sergisi**

**International Construction Machinery and
Building Technology Exhibition**

İş ve İnşaat Makinaları

Yerüstü, yeraltı inşaatlar ile yol yapımında kullanılan tüm makina ve teçhizat, loder, dozer, ekskavator, grayder, skreyper, boru döşeyici, kompaktör, ağır iş kamyonları ve konkasör, silindir, kompresör, vinç, betonier, asfalt ve sonda makinaları, taşıyıcı elevator, kontrol ve güvenlik cihazları ile inşaat teknolojisindeki en son gelişmeler, servisler. Betonlama ve alçı sanayi ürün ve ekipmanları. Tüm bu makina ve teçhizat için gerekli yedek ve yardımcı parçalar ve

Yapı Malzemeleri...

Construction Machinery and Equipment

for surface, below-grade and road construction, lifting, equipment and conveying devices, machines and installations for the cement, lime sand and plaster, industries, gravel and road metal industry, machines and installations for the concrete, artificial and natural stone industries, drive units equipment and parts subject to wear for related machines, control measurement and safety devices, international construction companies and consulting engineering companies, and Building Materials...

13 - 18 Mayıs / May 1985 ANKARA

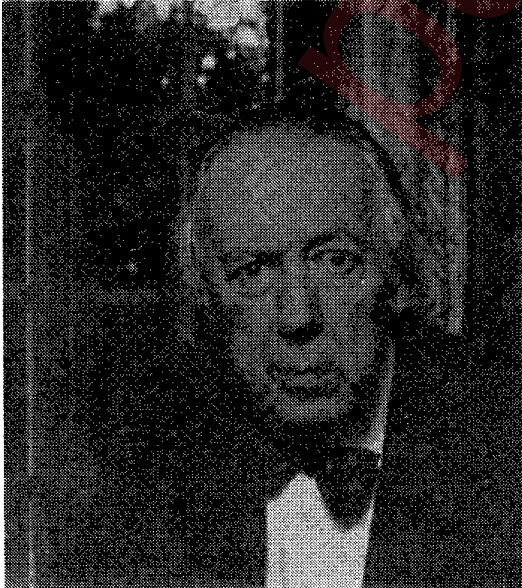
AFEKS

ORGANİZASYON PAZARLAMA ve TİCARET LİMİTED ŞTİ

SELİME HATUN CAMİİ SDK 11/10 FİNDIKLI-İSTANBUL TEL: 143 42 20-143 42 21 TELEX: 24779 MENE TR

1984 Nobel İktisat Ödülü: Richard Stone

1984 Nobel iktisat ödülü, geçen yılın sonlarında İngiliz iktisatçısı Sir Richard Stone'a verildi. 1913'te doğan Stone, Cambridge'te okudu. Orada bulunduğu sırada James Meade (1977 Nobel ödülü sahibi) ile birlikte asistanlığını yaptığı John Maynard Keynes'in, bugün kendisine ödül getiren çalışmaları üstünde belirleyici bir etkisi oldu. 1955'ten emekliye ayrıldığı 1980'e değin Cambridge Üniversitesi maliye kürsüsünün başında bulunan Stone'a 1978'de asalet unvanı verilmişti. 1984 Nobel iktisat ödülünü, Kiel'deki Christian Albrechts Üniversitesi'nde ekonometri dersleri veren Prof. Gerd Hansen'in *Die Zeit*'in 26 Ekim 1984 günlü 44. sayısında yayımlanan ve Nail Satlıgan'ın dilimize aktardığı «Kein Gasperlenspieler» özgün başlıklı yazısıyla kaydediyoruz.

Bu yılki Nobel iktisat ödülünün Britanyalı Sir Richard Stone'a verilmesiyle İsveç Bilimler Akademisi, geçmişleri on yıllar öncesine uzanan ve olağanüstü yararları çoktandır kanıtlanmış olan araştırmalara değer biçmiş oluyor. Richard Stone'un aldığı ödülün gerekçesi, «sosyal hesaplar alanındaki çığır açıcı başarılarının» ampirik iktisadi düzen olduğu kadar uluslararası iktisadi karşılaştırmalar için de yeni bir temel yaratmış olmasına dayandırılmakta.

Sosyal hesaplar, ekonominin en önemli kesimleri, yani girişimler, özel hane halkları ve devletin gelirleri ile giderlerine göre düzenlenmiş bir muhasebe sistemidir. Aynı zamanda bu kesimlerin dış âlemlerle alışverişleri de kapsar. Bu arada para akımlarında enflasyoncu bir şişkinliği gidermek için bütün gelirler ile giderler, sabit fiyatlarla da dile getirilir. Böylece, bireysel bir girişimin kâr ve zarar hesabında olduğu gibi, bu üç kesimin ve ekonominin tümünün verimi ve harcamaları sergilenmiş olur. Bu bilgiler, başka şeyler yanında, iktisadi büyümeyi ve dış âlem karşısındaki cari işlemler fazlası ya da cari işlemler açığını ölçmeye yarar.

İlk kez bir sosyal hesaplar taslağı geliştirmiş ve Büyük Britanya için böyle bir hesabı gerçekleştirmiş olmanın onuru Stone'a aittir. Ayrıca OECD ve Birleşmiş Milletler çerçevesinde uluslararası düzeyde standartlaştırılmış bir hesap sisteminin kuruluşuna ön ayak olmuştur. Burada başlıca sorun, istenir bir ölçüm ile istatistiksel olarak yapılabılır bir ölçüm arasında sağlam bir uzlaşmanın bulunması olmuştur.

Sözelimi özel hane halklarının yıllık geliri, aslında, varlıkların yıllık tutarında bir değişme olmaksızın bir yıl boyunca harcanabilecek olan miktardır. Oysa böyle bir büyüklük, özel varlık stoklarının değerlendirilmesindeki güçlüklerden ötürü istatistiksel olarak ölçülemez. Gene de fiilen ölçülen büyüklük ile

ideal büyüklük arasındaki sapma olabildiğince küçük olmalıdır ki gerçekliğe ilişkin önermeler olanaksızlaşmasın. Stone'un katkısı, sosyal hesaplar çerçevesinde yapılacak ölçümlere teorik bir temel kazandırmak olmuştur.

Günümüzde en önemli ülkeler için tekdüze bir sosyal hesaplar sisteminin bulunuşu, hesap sisteminin doldurulmasında kullanılan istatistiksel verilerin, ülkeler arasındaki kurumsal farklardan dolayı eskiden olduğu gibi şimdi de büyük değişiklikler gösterdiği gerçeğini unutturmamalıdır. Bu durum, özellikle, batılı piyasa ekonomileri ile doğulu planlı ekonomiler arasında geçerlidir. Stone'un hesap sistemlerinin tekdüzeleştirilmesine yönelik çabaları, Birleşmiş Milletlerin ve Avrupa Topluluğunun ilgili komisyonlarında bugün de sürdürülmektedir.

Sosyal hesaplar, her şeyden önce, iktisadi gelişmeye ilişkin bütün tahminlerin ampirik temelini oluşturur [...].

Richard Stone, sosyal hesapları başlıbaşına bir amaç olarak değil, ampirik iktisadi araştırmaların en önemli yardımcı aracı, insan davranışına ilişkin belirli varsayımlardan türetilen iktisadi önermelerin sınanmasında kullanılacak bir araç olarak görmüştür. İlk Nobel İktisat Ödülünün sahibi Ragnar Frisch gibi o da, tüketim araştırmaları dalında, bireysel piyasaların büyüme olasılıklarını değerlendirmeye olanak veren ampirik çalışmalarıyla çığır açmıştır.

Stone, ileri düzeyde ayrıştırılmış üretim alanları için sosyal hesaplar üzerinde de çalışmış, bu üretim kesimleri arasındaki karşılıklı bağlantıları —girdi-çıkı adı verilen tablo— sosyal hesaplarla tümüyle bütünleştirmeyi önermiştir. Böyle bir araç, gittikçe önem kazanan yapısal iktisadi değişmelerin tahlili için kaçınılmazdır. Büyük Britanya için böyle bir sistemi Stone, yirmi yıl aşkın bir süre öncesinden hazırlamıştır.

Şimdi Nobel ödülüyle onurlandırılan bilim

adamı, bu ayrıştırılmış sosyal hesap temeli üzerinde, fiyat değişimleri ile devletin para ve maliye politikasındaki değişikliklerin ekonomi ve üretim kesimleri üzerindeki etkilerini tahlil etmek için geniş kapsamlı iktisadi modeller formüle etmiştir. **Cambridge Growth Project** çerçevesinde Stone'un bu çalışmaları günümüzde de sürdürülmekte, o arada ticari açıdan da değerlendirilmektedir.

[...] Modellerin gerçekliğin inatçı olguları karşısında sınanması, başka toplumsal bilimlerin, sözelimi sosyolojinin araştırma stratejilerine de uygundur. Aynı şekilde, Stone da, kendi çalışmasına başka bilimler için de geçerli bir araştırma yöntemi gözüyle bakmıştır. Bunu örneklendirmek için Stone'un kendi çalışmalarından birinin başına önsöz olarak yerleştirdiği bir Sigmund Freud alıntısını buraya aktaralım: «Gündelik hayatın birer yansıması olan, deneyden elde edilen öğretilere bilimlerin kazanımları arasında neden yer tanınmayacağını kavrayamıyorum. Bilimsel çalışmanın esası, incelediğimiz şeylerin kendine özgü oluşu değil, sinama yöntemlerinin daha kesin, aranan bağlantıların daha geniş kapsamlı oluşudur.»

Sosyalizm, Piyasa ve Demokrasi: Wlodzimierz Brus

Ercan Eren

Dr. Ercan Eren, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde araştırma görevlisidir.

Planlama-büyüme ve piyasa-etkinlik ikilemi her zaman temel tartışma konularından biri olmuştur. Bu tartışmada tanıtıma çalışacağım W. Brus, planlamanın önemini yadsımadan, sosyalizmde piyasanın önemli, onun da ötesinde yol göstericiliğini vurgulayan, sistematik olarak görüşlerini ilk belirten iktisatçılardandır.

Türkiye’de sosyalizm, devletçilik ve planlama hemen hemen eş anlamda kullanılmıştır(1). Sosyalizm-piyasa birlikteliği tartışması, «hâkim» görüşün tersine, planlamanın «istenilmeyen» çelişkilerini sergilemesi, iktisadi ve idari devletçilik arasındaki farkı göstermesi bakımından kanımca Türkiye açısından da önemlidir.

Brus, 1968’e kadar Planlama Örgütü ve üniversitede etkin görevlerde bulunmuş Polonyalı bir iktisatçıdır(2). Brus’un ünlü Polonyalı iktisatçılar Oskar Lange ve Michal Kalecki’den etkilendiği görülmektedir.

Brus’un çalışmalarında kalkış noktası Polonya olmasına rağmen, yaklaşımları bütün sosyalist ekonomiler için geçerlidir. Yazarın yaklaşımları iki ana nokta etrafında incelenebilir. İlk nokta merkezi planlamanın daha etkin işleyişi, piyasa mekanizmasının gerekliliği; ikinci nokta piyasa ve demokrasi bağlantısı, ekonomik (ve siyasal) demokrasi için «piyasa» olarak belirtilebilir. Bu nokta «giriş» niteliğini taşımasına rağmen, çalışmaların yapıldığı dönem dikkate alınırsa «giriş» çok önemlidir (3). Giriş olmasına karşın, M. Dobb’un belirttiği gibi, «Sanayi ve siyasette

(1) Bu konuda kuşkuvarını belirten iktisatçılardan birisi A. S. Akat’tır. «İktisadi Analiz»de A. S. Akat yatay ilişkiler (piyasa) ve emir-kumanda ilişkisi (planlama) tartışmasına ayrıntılı olarak girmektedir. s. 359-370. Ayrıca, Seyfettin Gürsel (1984), s. 26.

(2) 1921’de Varşova’da doğdu; Planlama Komisyonu Araştırma Bürosu Direktörlüğü, Ekonomik Konsey Başkan Yardımcılığı (Polonya hükümetine danışmanlık yapan bir kurum), Varşova Üniversitesi Siyasal İktisat Profesörlüğünde bulundu. Aynı zamanda Polonya Birleşik İşçi Partisi üyesi. 1968’de revizyonistlik ve öğrencileri ideolojik olarak desteklemekten dolayı görevinden alındı.

(3) W. Brus; Değer Yasası ve İktisadi Özendiriciler Sorunu, 1956 (Polonya dilinde yazılmıştır); Sosyalist Ekonominin Genel İşleyiş Sorunları, 1961 (1972’de **The Market in a Socialist Economy** adıyla İngilizceye çevrildi) ve 1964-1971 yılları arasında çıkan makalelerin toplamı olan **The Economics and Politics of Socialism, Collected Essays** (1973’te İngilizceye çevrildi. Kitap büyük Marksist iktisatçı Maurice Dobb’un sunuş yazısıyla yayınlanmıştır).

demokratikleşme ile ilgili sorunlar, daha önce bu kadar açık olarak nadiren formüle edilmiş ve tartışılmıştır.» (4) Doğrudan formüle edilmese de, Brus'da «piyasanın toplumdaki yatay ilişkilerin sahnesi» (5) olması ile demokratikleşme arasında yakın ilişki görülmektedir.

Brus'la ilgili değerlendirmemi —daha doğrusu çalışmalarının özetini— birincisine daha fazla ağırlık vermek üzere (Brus'a sadık kalarak) «Piyasa ve Etkinlik» ve «Piyasa ve Demokrasi» olarak iki ana bölümde yapmaya çalışacağım.

PIYASA VE ETKİNLİK

Piyasa ve etkinlik konusu, Brus'un *The Market in a Socialist Economy* adlı kitabının ana sorunudur. Bundan dolayı, bu bölümdeki incelememde bu kitaba bağlı kalınması doğru olacaktır (6).

Brus, daha çok soyut düzeyde olmak üzere ayrıntıya inmeden, genel olarak sosyalizm, merkezîyetçilik, ademi merkezîyetçilik konusunu ele almaktadır. Emek dışında bütün üretim araçlarının sahibi devlet olup, özel kişi veya sektöre yer verilmemiştir. Bu soyutlama düzeyine bağlı kalınarak, ulusal ekonomi, endüstri, branş, teşebbüs (firma) şeklinde genelden ayrıntıya gidecek şekilde ilişkiler basite indirgenerek merkezi düzey ve teşebbüsler arası ilişkiler olarak tartışılmaktadır (7).

Yazarın *The Market in a Socialist Economy* kitabı 5 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde «Bir Sosyalist Ekonominin İşleyiş Modeli ve Sosyalist Üretim İlişkileri» incelenmektedir. Brus'a göre; verli üretim ilişkileriyle uyumlu farklı ekonomik mekanizma tipleri olabilir. Bu sosyalist üretim ilişkileri için de geçerlidir (8). Üretim araçlarının sosyal mülkiyetinin organizasyonunda, iktisadi kararların merkezi veya ademi merkezi şekilde alınmasında, firma(ların) idaresine işçilerin katılımında, teşvik biçimlerinde farklılıklar olabilir (9). Brus, tek sosyalist ekonomik model tipine kesinlikle karşı çıkmaktadır.

Aynı bölümde daha sonra, kapitalizmin çelişkileri üzerine kurulan sosyalizmin bazı sorunlarına dikkat çekilmektedir. Toplumsal ölçekte emeğin dağılımı (bil-hassa teknik yenilikler ve kalite açısından önemli);

bir malda ve üretimde uzmanlaşmanın (özellikle küçük ülkelere) getirdiği sorunlar; tam kapasite kullanımı meselesi (tam kapasite, her zaman etkinlik demek değildir; ayrıca tam kapasite arzın talebe uyumu konusunda esneksizliğe neden olabilir) (10); gelir bölüşümü ile ilgili sorunlar (üretkenliğe göre değil, eşitlik eğilimine göre bölüşüm önem kazanmaktadır); bürokrasinin üretim araçlarının sosyalizasyonu konusunda negatif tepkisi, kitlelerin aktif katılımının sağlanamaması sorunlardan önemli olanlardır.

Birinci bölümde en çok üzerinde durulan noktalardan bir tanesi de merkezi planlama ile kitlelerin yaratıcı faaliyeti arasındaki çelişkidir. Bu çelişkinin ancak ekonomik demokrasi ile giderilebileceği ileri sürülmektedir.

İkinci bölümde, tarihsel olarak konunun (planlama-piyasa karşıtlığının) tartışılmasının özeti yer almaktadır. Marx'ta ve Ekim Devrimi öncesinde Marksistlerde sosyalist toplum önerisinin olup olmadığına; 1930-1940'larda batılı iktisatçıların sosyalizmde ekonomik hesaplama sorununu ele alışlarına; 1920'lerde Sovyetler Birliğinde yapılan tartışmalara değinilmektedir.

Brus'a göre, Marx ve Engels'te (ve devrim sonrası Lenin'de) planlama yönünde bazı eğilimler olmakla beraber, bir sosyalist toplum önerisi olmadığı gibi hele hele savaş komünizmine özgü fiziksel birimlerle ölçü meselesi söz konusu olmamıştır. Daha sonra 1930'lu yıllarda von Mises ve F. A. Hayek'in sosyalizmde ekonomik rasyonellik kanusundaki görüşleri kısaca aktarılmaktadır. Ayrıca, bu bölümde H. D. Dickinson, A. Lerner, O. Lange, M. Dobb, P. Baran, P. Swezy ve C. Bettelheim'in görüşleri açıklanmaktadır.

İkinci bölümün bir diğer konusu, 1920'lerde piyasa ve planlama konusunda planlama taraftarı olan Preobrajenskiy ve NEP taraftarı olan Buharin arasındaki tartışmadır (11). Özet olarak, Preobrajenskiy'in hızlı sanayileşme için değer yasasına müdahale edilerek, kırsal kesimden kentsel kesime kaynak aktarılması (ilkel birikim) önerisi ile Buharin'in piyasaya yönelik yaklaşımına değinilmektedir.

Brus kendi yaklaşımına üçüncü bölümde giriş ya-

(10) s. 7.

(11) Preobrajenskiy, 1920'li yıllarda Trotskiy'in tarafını tutmuş, daha sonra savunduğu görüşlerin Stalin tarafından uygulandığı gerekçesiyle Stalin'e yaklaşmıştır. Buharin, ilkönce sol kanadın, daha sonra sağ kanadın temsilcisi olmuş, Trotskiy'e karşı Stalin'in tarafını tutmuştur. Her ikisi de daha sonra Stalin tarafından yargılanmıştır. Bu konuda, özellikle bkz. Isaac Deutscher (1970).

(4) W. Brus (1973), s. vii.

(5) Seyfettin Gürsel (1984), s. 26.

(6) Ayrıca belirtilmedikçe, bütün alıntılar belirtilen kitledir.

(7) Basite indirgeme, Brus (1973) için de geçerlidir.

(8) s. 3.

(9) s. 4.

parak, merkezi planlama modelini tartışmaktadır.

Yazar, merkezileşme ve ademi merkeziyetçiliğin birbirini dışladığı kanısında değildir. Her ikisi de aynı sorunun iki yönüdür (12). Büyüme (merkezileşme) ve optimum kaynak dağılımı (ademi merkezileşme) arasında çelişki gibi görünen plan ve piyasa tartışması yanıltıcıdır. Bunların biri diğerine karşı değil, birbirinin tamamlayıcısıdır. Optimum kaynak dağılımı, ekonominin tam dinamik potansiyel kullanımını garanti etmez. Aynı şekilde, mevcut kaynakların rasyonel idaresi olmadan uzun dönemde beklenen optimum büyümenin elde edilmesi güçtür (13). Diğer bir ifadeyle, komut mekanizması yerine merkezi planlamayı da içerecek düzenlenmiş (regulated) piyasa mekanizması kalitenin artırılması, teknik yenilikler vb. açısından daha etkindir (14).

Merkezi modelden ne anlamaktadır? Brus, sosyalist sistemde ekonomik kararları üçe ayırmaktadır. Birinci kararlar merkezi otorite tarafından alınan (alınması gereken) ve piyasaya bırakılamayacak temel makro ekonomik kararlardır. Bunlar, uzun dönem büyüme oranı, ulusal gelirden üretici yatırıma ayrılan pay, ekonomide çeşitli branşlar arasında yatırımın dağılımı, nihai ürünün gelecekteki yapısı, tüketim fonunun bölüşülmesi gibi kararlardır (15). Bu kararlar üzerinde de piyasa büyüklüklerinin etkisi olacaktır, fakat bu etki belirleyici değil, ikincildir. İkinci kararlar, bireysel kararlardır : verilmiş tüketici gelirinde tüketim mallarının seçimi ile iş ve çalışma yerlerinin seçimi. Üçüncü kararlar, cari (sektörel) ekonomik kararlardır. Herhangi bir teşebbüs veya branşta çık-tının ölçü ve ayrıntılı yapısı, arz kaynakları satış idaresi, personel yapısı, ücret ödeme biçim ve yöntemleri, vb. kararlar (16).

Bu üç tür karara bağlı olarak, asgari merkezileşme yalnız birinci tür, asgari ademi merkezleşme üç tür kararın da merkezi olarak alınmasıdır. Ademi merkeziyetçiliği belirleyen üçüncü tür kararlardır. İkinci tür kararlar, her iki modelde de genellikle piyasaya bırakılmıştır. Yazar, üç tür ekonomik karar çerçevesinde, merkezi modeli ayrıntılı olarak incelemektedir. Merkezi modelde,

- a) bütün ekonomik kararlar (bireysel kararlar dışında) merkezi düzeyde alınmakta,
- b) planlamada hiyerarşik yapı ve ekonomik elemanların farklı bölümleri arasında dikey ilişki

(12) s. 62.

(13) s. 62.

(14) (1973), s. 35-36.

(15) (1973), s. 4.

(16) (1973), s. 7.

söz konusu olmakta,

- c) planın reel gereksinimleri, iktisadi imkânları doğru olarak yansıttığı ve doğru değer ölçükleri verdiği varsayımında, kararlar emredici olarak aşağıya iletilmekte,
- d) fiziksel birimlerle yapılan ekonomik hesaplama ve planlamanın üstün olduğu varsayılmakta,
- e) parasal biçimler görülmesine rağmen, paraya pasif rol (17) verilmektedir.

Merkezi modele getirilen eleştiriler nelerdir? Ana başlıklar altında belirtirsek;

1. üretimde elastikiyetsizlik,
2. plan hedeflerini gerçekleştirmek için birim çıktıda daha fazla girdiye neden olan maliyet artışı,
3. kendi kendini geliştirmenin reddedilmesi. Üretim metodu ve ürün inceliğini geliştirmede teknik ilerlemenin yetersizliği,
4. ekonomik teşvik sisteminin zayıflığı ve iç çelişkisi,
5. devlet yönetiminde ve ekonomik aygıtlarda bürokrasinin artması ve önemli yatırımlarda ısrasyonelliktir. Çünkü doğru fiyatlar sistemi yoktur. (18)
6. Bir diğer eleştiri merkezi modelin ekonomik eşitlik sağlamasına rağmen, sosyal (fırsat) eşitliği sağlayamamasıdır (19).

Yazara göre, merkezi modeldeki bütün bu sorunlar sosyalist sistemde değer yasasının rolünde düğümlenmektedir (20).

Dördüncü bölümde sosyalist sistemde değer yasasının tartışılması, üçüncü bölümdeki sorunlara çözüm getirme bağlamındadır. Bu bölümde Brus, değer yasasının işlemlerinden ne anlaşılması gerektiğini, sosyalist ekonomide yasanın gerçekte ne ölçüde işleyebileceğini, para-meta ilişkisinin değer yasasının işlemesi anlamına gelip gelmediğini tartışmaktadır (21).

Brus'a göre, para-meta ekonomisi içinde değer yasasının işlemesi, fiyat oranlarının değer oranları

- (17) Paranın pasif rolünden, sektörel (cari) kararların merkezi olarak alınması, parasal değerlerin yol göstericiliğine değer verilmemesi, yalnız basit bir hesaplama aracı olması anlaşılmaktadır. Gerçekte para, yalnız cari kararlar açısından değil, bireysel ve merkezi kararlar açısından da önemlidir.

(18) s. 87.

(19) (1973), s. 39.

(20) s. 88.

(21) s. 89. Her para-meta ilişkisi değer yasasının işlemesi anlamına gelmez.

tarafından belirlenmesi anlamına gelmektedir (22). Değer yasasının önemi, üreticileri harcamaları kısımaya, yetersiz üreticileri piyasadan ayrılmaya, teknik ve ekonomik ilerlemeyi teşvik etmesidir (23). (Üretimin doğrudan amacı olarak) sermayenin maksimum getiri motifi, gelişmiş rekabetçi kapitalizmde değer yasasına işleyişini değişikliğe uğratır.

Brus, dönüşüm sorununa değinmeden, fiyatların değerlerden sapma nedenlerini kısaca inceleyerek, fiyatların üretim fiyatlarından sapmasının daha belirgin ve önemli olduğunu belirtmektedir. Tekel ve devlet müdahalesi nedeniyle tekel fiyatları söz konusudur (25). Tekeller, bütünüyle olmasa da, rekabeti engellediğinden, değer yasası eşitsiz olarak tanımlanan içeriktir (26). Burada sorun, teknelci kapitalizmde değer yasasının işleyip işlemediğidir. Brus'a göre, Marksist literatür bu konuyla fazla ilgilenmemiştir. Teknelci kapitalizmde de değer yasası işler ve bu durum sosyalizmde de değer yasasının işlediği konusunda bir işarettir (27). Preobrajenskiy, Blumin bu durumu belirtmişler, fakat daha sonra fazla bir ilerleme yapılmamıştır (28).

Brus sosyalist ekonomide sorunu nasıl görmektedir? Yazara göre, her şeyden önce para-metain oluşu değer yasasının işlediğinin kanıtı değildir (29). Veri üretim koşulları ve gelir bölüşümünde, değer yasasının işleyiş basit bir model altında sunulmakta, buna bağlı olarak değer yasasının düzenleyiciliği altında fiyatların değerlerden sapması ve arz-talep dengesinin sağlanması açıklanmaktadır. Bu şekilde, tüketim mallarının çıktı yapısı talep kalıbına bağlı olarak ayarlanmaktadır. Daha sonra üretici kapasite ve materyal arz yapısının değiştiği varsayımı altında model daha ayrıntılı olarak incelenmektedir (30).

Modelin geliştirilmesi sonucu varılan nokta; tüketim mallarının fiyatlarının değerinden sapmasının yalnız malların yapısında belirli değişmelere neden olmayacağı, aynı zamanda üretim araçları talep yapısında da değişmelere neden olacağı ve böylece üretim araçları çıktı kalıbının da değişmelere uğrayacağıdır (31).

Yukarıda belirtilen noktalar ışığında yatırımların

(özellikle tüketim mallarında) hangi yönde olması gerektiği yanıtlanmaktadır. Yatırımlar, kâr oranlarının eşitlenmesini artırıcı yönde, ilkönce kârlılığın yüksek, daha sonra daha düşük olduğu sektörlerle yapılmalıdır (32).

Yatırımlardaki bu temel ilke, ayrıntıda farklılıklar gösterebilir. Örneğin, süreç dinamik olduğundan veri denge koşulları devamlı değişir. Buna bağlı olarak, artan üretim için, gerekli yatırım harcamalarının miktarı, sabit ve dolaşır sermaye miktarının hesaba katılması denge koşullarını değiştirebilir. Ayrıca üretim fiyatlarının (ve kâr oranlarının) bir önceki dönemin fiyatları olduğu hatırlanmalıdır (33). Bütün bunlardan öte, yatırımların üretim koşulları ve böylece değerler arası oranlar üzerinde etkisi söz konusudur. Örneğin, iki yatırım seçeneğinde (A ve B), ilk anda A, B'ye göre daha elverişli olabilir. Fakat B'de teknik ilerleme, maliyetlerde düşüş olanağı daha fazla ise, zamanla B'nin A'ya göre daha elverişli olması mümkündür (34). Kısaca, kâr eşitlenmesi beklenen (tasarlanan) kâr eşitlenmesi olarak alınmalıdır (35).

Brus, kâr oranlarının eşitliği ilkesinin planlama otoritelerinin gelişen öncülüklerin belirlenmesinde rekabetçi model ilkelerine bağlı olarak hareket etmelerinin yeterli olduğu anlamına gelmemesi gerektiğini özellikle belirtmektedir (36). Ayrıca, merkezi otorite kararlarıyla yapılan otonom yatırımlarda seçeneklerin belirlenmesinde değer yasasından ayrılınmamalıdır. Gelişmenin yönlendirilmesi, kapasite amaç yapısının sağlanması, ilk pozisyonundan amaç pozisyonuna geçişin sonuçlarının kıyaslanmasında değer yasası temeldir. Otonom yatırım kararları da sosyal optimum açısından değerlendirilerek rasyonellikleri sağlanabilir (37).

Değer yasasının işlemesi, meta fetişizmi ve yabancılaşmaya neden olmaz mı? 1969'da yazdığı «Meta Fetişizmi ve Sosyalizm» (38) adlı makalede bu soruyu yanıtlamaya çalışan Brus kapitalizmde görülen meta fetişizmi-yabancılaşma olgusunun, sosyalist ekonomide işleyen piyasa mekanizmasında (meta ilişkilerinde) aynı soruna yol açmayacağı görüşüne yakındır. Özellikle, Marx'ın meta fetişizmi eleştirisinin tarihsel ve nispi olduğuna dikkat çekerek, meta fetişizminin doğal olarak görülmediğine ve belirli durumlarda ilerici özelliğine işaret etmektedir (39).

(22) s. 91.

(23) s. 91.

(24) s. 91.

(25) s. 94.

(26) s. 94.

(27) s. 94.

(28) s. 95.

(29) s. 96.

(30) s. 110.

(31) s. 114.

(32) s. 116.

(33) s. 116.

(34) s. 117.

(35) s. 119.

(36) s. 119.

(37) s. 127.

(38) (1973), s. 45-69.

Sosyalizmde (beklenilenin tersine) meta ilişkileri (değişim) azalmamaktadır (40). Brus, meta ilişkilerini değerlendirirken şu noktalara dikkat çekmektedir:

a) Ekonominin idaresinde etkinliğin artması ve üretimin ihtiyaçlar doğrultusunda adaptasyonunun esnekliği,

b) etkin planlama,

c) genel amaçlarla, ayrı alanlardaki (birey ve grup) amaçların bütünleşme sürecinin teşviki meselesi; bu aynı zamanda yalnız kısa dönem etkinliği değil, sosyalist bilincin büyümesini sağlar,

d) ekonomik demokrasi; otonom ademi merkeziyetçi kararlarla işçilerin öz yönetimi fikrine piyasanın planlı ekonomiden daha fazla uygunluğu,

e) yaratıcı inisiyatifin geliştirilmesi,

f) kişisel çıkarların (gelir eşitsizliği pahasına) sağlanması,

g) çelişki (antagonizm) bir bütün olarak teşebbüsler ve toplum arasındaki ilişki(ler) düzeyine yöneldiğinde, bireysel ve toplumsal haklar arasındaki çelişki daha fazla şiddetlenir (teşebbüsler bireylerden daha fazla pazarlık gücüne sahiptir).

h) Piyasanın artan önemi ve teşebbüslerin ekonomik başarısı ile bireysel gelir arasındaki ilişki,

i) Ulusal ekonominin bireysel ekonomik birimlerine gerçek otonominin verilmesi ile teşebbüs açısından dışsal olan girdi ve çıktıların hesaba katılmaması, ekonomik hesapların global karakterini tehlikeye sokabilir,

j) bütün bu faktörler sosyal bilinç üzerine ters etkiye neden olarak, insan ilişkilerinin ticarileşmesi ve dayanışma ilkesinin zayıflaması sonucu doğurabilir (41). Bu noktaların çoğunda, meta ilişkilerinin pozitif etkisi hissedilmektedir.

Brus'da meta fetişizmi teorisi, sosyalizmde meta ilişkileri ve sosyalizmin uyumlu olmadığı sonucuna yol açmaz (42). Sorun bilinçli seçim meselesi olup, sosyal amaçlar doğrultusunda kullanılarak, piyasa mekanizmasından planlı sosyalist ekonominin gelişmesi açısından faydalanılabilir. Piyasa bireysel ve toplumsal tercihler arasındaki çelişkinin asgariye indirilmesi ve birbirlerini tamamlaması açısından gereklidir.

Beşinci ve son bölümde piyasa mekanizmasına bağlı olarak işleyen planlı bir ekonomi (ademi merkeziyetçi model) inceleniyor. Modelde, paraya kaynak dağılımında belirleyiciliği olmayan pasif rol yerine, aktif rol verilmektedir (43). Model, uzun dönemli

planlamaya yönelik olarak (uzun dönemli planlama, Brus'da çok önemli bir kavramdır), merkezi otoritenin yalnız temel makro ekonomik kararlar aldığı sürece doğru evrilmektedir. Brus, piyasa mekanizmasında işleyen değer yasasının avantajlarından faydalanmak istemektedir. Piyasa kavramı, saf piyasa anlamında değil, uzun dönem planlama amaçlarıyla uyumlu, düzenlenmiş piyasa anlamında olup, monopolcü eğilimlere imkân verilmemektedir.

Modelin ana özelliği sadece devlet sektörünün olduğu (üretim araçları devletleştirildi), piyasa ekonomisine bağlı olarak işleyen planlı ekonomide çalışmasıdır (44). Modeli merkezi planlamadan (modelden) ayıran bir diğer özelliği, ekonomik kararların yalnız merkezi otorite tarafından değil, çeşitli düzeylerde alınmasıdır (45).

Ademi merkeziyetçi modelde de, ulusal gelirin bölüşülmesi, bireysel gelir payının belirlenmesi, ücretlilerin kazanç yapısı planının tespiti, merkezi fonlar ve teşebbüs fonlarının teşebbüsler arasında paylaşılması, merkezi fonların toplu tüketim ve birikim arasında bölüşülmesi ve ana yatırım trendleri merkezi otorite tarafından belirlenir (46). Diğer ekonomik kararlar teşebbüs düzeyinde alınır. Bunun için gerekli olan sermaye teşebbüse verilir. Teşebbüs yeniden üretim sürecini kendi kendine organize ederek, işçi, cari üretim amaçlarının seçimi, çıktının ölçü ve yapısı, üretim yöntemi ve girdi yapısını belirler. Alıcı (girdi) ve satıcı (çıkıtı) olarak piyasaya girer ve kararları otonom olarak alır. Kapasite yaratma, kapasite genişletme için kredi kolaylıklarından faydalanır (47).

Modelde, fiyatlar etkinlik aracı olarak teşebbüs-ten bağımsız olarak piyasada belirlenir (48).

Kapitalizmde bir firmanın kâr maksimizasyonu ile sosyalizmdeki bir firmanın kâr maksimizasyonu arasında ne fark vardır? Aynı amaçta birleşmiyorlar mı? Brus, sosyalizmde kâr maksimizasyonunun etkinliği teşvik doğrultusunda plan tarafından belirtilen amaçları gerçekleştirmek için olduğunu belirtmektedir. Yani amaç bireysel değil, sosyalıdır (49).

Neden ademi merkeziyetçi model? sorusunu Brus kısaca şöyle yanıtlamaya çalışıyor:

1. Arzın talebe uyum esnekliğinin (özellikle tüketim mallarında) artırılması (50),

(43) s.131.

(44) s. 139.

(45) s. 139.

(46) s. 139.

(47) s. 140.

(48) s. 146.

(49) s. 141 ve (1973), s. 17, 18.

(50) s. 147.

(39) (1973), s. 46.

(40) (1973), s. 48.

(41) (1973), s.49-51.

(42) (1973), s.52.

2. plan hedeflerinin gerçekleştirilmesinde girdi maliyetlerinin minimizasyonu ve üretim faktörlerinin rasyonel kullanılması, etkin teknoloji, daha düşük birim maliyetleri, harcama ve sonuçlar arasındaki ilişkinin kurulması (51).

3. «dengeli büyüme» olarak adlandırılan genişleyen yeniden üretim süreci dengesine gereken önemin verilmesi (52).

4. piyasa mekanizmasının merkezi otoriteye planlama faaliyeti için uygun koşulları sağlaması. Merkezi otorite günlük sorunlarla uğraşmayacağı için, temel sorunlar (özellikle uzun dönemli sorunlar) ve ekonomik sürecin analizinde yoğunlaşma olanağı elde edecektir (53). Ayrıca fiyat sistemi yoluyla, ekonomik durumun yansıtılması açısından, merkezi otoriteye uygun koşullar sağlanır (54).

5. Ekonomik sonuçlar yanında, siyasal açıdan da bazı avantajların olması; ademi merkeziyetçi model, ekonomik kararların alınmasında işçilerin katılımını sağlar, yani ekonomik yaşamın demokratikleşmesini teşvik eder (55).

Brus, iki ana grupta topladığı «a) piyasa mekanizmasının, gelişmenin temel ekonomik yapısının belirlenmesine izin verip vermeyeceği, b) ekonomik kontrolün üretim üzerine etkinliği hakkında şüpheler» konularındaki karşı savları (56) tartışarak, bunların sorun olmadığı kanısını belirtmektedir.

Yazar, saf bir piyasa taraftarı olmayıp, piyasa mekanizması temelinde işleyen planlı ekonomi modelinin bütünüyle idari düzenlemeleri dışlamadığı kanısındadır. Çeşitli durumlarda karma çözümlerin, onun da ötesinde bazen fiziksel terimlerle çalışmanın gerekliliğini belirtmektedir (57).

Brus'un sosyalist ekonomi modeli, değer yasasının avantajlarından faydalanan, bilinçli olarak «düzenlenmiş» bir planlı piyasadır.

PIYASA VE DEMOKRASİ

Brus'da «piyasa ve demokrasi» yabancılaşmanın ortadan kaldırılması ve demokrasi arasındaki ilişkiye bağlı olarak incelenmektedir. Yazara göre, sosyalizm yabancılaşmanın halli için ilk koşulları ama sadece ilk koşulları yaratır (58). Sosyalizm sosyoekonomik

çelişkilerin sona ermesi demek değildir (üretimle tüketim arasında çelişki bunun güzel bir örneğidir). Üretim araçlarının devletleştirilmesi, bunların sosyalleştirildiği anlamına gelmemelidir. Sosyalleştirme, sahip olunan nesnenin, toplum için toplum tarafından kullanılmasını gerektirir (59). Bu ise üretim araçlarının devletleştirilmesi ile gerçekleştirilecek bir defalık bir hareket değil, süreçtir (demokratikleşme, bu süreçte önemli bir yere sahiptir). Devletleştirme sosyalleştirme doğrultusunda, yabancılaşmanın ortadan kaldırılması için bir adım, ama sadece bir adımdır (60). Son adım, uzun ve komplike bir süreçtir. Önemli olan devlet mülkiyeti değil, mülkiyetin sosyalleştirilmesidir (61).

Bürokrasi ve kitlelerin etkinliğinin azalması, sosyalist toplumlarda bilinen durumlardır. Sosyalleştirmenin gerçekleştirilmesi, otomatik olmayıp süreç olduğu için, birtakım kurumların (piyasa bu açıdan çok önemli) yaratılması ile yakından ilgilidir. Bu süreçte (62):

a) sosyal yaşamın daha fazla demokratikleşmesi, siyasal sistemin fetişleştirilerek tabu olarak alınmaması gerekir.

b) İkinci olarak, ekonominin işleyişindeki değişmelerin oynadığı rolün tam olarak değerlendirilmesinin yapılması; ademi merkeziyetçiliğe doğru değişme, ekonominin daha alt düzeylerinde işçilerin öz yönetimi fikrinin gelişmesinin ilk koşullarını yaratacaktır. İdare yerine, katılımın gerçekleştirilmesi söz konusu olacaktır. Yalnız bunun kendiliğinden gerekli hız ve büyüklükte sosyalleştirmeyi garanti etmeyeceği unutulmamalıdır. Fakat çok önemli bir adımdır.

c) Siyasal ve ekonomik yaşamın demokratikleşmesinin gerçekleştirilmesi ve her geçen gün daha da ileriye götürülmesi; kısa dönemde avantaj gibi görünen şeyler uzun dönemde dezavantaja sahiptir. Ekonomik ilerleme ve insanlar arası ilişkilerin insanileştirilmesi arasında uzun dönemde bir çelişki yoktur. Aksine bunlar birbirine bağlıdır (63).

Genel olarak özetlersek, Brus temel makro ekonomik kararların merkezi olarak belirlendiği piyasa ekonomisi yoluyla,

a) ekonomide uzun dönem büyüme hedeflerinin gerçekleştirilmesinde ekonomik rasyonelliğin sağlanmasına,

(51) s. 149.

(52) s. 152.

(53) s. 154-155.

(54) s. 155; (1973), s. 34.

(55) s. 155.

(56) s. 157-161.

(57) s. 185-186.

(58) (1973), s. 81.

(59) (1973), s. 89.

(60) (1973), s. 90.

(61) (1973), s. 91.

(62) (1973), s. 99-101.

(63) (1973), s. 101-102.

b) daha düşük düzeylerde ekonomik kararların alınması ve kararlara katılım yoluyla ekonomik (ve s.yasai) demokrasinin geliştirilmesi ilişkisine dikkat çekmektedir. Ekonomik demokrasi sosyalizasyon sürecinde önemli bir aşamadır.

KAYNAKÇA

Akat A. S.; İktisadi Analiz, İstanbul, 1980.

Brus W.; The Market in a Socialist Economy, Roudledge and Kegan Paul, London, 1972.

—; The Economics and Politics of Socialism; Collected Essays, Roudledge and Kegan Paul, London, 1973.

Deutscher I.; Tröçki, c. II. Ağaoğlu Yayınevi, 1970.

Gürsel S.; «Yaşasın Piyasa», Yeni Gündem, Sayı; 3, 1984, s. 26.

Aynıyla vaki...

OXFORD'DA FAHRİ DOKTORALAR NASIL DAĞITILIYORMUŞ?

«İngiltere'nin en ünlü üniversitelerinden Oxford'un, Başbakan Margaret Thatcher'a fahrî hukuk doktoru unvanı vermek istemesi, öğretim üyeleri arasında direnişe yol açtı. Oxford Üniversitesi Yönetim Kurulu, her yıl fahrî doktor unvanı verilebilecek adayları belirleyip, bunu Ocak ayı içinde toplanan 2 bin 900 öğretim üyesinden oluşan üniversite genel kurulunun onayına sunuyor.

«Bu yıl fahrî doktor unvanına aday gösterilen yedi kişi arasında Thatcher dışında yer alan öteki politikacı ise, İtalya Cumhurbaşkanı Sandro Pertini. Diğer beş kişi ise, çeşitli üniversitelerin öğretim üyeleri.

«Birçok öğretim üyesi, Thatcher'a unvanın verilmesine karşı çıkarken, 40 öğretim üyesi de ortaklaşa imzaladıkları bir dilekçe ile fahrî doktor unvanının verilmesi yönetmeliğinin değiştirilmesini istediler. Öneri, fiilen siyasetle uğraşmaya devam edenlere bu unvanın verilmemesini öngörüyor.

«İngiltere'de şimdiye kadar işbaşına gelmiş bütün başbakanlara Oxford Üniversitesi fahrî doktor unvanını vermişti. Bu tür unvanların verilmesi şimdiye kadar pek az tartışmaya yol açmış, son olarak ön yıl önce o zaman Başbakan olan Pakistanlı politikacı Zülfikar Ali Butto'ya doktor unvanının verilmesi reddedilmişti.»

Kaynak: Milliyet, 28.12.1984

Yalan-Kuyruklu Yalan-İstatistik

Mehmet Genceli

Dr. Mehmet Genceli, İÜ İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümünde doçenttir.

İstatistiklerin ve istatistik tekniklerinin olayların analizinde ve ortaya konan savları desteklemede kullanılması günümüzde çok sık rastlanılan bir olgudur. Bu amaçla da ülkemizde ortalamalara, indekslere başvurulmakta, grafikler çizilmekte, karşılaştırmalar yapılmaktadır. Gerçekten, bilgi sağlama görevlerine karşılık istatistikler haklı çıkmak kaygısı ve/veya politik düşünce ve çıkarlar amacıyla gelişigüzel kullanılmakta ve Benjamin Disraeli'nin tanımına uygun olarak üçüncü bir yalan türünü oluşturmaktadırlar.

İstatistiklerin kullanılmasında en büyük yanılgı da çok kez karşılaştırmalarda ortaya çıkmakta, bilerek veya bilmeyerek elma ile armut toplanmaktadır. Kamuoyunun çok duyarlı olduğu gelir vergisi ve gelir vergisi dilimlerine ilişkin resmi açıklamalar gerçekleri yansıtmaktan uzaktır. Bu bakımdan İstatistik ile nasıl yanılgıya düşüldüğünü göstermek açısından gelir vergisi örneğini almayı yeğledim.

Türkiye'de gelir vergisi, T , gelirin, Y 'nin artan bir fonksiyonudur :

$$T = f(Y) ; (dT/dY) > 0$$

Konuya ilişkin bütün istatistikler ve karşılaştırmalar da yukarıdaki fonksiyonel ilişkiye dayanmaktadır.

Ancak, yukarıdaki ilişkinin bütün mükellefler için kabul edilmesi ve vergi yükü dağılımlarında kullanılması sanırım hatalıdır, çünkü yukarıdaki fonksiyonel ilişki sadece ücretli ve maaşlı kesim için geçerli olup beyanname verenler açısından yeterli değildir.

Beyanname mükellefler için, i faiz haddini, t zamanı göstermek üzere,

$$T_b = g(Y, i, t); T_{by} > 0; T_{bi} < 0; T_{bt} < 0$$

ifadesi daha doğrudur.

Bu nedenle kimin ne oranda ve ne kadar vergi verdiği bilinmek ve karşılaştırma yapılmak isteniliyorsa i ve t de analiz kapsamına alınmalıdır.

Böylece maaş ve ücretliler için de

$$T_w = f(Y, i, t); T_{wy} > 0; T_{wi} > 0; T_{wt} > 0$$

yazılarak bu kesimin ödediği, beyanname mükellef cinsinden vergi oran ve miktarı bulunabilir.

Faiz hadleri ile zamanın etkisi göz önüne alındığında, ücretli kesim aynı vergi dilimindeki beyanname mükelleflere göre % 43,76 daha fazla vergi ödemektedir.

Bu hesaplamalar için aşağıdaki varsayımlardan hareket edilmiştir:

1) Rasyonel davranan mükellef için aşağıdaki faiz hadleri söz konusudur:

TABLO : 1

Faiz Hadleri : %
Bir ay Üç ay
ihbarlı ihbarlı

1.1.-13.5.1984

—

49

14.5.-10.8.1984

35

52

11.8.1984

35

53

2) 1984 yılına ilişkin gelir için vergiler Mart, Haziran ve Eylül 1985 tarihlerinde ödenmektedir.

3) Gelir aylara eşit olarak dağılmaktadır.

4) 1985 Eylül ayına kadar faiz hadleri değişmemektedir. $T = f(Y)$ ilişkisine göre 120.000 TL yıllık vergi ödeyen bir ücretli, $T_p = g(Y, i, t)$ ilişkisine göre aslında 172512 TL olarak 52512 TL, 300.000 TL ödeyen ise 431280 TL olarak 131280 TL daha fazla ödemektedir.

İşin ikinci bir yönü daha vardır. Şu anda piyasa aylık faiz haddi % 5-7 civarındadır. Buna göre de fark aslında hesaplanandan daha da büyüktür.

Tabiatıyla analizde eksik olan vergi iadeleridir. Bununla beraber bu nokta aradaki farkı kapatmaktan çok uzaktır.

Dolayısıyla, vergi yükünün nasıl dağıldığını ve hangi kesimin ne kadar vergi ödediğini gösteren istatistikler sadece $T = f(Y)$ ilişkisine göre düzenlendiği takdirde Disraeli anlamında birer gösterge olmanın ötesine geçememektedirler.

Aynıyla vaki...

VON HAYEK'İN ANAYASA TASARISI

Ünlü liberal-muhafazakâr iktisatçı Friedrich August von Hayek, bir hukuk feylesofu olarak, parti politikasının demokrasiye hâkim olmasından ziyadesiyle şikâyetçidir. Ona göre siyasal partilerin, seçim kazanmak için seçim stratejilerini bir «çıkarlar koalisyonu» temelinde oluşturmaları yüzünden yaşama organları, gerçek çoğunluk iradesini yansıtmaktan uzaktırlar. Hayek, eleştirilerini yapıcı önerilerle desteklemekten geri durmayan pratik bir düşünür olduğu için bir de anayasa tasarısı hazırlamıştır.

Hayek'in bulduğu çözüm, «kuvvetler ayrılığı»nın yeni bir varyantıdır. Adı geçen öğretinin geleneksel anlamı, yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrı ellerde toplanması olduğu halde Hayek, yasamanın kendisinin ikiye ayrılmasını önermektedir. Yasama Meclisi, «doğru davranış» kurallarının iyileştirilip değiştirilmesiyle uğraşacak, Hükümet Meclisi ise sadece hükümet işlerine bakacaktır. Sözelimi kamu maliyesi alanında vergi kuralları Yasama Meclisince kararlaştırılacak, hâsılâtın harcanmasından ise Hükümet Meclisi sorumlu olacaktır. Parti politikasının Yasama Meclisine hâkim olmaması için Hayek'in bulduğu çare şudur: Meclis, kırk beş ile altmış yaşları arasında bulunan temsilcilerden oluşacak, bunlar 15 yıl süreyle görev yapacaklar ve kırk beş yaşını bitirenlerce seçileceklerdir. Bir başka deyişle, seçme ve seçilme yaşı 45'e çıkarılmaktadır. Yeniden seçilme yasak olacak, seçmenler yalnız bir defa oy kullanacaklar, böylece Meclisin bileşimi sürekli olarak değişecektir.

Kaynak: F. A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, c. III, *The Political Order of a Free People*; Norman P. Barry, «Re-stating the Liberal Order: Hayek's Philosophical Economics», *Twelve Contemporary Economists*, der. J.R. Shackleton ve Gareth Locksley.

Geçen sayımızda teknik bir nedenle duyuramadığımız, İÜ İktisat Fakültesi 4. Geleneksel Satranç Birinciliği, 22 Ekim - 2 Kasım 1984 tarihleri arasında, Fakülte salonlarında yapıldı. İsviçre Yöntemiyle 9 tur üzerinden yapılan karşılaşmalar sonunda, **H. Engin** 8 puanla birinci, **D. Karaoğlu** 7 1/2 puanla ikinci, **H. Alaybeyoğlu** 7 puanla üçüncü oldular. Yarışma hakemi, fakülte oyuncularından **C. Gören**'di.

Fakülte dekanı Sayın **Nusret Ekin**'in konuşma sıyyla açılan oyunlara 79 yarışmacı başvurdu, ancak gerek yer darlığı ve gerekse satranç takımı yetersizliği yüzünden, yarışma, son turda 50 öğrenci ile bitirilebildi. Buna karşılık, kız öğrenci katılımının, geçmiş yıllara göre daha fazla ve derecelerinin de daha iyi olması, sevindirici bir gelişme olarak izlendi. Dergimizin baskıya verileceği şu günlerde, İktisat Fa-

kültesi 2. Bayanlar Satranç Birinciliği düzenleneceği öğrenilmiştir.

Aşağıda, Fakülte üçüncüsü **H. Alaybeyoğlu** ile birinci **H. Engin** arasındaki maçı veriyoruz:

İÜ İktisat Fakültesi 4. Satranç Birinciliği, 1984, **H. Alaybeyoğlu - H. Engin** (Karo-Cann Savunması):
1 e4 c6, 2 d4 d5, 3 Ac3 dxe4, 4 Axe4 Ad7, 5 Af3 Af6, 6 Ag3 e6, 7 Fd3 Vc7, 8 c3 Fd6, 9 o-o o-o, 10 Kel b6, 11 Fg5 Fb7, 12 Fxf6 Axf6, 13 Ae4 Axe4, 14 Fxe4 c5, 15 d5 exd5, 16 Fxd5 Kad8, 17 c4 Kd7, 18 Vc2 FxF, 19 cxF Kfd8, 20 Kadl Ff8, 21 Vb3 c4, 22 Vb5 Vc5, 23 Va6 b5, 24 Ke5 Vb6, 25 Vxb6 axb6, 26 Şfl f6, 22 Kf5 Fc5, 28 a3 g6, 29 Kxf6 Kxd5, 30 Kxd5 Kxd5, 31 Ke6 Kdl+ 32 Kel Kxel, 33 Şxel b4, 34 axb4 Fxb4+, 35 Şdl Şg7, 36 Şc2 Şf6, 37 Ad2 Fxd2, 38 Şxd2 Şd5, 39 Şc3 Şd5, 40 g3 Şc5 eşitlik.

YURTTA VE DÜNYADA SATRANÇ

Geçtiğimiz aylarda Yunanistan'ın Selanik kentinde düzenlenmiş olan 26. Satranç Olimpiyatı'na 88 ülke katıldı. Türkiye bu yarışmalarda 34. olarak, bugüne değin olimpiyatlarda elde ettiğimiz en iyi dereceye ulaştı. **C.Yurtseven, F.Öney, T.Yılmaz, S.Soylu, İ.Onat ve S.Atalık**'tan kurulu Ulusal Satranç takımı, oynadığı 14 turda sırasıyla Irak, Fransa, Libya, Norveç, Şili Malezya, Bengaldeş, Meksika, Mısır, Polonya, İrlanda, Cezayir, Yunanistan ve Paraguay ile karşılaştı. Bu ülkelerden Irak, Libya, Bengaldeş, Meksika, İrlanda, Cezayir ve Paraguay'a karşı üstünlük sağlayan ulusal takımımız, Mısır ile de yenilmedi.

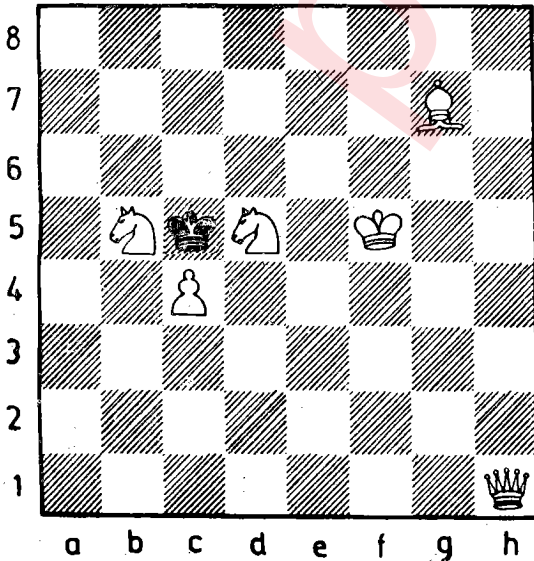
26. Satranç Olimpiyatı'nda, Ulusal Bayan takımımız ise, 51 ülke arasında 42. oldu. On üç ülkenin takımlarıyla yaptığı karşılaşmalarda, 5 yenilgi, 3 beraberlik ve 5 yenilgi alan bayan takımımız; **Gülsevil Yılmaz, Gülümser Yılmaz, Joan Arbil ve Nimet Öney**'den oluşmaktaydı.

***

A.Karpov ile **G.Kasparov** arasında 32 maçtır sürmekte olan Dünya Birinciliği Final karşılaşması, son oyunda **Kasparov**'un ilk yengisini elde etmesini

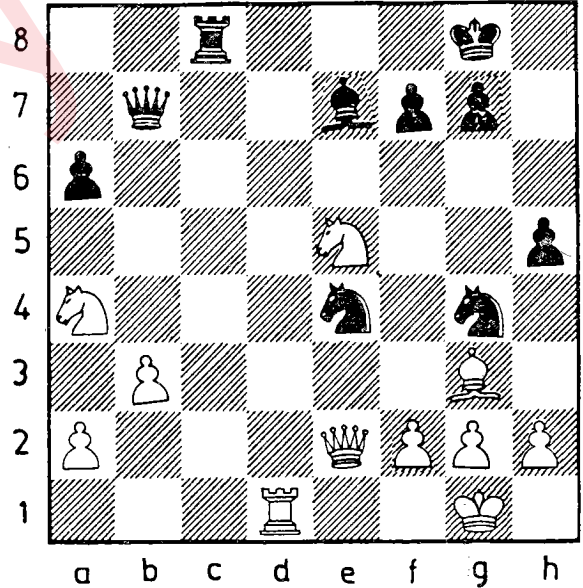
PROBLEM

Aşağıdaki durumda, hamle sırası kendisinde olan Beyaz, üç hamlede mat yapıyor. Çözümü gelecek sayımızda vereceğiz.

den sonra, 5-1 **Karpov**'un üstünlüğüyle sürüyor. **Karpov**'un yeniden dünya birincisi ününü kazanması için, sadece bir oyun daha kazanması yeterli. Uluslararası Satranç Federasyonu (FIDE) kurallarına göre, altı yengi alan oyuncu birinci ilan ediliyor. 31 oyundur rakibini alt edememiş olan genç ve atak **Kasparov**, elde ettiği bu ilk yengiyle büyük bir moral kazanmış oldu. Satranç yetkeleri, bundan sonraki oyunların daha çekişmeli geçmesinin beklendiğini söylüyorlar. Son oyun henüz elimize geçmediği için, aşağıda **Karpov - Kasparov** karşılaşmasının 31. oyununu veriyoruz.

Vezirgambiti: KASPAROV-KARPOV (oyun 31): 1 Af3 d5, 2 d4 Af6, 3 c4 e6, 4 Ac3 Fe7, 5 Fg5 h6, 6 Fh4 o-o, 7 e3 b6, 8 Kc1 Fb7, 9 Fe2 Abd7, 10 c4xd5 e6xd5, 11 o-o c5, 12 Va4 a6, 13 d4xc5 b6xc5, 14 Kfd1 Vb6, 15 Vb3 Va7, 16 Fg3 Kad8, 17 Ael d4, 18 e3xd4 c5xd4, 19 Aa4 Kc8, 20 Kxc8 Kxc8, 21 Fc4 Kf8, 22Vd3 Fc6, 23 Fb3 Ae4, 24 Vxd4 Vb7, 25 Fd5 Adf6, 26 Fxc6 Vxc6, 27 b3 Ke8, 28 Vd3 h5, 29 Vc4 Vb7, 30 Af3 Kc8, 31 Ve2 Ag4, 32 Ae5

Beyazın 32. Hamlesinden sonra durum.

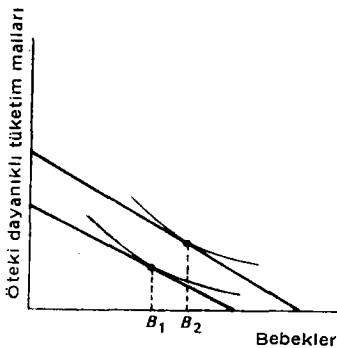
32 ... Axc3, 33 h2xc3, Vb5, 34 Ac4 Ff6, 35 Aaab6 Ke8 eşitlik.

BECKER : HALİ VAKTİ YERİNDE AİLELERİN DAHA BÜYÜK ARABA, DAHA AZ ÇOCUK SAHİBİ OLMALARINA DAİR

Becker'ın kadın ve aile sorunlarına tuttuğu göz kamaştırıcı neoklasik projektörden kurtulamayan alanlar arasında bir nüfusbilim konusu sayılagelen doğurganlık araştırmaları da var. Becker'ın muhakemesini şöyle özetleyebiliriz: Çocuk yetiştirme, ana babayı bir net maliyet altına sokar: giyecek, yiyecek, eğitim gibi. İnsanlar buna karşın çocuk sahibi oluyorsa, bu maliyetleri ödünleyecek bir fayda elde ettikleri içindir. Çocuğun bir net maliyet getirmesi, bir tüketim malı olması, kullanımının zaman içine yayılması ise, bir dayanıklı tüketim malı olması anlamına gelir. Şu halde sınırlı aile bütçesi içinde bir pay elde etmek için öteki dayanıklı tüketim mallarıyla rekabet edecektir. Daha çok çocuk, daha az müzik seti ya da daha küçük bir araba demektir. Çocuk yapma kararları, çocukların «fiyatı» (vazgeçilen alternatifler cinsinden) ve aile bütçesinin büyüklüğü gibi öğelerden etkilenecektir. Sırası gelmişken belirtelim ki Becker, Friedman'ın yöntembilim anlayışını benimsemiştir: Varsayımların geçerliliği, gerçekliklerine değil, açıklama ya da öngörme yeteneklerine bağlıdır.

Yalnız doğurganlık konusunda bir paradoks söz konusudur. Tüketim malları talebi, genellikle gelire koşut olarak artar. Oysa aile büyüklüğünün, gelir düzeyiyle ters orantılı olduğunu gösteren birçok kanıt vardır. Yoksa bebekler, birer düşük mal mıdır?!

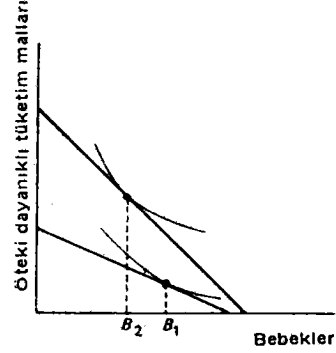
Becker, tüketici dengesi tahlilini uygulayarak güçlüğü ortadan kaldırır. Ona göre çocuk yetiştirmenin maliyeti, ana babanın zamanının fırsat maliyetinin daha yüksek olduğundan ötürü yüksek gelirli ailelerde artmaktadır. Soldaki şekilde aile bütçesindeki artış, bütçe doğrusunun eski konumuna koşut olarak sağ-yukarıya kaymasıyla gösterilmekte, böylece bebekler ile öteki dayanıklı tüketim mallarının göreceli fiyatlarının değişmediği varsayımı altında ulaşılan yeni denge noktasında (B_2) daha çok bebek «tüke-

Şekil. 1

tilmektedir». Buna karşılık akla yakın bir varsayım ile gelir artışının, aile üyelerine ödenen ücretlerdeki artıştan kaynaklandığı kabul edildiğinde, çocuk yetiştirmeye ayrılan zamanın fırsat maliyeti yükselecek, dolayısıyla çocuğun göreceli fiyatı artacaktır. Sağdaki şekildeki bütçe tahdidi, kendi eksenini çevresinde döner. Aile, çocuk sayısını azaltarak faydasını azamileştirir.

Paradoks çözülmüş, iktisat teorisi yeni bir toplumsal bilim alanını zapt etmiştir. Bu tahlili ürktücü, hatta iğrenç bulduğunuz mu söyleyeceksini? Becker, size Şikagolu meslektaşları Stigler ile birlikte yazdığı bir makalenin başlığıyla cevap verecektir: «De Gustibus non est Disputandum».

Şekil. 2

KAYNAKLAR

G. S. Becker, «An Economic Analysis of Fertility,» **Demographic and Economic Change in Developed Countries** (National Bureau of Economic Research); **İdem** ve G. J. Stigler, «De Gustibus non est Disputandum,» **American Economic Review**, c. 67, No. 2; J. R. Shackleton, «Gary S. Becker: the Economist as Empire-builder,» **Twelve Contemporary Economists**, der. **İdem** ve Gareth Locksley.

YUVANIZI CBSLEYİN.

Duvarlara renk gelsin,
can gelsin.
CBS'leyin...
Az boyayla çok iş yapın.
CBS'leyin...
Hayatınıza, yuvanıza
güzellik katın.
CBS'leyin...
Siz CBS'yi seçin.
Seçtiğinize
değsin...

CBS güçlü boya

cbs pazarlama ve boya yatırımı a.ş.
Fındıklı, Meclisi Mebusan Caddesi CBS İş Hanı Tel:143 49 55

Grundigseverler için 4 yeni Grundig daha.

Grundigseverler kaliteyi severler, ileri teknolojiyi severler. Grundigseverler paralarının değerini bilirler. Grundig markasına, Grundig tecrübesine, Grundig güvencesine inanırlar.

İşte, onlar ve Grundig üstünlüğünü daha yakından tanımak ve bu üstünlüğün nimetlerinden yararlanmak isteyenler için 4 yeni Grundig daha.

GRUNDIG
"iyi olan, yıllarca kalır"

Grundig Süper Stereo Portatif Radyo - Teyp

3 hassas dalga,
2 ara frekans,
5 entegre devre.
Net, pürüzsüz ses.
Alman DIN normlarına
göre üretilen
sağlam, güçlü, zarif,
süper stereo
portatif radyo.

Grundig Rak Sistem Müzik Seti

Grundig'in elektronikteki üstünlüğünü yansıtan üstün kalite. FG servo motor stereo pikap, GM/FM stereo radyo, 640 mV çıkış seviyeli stereo kaset dek. 25 W çıkışlı stereo amplifikatör. Gür, berrak ses, dekoratif çağdaş mobilya.

Grundig Uzaktan Kumandalı 56 Ekran Renkli Televizyon

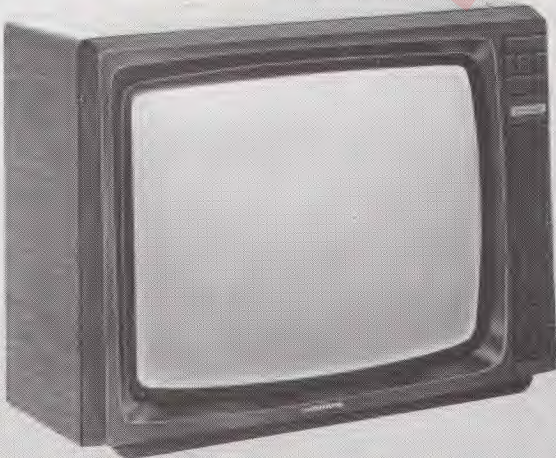
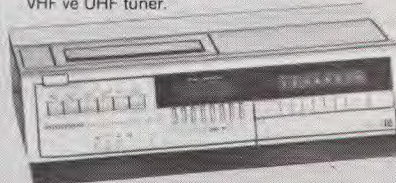
Canlı, net, piri piri renkler. Gür, pürüzsüz ses. Otomatik renk ve ton ayarı. 6 Watt gücünde kolon çıkışı. Sağlam, dekoratif mobilya. Ve Grundig teknolojisinin üstünlüklerini, yerinizden kımıldamanıza gerek kalmadan parmaklarınızın ucuna, gözünüzün önüne getiren

30 kanallı uzaktan kumanda.

Grundig Beta Sistem Video

Videolarının markasının Grundig, sisteminin Beta olmasını isteyenler için, Grundig Beta Sistem Video. Dokunmatik kumanda tuşları. Hızlı ileri geri sarma. Geri sarmada renkli görüntü. VHF ve UHF tuner.

CIHAN
ŞİRKETLER GRUBU

CIHAN ELEKTRONİK SANAYİ A.Ş.
Barbaros Bulvarı, 137 Yıldız-İstanbul
Telefon: 166 94 00

Garanti Bankası Ekonomik Gelişme İçin “İstikrarlı Bankacılık”a inanıyor.

Ülkemiz ekonomisinin
gelişmesinde üzerine düşen sorumlulukların
idraki içinde olan Garanti Bankası,
her zaman istikrarlı hareket etmiş ve
böylece itibar kazanmıştır.

GARANTİ BANKASI